

Brisleach Mhór Mhaighe Muirtheimhne agus Deargruathar Chonail Chearnaigh: Eagrán Criticiúil

Dhá Imleabhar
(Imleabhar a Dó)

NUI MAYNOOTH

Ollscoil na hÉireann Má Nuad

Lára Ní Mhaoláin, B.A.

Tá an tráchtas seo á chur faoi bhráid Ollscoil na hÉireann, Má Nuad
don chéim dochtúireachta

Scoil an Léinn Cheiltigh,
Ollscoil na hÉireann, Má Nuad, Co. Chill Dara, Éire.
Ceann na Scoile: An Dochtúir Tadhg Ó Dúshláine

Stiúrthóir: An tOllamh Ruairí Ó hUiginn
Mí Iúil 2008

Clár

Imleabhar a Dó: Nótaí	1
Aguisín 1. Eagrán Dioplómaitiúil	56
Aguisín 2. Laoithe Breise	135
Innéacs Daoine agus Ainmhithe	139
Innéacs Áiteanna	146
Leabharliosta	152

6. NÓTAÍ

Teideal: Níl teideal ar an téacs in A, A1 ná A2. *Oidheadh Con cColainn siosionna* atá mar theideal in A3. *Breisleach Mhúighe Muirtheimhne et oighe Chon gCuloinn annso* atá mar theideal in B, agus *Bruisleach Mhaighe Muirtheimhne annso síos* atá in C. Maidir leis an dara cuid den téacs, *Deargruathar Chonaill Chearnaigh*, (féach §71 thíos), níl teideal in A, A1, A2, A3, ná B, agus níl briseadh idir an dá chuid den téacs (*BMMM* agus *DCC*) in A ná B, ach tá in A2, A3 agus C. *Deargruathar Chonaill Chearrnaigh* atá mar theideal in C.

§1. dia dtángadar: An tseanfhoirm *dia* atá anseo in A agus in A2. Tá *dá* in úsáid in B agus C. Seo an t-aon sampla amháin de sheanfhoirm an chónaisc sa téacs, agus tá sé spéisiúil go bhfuil sí le fáil ag tús an scéil. Seans gur faoi thionchar an tseanscéil a bhí mar eiseamláir ag an údar a tharla seo.

cath Fionnchoradh: Maidir leis an scéal seo, féach Dobbs 1923. Sa téacs seo againne deirtear gurb é Cú Chulainn a mharaíonn cuid mhaith d'fhir Éireann sa chath seo, ach ní luaitear Cú Chulainn san eagrán atá ag Dobbs. Féach an nóta ar *cath Fionnchoradh* in §10 thíos freisin.

cath Rois na Ríogh for Bóinn: Maidir le scéal an chatha seo, féach Thurneysen 1921, 363-376; Mac Gearailt 1991.

cath gáibhtheach Gáirighe: Is é seo cath mór na Tána. Déantar tagairtí éagsúla dó in *Táin Bó Chuailnge* [TBC] (féach, mar shampla O'Rahilly 1961, línte 3780, 3800, 3940, 4498) agus tá an cath luaite ag O'Grady 1926, 397. Tá plé déanta ar

an logainm *Gáirech* in innéacs *TBC* (O’Rahilly 1961, 280); Hogan 1910, 434-435.

nocha: Maidir le córas na gclaochluithe tar éis *nocha*, féach **teanga (3.3)** thuas. Tá an fhoirm féin pléite in *DIL (nícon)*; *SnaG* IV, 3.2c; *SnaG* III, 11.7; Ó Buachalla 1977; Ó Dochartaigh 1976.

Cailitín gona sheachd macaibh fichead do thuitim leis: Thuit Cailitín agus a sheachtar mac is fiche le Cú Chulainn in *Táin Bó Cuailgne* (féach O’Rahilly 1961, 81-83; 1967, 69-71). Luaitear *Táin Bó Chuailgne* in A2, féach fonóta 56 san eagrán criticiúil.

d’aontoirbheart: An tuiseal tabharthach uatha atá anseo i ndiaidh an réamhfhocail *de*. Ba fhocal baininsneach ó bhunús é *toirbheart*, ach rinneadh focal firinsneach níos deireanaí de freisin, mar atá sa scéal seo againne (féach *DIL* s.v. *tairbert*).

Meadhbh Chruachan: Tá foirmeacha éagsúla den logainm seo le fáil sa téacs. Tá *Cruachan* (§1) agus *Cruachna* (§§4, 6, 42) le fáil mar fhoirmeacha an ghinidigh uatha, agus *Cruachain* atá mar chuspóireach uatha (§§7, 8, 72) agus mar thabharthach uatha (§6). Maidir le foirmeacha an logainm seo, féach Ó hUiginn 1988.

dá n-ionnsaigh[e]: Tá dhá fhoirm ag an ainm briathartha seo sa Nua-Ghaeilge Mhoch, ceann a chríochnaíonn ar ghuta, i.e. *ionnsaighe* etc., agus ceann eile a

choinníonn an seandéireadh, i.e. *ionnsaighidh* etc. (féach *DIL* s.v. *indsaigid*). Baintear leas as giorrúchán don siolla deiridh seo sa chuid is mó de na foirmeacha atá sa lámhscríbhinn. De bhí gur minice an guta deiridh, (15 sampla sa téacs, §§1, 8 x 2, 10, 13, 14, 20, 24, 30, 31, 33, 39 x 2, 97 x 2), seachas an deiridh *-idh*, (mar gheall ar chailliúnt an deiridh *-dh* sa teanga labhartha, b'fhéidir?) (3 shampla sa téacs, §§53, 57, 73) sna foirmeacha *plene*, is mar ghuta a scaoileadh an nod i ngach cás.

déanaidh-se imtheachd: An briathar *déan* atá in úsáid mar bhriathar cúnta sa chás seo. Tá roinnt samplaí eile de seo sa téacs: [*déanaidh*] *imtheachd* (§2), *déanaidh-se anmhain* (§33), *déanaidh éirghe* (§57), *déana oiriseamh* (§77), *déana imtheachd* (§90), *do-rónadh an ceann do nighe* 7 *do niamhghlanadh aca* (§90). Maidir le *déan* mar bhriathar cúnta féach *DIL* s.v. *do-gní* (iii).

eirgidh: Tá na foirmeacha *eirg-* agus *éirgh-* measctha sa téacs seo, agus i dtéacsanna eile na linne sin freisin (féach, mar shampla, Bergin 1930, 89). Tá na foirmeacha stairiúla den dá bhriathar tugtha ar ais agam tríd síos. Tá an dá cheann le fáil in *DIL* (*éirgid*; *téit*).

§2. *ag foghl[aim] draoideachda* 7 *diabhlaideachda*: Maidir le *ag* + *ainm briathartha* (sa tuiseal tabharthach, a éilíonn séimhiú ina dhiaidh de ghnáth) + *séimhiú* / *gan séimhiú*, is é an nós is coitianta sa téacs séimhiú a úsáid, le 18 sampla (*ag caoineas chomhráidh* (§7), *ag cantain chiúil* (§31), *ag teilgean fhola* (§68); féach freisin samplaí in §§16, 31, 46, 72, 81, 84, 85, 92, 97 x 2, 99, 100, 105 x 2. 107 etc.), le hais 9 sampla gan séimhiú (*ag foghl[aim] draoidheachda* 7

diabhlaideachda (§2), *ag déanamh foghlama* (§7), *ag urghairdiughadh meanman* (§32); féach freisin §§22, 50, 60, 62, 87, 97). Is minic a úsáidtear séimhiú i ndiaidh *ag + ainm briathartha* i nGaeilge labhartha an lae inniu, féach Ní Dhomhnaill 1969-1970. Maidir le húsáid an tséimhithe le *ag + ainm briathartha* sna cánúintí, féach *SnaG* VI 8.51 maidir le Gaeilge na Mumhan, agus *SnaG* VII, 9.3 maidir le Gaeilge Chonnacht.

i bhfochair Bholcáin Ghoibhneann: Bolcán ('Vulcan'), dia Rómhánach na tine atá i gceist anseo.

airm ghaisgidh: Is comhfhocal ó bhunús é seo (féach *DIL* s.v. *arm* (*cpds.*)), ach tá briseadh idir an dá fhocal sa lámhscríbhinn, agus tá guta caol (*airm*) agus guta leathan (*ghaisgidh*) ag teacht le chéile, agus is cosúil, mar sin, go bhfuiltear ag caitheamh leo mar dhá fhocal ar leith sa téacs.

Laogh mhac Rianghabhra: *mac Rianghabhra* de ghnáth a thugtar ar ghiolla charbad Chú Chulainn, (féach Thurneysen 1921, 91, 270), ach sa lámhscríbhinn seo agus in A2 baintear brí eile as na focail agus scartar an t-ainm seo go minic (*mac Rí an Ghabhra*). De bhrí go bhfuil *Rianghabhra* in úsáid i roinnt lámhscríbhinní eile (A3, B, C), agus gurb é an fhoirm chlasaiceach den ainm, is é a roghnaíodh le húsáid san eagrán criticiúil.

ríghiolla: Simpliú atá déanta ar an bhfoirm *ríghghiolla* anseo. Is gnách sa téacs an fhoirm *rí-* a úsáid thar ceann *rígh-* i gcomhfhocail ina bhfuil consan caol ag teacht ina dhiaidh (*rítheach* (§6), *rímhílidh* (§§59, 74, 97), *rífleadh* (§59)). Níl

ach aon sampla amháin de *rígh-* agus tá guta ag teacht ina dhiaidh sa chás seo (*rígheach* (§2)). I gcomhfhocail ina bhfuil consan leathan ag teacht ina dhiaidh, úsáidtear na foirmeacha *ríogh-* (3 shampla – *ríoghbhruidhnibh* (§59), *ríoghlaoch* (§§83, 97), agus *río-* (dhá shampla – *ríoubhall* (§59), *rioláirg* (§62)).

§3. *Atáid sunna bhur [n-ai]rm áigh:* Tá cur síos ar an meadaracht le fáil in **filíocht (4.3)**.

Do-f[h]aoth: An tríú pearsa uatha, aimsir fháistineach den bhriathar *do-tuit* atá i gceist (féach *DIL* s.v. *do-tuit*). *Do-saoth* atá in A, ach is cosúil gur botún é a rinne an scríobhaí ag an bpointe sin agus tríd síos, nuair a meascadh *f* agus *s*. *Tuitfidh* atá i líne 1C sa laoi i roinnt lámhscríbhinní (A2, A3, C, ar iarraidh in B), ach tá *do-f[h]aoth* iontu freisin i líne 3A (Isí. A2, A3, *tuitfidh* in B, C). Ar a bhunús sin, baineadh úsáid as *do-f[h]aoth* sa dá chás.

lé cur gcath: Glacaim leis gur lé < fri atá anseo agus go gcuireann an réamhfhocal aidhm in iúl; cf *DIL* s.v. *fri*.

Anmann: An t-ainmneach iolra den ainmfhocal firinscneach *ainm* atá anseo (féach *DIL* s.v. *ainmm*), arbh fhocal neodrach ó bhunús é. *Anma* / *anmanna* atá mar fhoirmeacha an ainmnigh iolra in *SnaG* (IV, 4.21). Tá *anmanna* in úsáid in aon sampla amháin sa téacs (§88), agus is í atá in úsáid sa dán seo i lámhscríbhinní eile [féach na léamha malartacha]. Dá nglacfaí leis na léamha sin, áfach, bheadh rófhad sa líne. Is léir gur baineadh leas anseo as an tseanfhoirm ar mhaithe leis an meadaracht.

[*Do-f[h]aoth libh an cú cruadhach*]: Roghnaíodh léamh A3 thar léamh A, (*do saoth libh an cú cuanna*) sa chás seo de bharr gur fearr a shásaíonn sé riachtanais na meadarachta trí chomhardadh rinn:airdrinn a dhéanamh idir *cruadhach* agus *cathbhuaadhach* i líne 3B den laoi. Tacaíonn na lámhscríbhinní eile le léamh A3 (*do fhoeth libh an cu cruadach* in A2, *tuitfidh libh an cú curadhach* in B, *tuitfidh libh an cú cruadach* in C).

§4. [*glóraidhe*]: Ní léir dom brí an fhocail *gléanúidhe* atá in A. Níl an fhoirm seo le fáil in *DIL* ná in *FGB*. Ta seans maith gur chomhfhocal de *glé* ‘clear, bright’ agus *nú(a)idhe* ‘new, fresh, vigorous’, atá i gceist, agus a bhfuil an bhrí ‘clear and fresh’ nó a leithéid ag baint leis. Ós fearr a thiocfadh léamh A2 leis an gcomhthéacs, is é atá roghnaithe agam anseo.

ro-thurnasdair: Go foirmeálta, an tríú pearsa uatha, aimsir chaite den bhriathar atá anseo (*-(e)asdair* atá ceadaithe mar fhoirm an tríú pearsa uatha, maille le *-(e)asdar*, de réir *SnaG* (IV, 7.16)), ag tagairt don chnuasainm *Clann Chailitín*. Bíodh go bhfuil a leithéid sin inghlactha ó thaobh na gramadaí, is nós é ag an scríobhaí an tríú pearsa iolra a usáid leis an gnuasainm seo (is minic a bhuailtar leis an iolra sa tSean-Ghaeilge chomh maith). Féach, mar shampla:

do ghluaiseadar Clann Chailitín §2

ro cheileabhradar Clann Chailitín §4

tángadar Clann Chailitín §7

do imthigheadar Clann Chailitín §23, §29

do dhealbhadar Clann Chailitín §25, §32

Do thionóileadar Clann Chailitín §32

do thógbhadar Clann Chailitín §32

muna bheidís Clann Chailitín §50

tugadar Clann Chailitín §58

I gcás eile fós, tá foirm uatha den déanamh céanna in úsáid aige le hainmní san uimhir iolra, féach *do mhúcasdair* (ainmní = *na gáirthe-se*) in §20. Tá seans gur briathra sa tríú pearsa iolra leis an deireadh *-(e)ada(i)r* a bhí anseo sa bhuntéacs ach gur meascadh seo leis an uatha ag stáitse éigin den seachadadh. Féach gur foirmeacha iolra de na briathra atá sna lámhscríbhinní eile sa dá chás seo (A2 = *toirneadar*, B, C = *rangodar* §4; A2 = *mhuchatar*, B = ar iarraidh, C = *mhuighsiod* §20). Maidir le réiteach idir ainmní agus briathar, féach *SnaG* IV, 7.30.

§5. *Dia bhur mbeatha, a sheisear saor:* Tá cur síos ar an meadaracht le fáil in **filíocht (4.3).**

a sheisear shaor: De ghnáth, is ionann foirm an ghairmigh agus an ghinidigh uatha, ach is cnuasainm é seo, agus mar sin, is ionann foirm an ghairmigh agus foirm an ainmnigh uatha (féach *SnaG* IV, 4.12).

[Bhur n-]athair-se [niorbho lag]: *nocharbh olc* atá ag deireadh na líne seo in A, ach roghnaíodh léamh A2 mar is fearr a shásaíonn sé riachtanais na meadarachta.

[*Cá hoideadha badh r]éidh roinn / Aga bhfuarabhair foghlaim: 'From which teachers whose sharing was easy / Did you get your learning'.*

[*Ár n-oideadha in Albain tsoir*]: Roghnaíodh léamh B sa chás seo mar tá deacracht ag baint le léamh A (*Is é ár n-oide-ne in Albain*). D'fhéadfaí glacadh leis gur iolra 'íseal' atá in *oide* in A (féach *SnaG* IV, 4.13), ag tagairt do *Curas agus Ceann Campuir* i líne 5B, ach tá an forainm sa tríú pearsa uatha firinscneach (*é*) in úsáid nuair a bheifí ag súil leis an uimhir iolra. Ní móide gur faoi thionchar na foirme Sean-Ghaeilge, *it é*, (féach *GOI* 484, §792), atá an botún seo ann. Is é is dóiche a tharla go ndeachaigh líne 5C mar a bhfuil an fhoirm uatha *oide*, i bhfeidhm ar líne 5A.

Curas et Ceann Campuir, Sreamadh Freamadh mhac Fiodhoigh, Giobha is Gabha mhac Faghuil, Casal Figheadh mhac Faghoil, Musgalach, tíribh Colach: Níor éirigh liom teacht ar thagairtí do na daoine seo i bhfoinsí eile. Gach seans gur cumadóireacht de chuid an scéalaí atá iontú.

Maidir le *mhac*, ní bheadh *mac* faoi shéimhiú ó thús ach amháin sa tuiseal tabharthach uatha. Tá ginearálú déanta ar an séimhiú, áfach, agus is minic a bhíonn *mac* faoi shéimhiú sa téacs gan an tuiseal tabharthach a bheith i gceist. Maidir le *mac* faoi shéimhiú i nGaeilge an lae inniu, féach Ó Máille 2002, 18. Tá plé déanta ar an nós in Bergin 1970, 288 n. 9 chomh maith.

Meidia: Cuireann an dara siolla den ainm seo dúnadh ar fáil (*dia*). Is carachtar i miotaseolaíocht na Gréige í Medea. Is iníon an rí *Aietes* í a bhfuil cumhachtaí draíochta ag baint léi. Is é *Helios*, dia na gréine, a seanathair. Titeann sí i ngrá le

Jason agus cabhraíonn sí leis Lomra an Óir a fháil óna hathair. Éalaíonn siad le chéile agus beireann sí beirt mhac a mharaíonn sí ar deireadh chun díoltas a imirt ar Jason mar gheall ar a mhídhílseacht di (féach Blondell, Gamel, Sorkin Rabinowitz & Zweig 1999, 147-216).

§7. *Lughaidh mhic Con Raoi*: Tá an fhoirm ‘tháite’ den ainm seo in A, A2, A3, B, C (*Lughaidh mac Conraoi*), ach tá an fhoirm chlasaiceach den ainm tugtha ar ais agam san eagrán criticiúil. Maidir le *Lughaidh mac Con Raoi*, féach Thurneysen 1921, 438, 548-550, 557.

Chon gCulainn: Is iad na foirmeacha den ainm seo de réir na staire ná: *Cú Chulainn* (ainm. u.), *Coin gCulainn* (áins. u.), *Con Culainn* (gin. u.), *Coin Chulainn* (tabh. u.), ach is minic a mheasctar na hathruithe tosaigh ar *Culainn* in A agus i bhfoinsí eile den tréimhse seo, (mar shampla, Bergin 1930, 82).

Sa chás seo, *Chon gCulainn*, ní bheifí ag súil le hurú de réir na staire, ach is gnách urú a bheith ann sa téacs tar éis an ghinidigh uatha *Con*. Níl ach dhá shampla den ainm seo sa tuiseal ginideach uatha nuair nach leanann urú é, *Chon Culainn* (§89), agus *Chon Chulainn* (§93). Is díol spéise gur san fhilíocht atá an dá shampla seo.

Maidir leis na tuisil eile, is minic a úsáidtear foirm an chuspóirigh nuair a bheifí ag súil leis an tuiseal tabharthach, mar shampla, *do Choin gCulainn* (§§11, 12, 13, etc.). Níl foirm an tabharthaigh (*Coin Chulainn*) le fáil in áit ar bith sa téacs.

Úsáidtear foirm an ainmnigh mar chuspóir díreach an bhriathair i ngach cás sa téacs (*ní rugadar Cú Chulainn leó* (§23), *an dtugabhair Cú Chulainn*

chugainn (§29), *beirid Cú Chulainn leó* (§30), etc.). Úsáidtear foirm an chuspóirigh le réamhfhocail amháin (go stairiúil, foirm an chuspóirigh atá i gceist, ach ón uair go bhfuil an cuspóireach agus an tabharthach measctha, b'fhéidir go bhféadfaí 'réamhfhoclach' a thabhairt ar an bhfoirm seo). Féach foirmeacha an fhocail *cú* in *DIL*, s.v. *cú*.

§8. [*an sluaghadh*]: Léamh A2 atá in úsáid anseo, is í an fhoirm is coitianta den fhocal seo tríd an téacs ná *sluaigneadh*, le 6 shampla. Seo an t-aon sampla amháin den tseanfhoirm le litriú leathan, ach tá an dá cheann ceadaithe (féach *DIL* s.v. *slógad / slúagad*).

Maicniadh mhac Finn: Tá teacht ar an duine seo in Thurneysen 1921, 345, 559, 562 f., 566 (672).

Eirc mhic Cairbre: Maidir le hEarc mhac Cairbre, féach Thurneysen 1921, 125, 365, 547-549, 557.

do imigh: Dhá fhoirm atá ag an mbriathar seo sa scéal, *imigh* agus *imthigh* (§20). Tá cúig shampla de *imthigh* agus cúig shampla de *imigh* sa téacs.

trí lá 7 teóra hoidhche: 'Three days and three nights'. Nós na Sean-Ghaeilge atá fós in úsáid anseo. Tá infhilleadh ar an uimhir trí, an fhoirm bhaininsneach san uimhir iolra atá i gceist.

§9. *is í slighe do ghabhsad tar Magh Cruinn...críoch Chruithneach 7 Chearmna 7 Chuailgne 7 Chnódhbha*: Maidir le rithlearga atá bunaithe ar fhoirmlí dinnsheanchais, féach Baumgarten 1986-7; Ó hUiginn 2007.

Fionn mhac Lonchraois, Dubh mhac Lonchraois, Caibhdean mhac Lonchraois: Ó tharla nár tháinig mé ar fhianaise do na hainmneacha seo in áit ar bith eile, glacaim leis gurb as na logainmneacha a cumadh na pearsana. Maidir leis na hainmneacha agus logainmneacha eile san alt seo, féach **an t-innéacs daoine agus áiteanna**.

Dubhloingeas: Féach Thurneysen 1921, 344; *DIL* s.v. *dub*.

Cormac Conloingeas: Maidir leis an bpearsa seo, féach Thurneysen 1921, 341-344, 669; Toner 1991, 2007, 7-28.

Ceas Naoidhean: Féach Thurneysen 1921, 359-363, 382, 667; Ó Broin 1961-63, 1967-68, 1969-70; O’Rahilly 1974.

§10. *Leabharcham*: Maidir leis an duine seo, féach Thurneysen 1921, 95, 138, 548.

is eisean do mharbh Fionn mhac Rosa .i. rí Laighean i gcath Fionnchoradh 7 is é fós [do] mharbh Fraoch mhac Fiodhaigh 7 Glanbhuinne gusmhar gairgbheódha na Gamhanraidhe maille ris san chath chómór chéadna 7 do thuit leis san ló chéadna [Dearca mhac Con Raoi] 7 drong mhór do mhaithibh Mumhan iona

thimcheall: Ní réitíonn an t-eolas seo leis an eagrán atá ag Dobbs 1923. Ní luaitear Cú Chulainn mar charachtar sa scéal san eagrán seo. Féach an nóta ar *cath Fionnchoradh* in §1 thuas freisin.

Fraoch mhac Fiodhaigh ⁊ Glanbhuinne gusmhar gairgbheódha na Gamhanraidhe: Maidir le Fraoch mhac Fiodhaigh, féach Thurneysen 1921, 248, 285-300, 335, 669; Meid 1974. Níor tháinig mé ar an ainm Glanbhuinne, ná ar a mhalairtí (*Garbhach* in B, *Garbhuinne* in C). Níl tagairt do Ghlanbhuinne in A2, an léamh atá ann ná: *Froech mac Fiodhaigh .i. ri gusmhar gairgbheoda na Gamhanradh*.

Dearca mhac Con Raoi: Connraigh atá in A. Is litriú foghrúil é ar an ainm *Con Raoi*; tá an tseanfhoirm tugtha ar ais agam anseo.

Cú Raoi mhac Dáire: Maidir le bás an laoich seo, féach Best 1905.

§12. *Conchubhar ⁊ Chathfadh*: Leanann séimhiú ⁊ anseo. Ní nós coitianta é sa scéal, seo an t-aon sampla amháin atá sa téacs. Maidir le séimhiú i ndiaidh ⁊, féach *DIL* s.v. *ocus* 2.

an Dubh Saoileann: Is é *an Dub Sainglend* an chéad fhoirm den ainm a tugadh ar each Chú Chulainn (féach *DIL* s.v. *dub*; Thurneysen 1921, 91), ach d'athraigh an fhoirm le himeacht ama (*an Dubh Saoileann*, féach Thurneysen 1921, 561).

§13. *Cathfadh*: *Cathub* a bhí mar bhunainm an draoi i dtréimhse na Sean-Ghaeilge; glacadh le foirm an ghinidigh *Cathbad* (féach O'Brien 1962, 538) mar ainmneach ina dhiaidh sin. Glacaim leis gur litriú atá bunaithe go pointe áirithe ar an bhfuaim atá in *Cathfadh*. Tá sampla eile den nós céanna in §42 i léamh A (a thugtar sna léamha malairteacha): *doilfe* in ionad *doilbhthe*. Maidir le *-thbh-* / *-bhh-* > *-f-* féach *SnaG* IV, 2.11 (1).

nach: maidir leis na claochluithe tosaigh a leanann *nach*, féach O'Rahilly 1932, 39-44; Ó Súilleabháin 1945-1947 [1948], 63, agus **teanga (3.3)** thuas.

imeirt: Tá sé de nós ag an scríobhaí *-ei-* a scríobh in áit *-i-* in amanna sa téacs, mar shampla, *imeirt* (§13), *thuirleingfead* (§71), etc.

§§13-14. *Sgéala Chonchubhair go nuige sin...Iomthúsa bhfear nÉireann*: Is gné stíle choitianta í sa téacs briseadh a bheith idir chodanna éagsúla den scéal.

Feicimid an fhoirmle chéanna in:

§30. *Iomthúsa Chonchubhair*

§§31-32. *A n-iomthúsa go nuige sin...Iomthúsa Chloinne Cailitín*

§65. *Iomthúsa Laoigh*

§§70-71. *A n-iomthúsa go nuige sin...Dála bhfear nÉireann*

§§72-73. *A n-iomthúsa go nuige sin...Iomthúsa Eimhire*

§95. *Iomthúsa Chonaill*

i Magh Muirtheimhne: Is í *maigh* foirm an tabharthaigh uatha ó thaobh na staire de (féach *DIL* s.v. *mag*). Tá foirm an chuspóirigh (*magh*) agus an tabharthaigh

(*maigh*) measctha le chéile anseo, agus in ocht sampla eile sa scéal (*ar an magh* (§§69, 77, 101), *ar Magh Muirtheimhne* (§§73, 88), *san magh* (§83), etc.), ach an fhoirm stairiúil is coitianta, le deich sampla (*i Maigh Muirtheimhne* (§§22, 63, 76), *ar an maigh* (§§82, 84 x 4, 97), *isan maigh* (§84)). Maidir le *i Maigh Muirtheimhne*, bheifí ag súil le séimhiú ar *Muirtheimhne* mar leanann sé ainmfhocal sa tuiseal tabharthach uatha, ach ní shéimhítear i gcás ar bith é.

§15. *ar*: maidir leis na claochluithe tosaigh a leanann *ar*, féach **teanga (3.4)** thuas.

[*dá chaitheamh*]: *do chathaibh* atá in A ach tugann léamh A3 ciall níos fearr. Tá seans gur baineadh úsáid as *do chathaibh* in A faoi thionchair an mhéid atá ag teacht ina dhiaidh (*do shluaghaibh* ₇ *do shochraidibh.*).

§16. *buaine bladhdh ioná saoghal*: Seanfhocal is ea é seo a bhfuil teacht air i bhfoinsí eile freisin, féach *DIL* s.v. *bladhdh*.

do dhealbhadar Clanna...Cailitin: Seo an t-aon sampla amháin den fhoirm *clanna* a bheith in úsáid sa téacs próis. Tá sampla amháin eile i bhfilíocht an téacs (§3), ach seans maith gur ar mhaithe leis an meadaracht é. Is gnáthaí go mór an fhoirm uatha *clann* (27 sampla).

§17. *A dhearbhráthair Dheitchine*: Tá cur síos ar mheadaracht na laoi seo in **filíocht (4.3)**. Maidir le Deichtine, máthair Chú Chulainn atá i gceist agus tá stádas aici mar bhean nó mar dheirfiúr Chonchubhair i bhfoinsí áirithe. Tá teacht

ar fhoirmeacha éagsúla dá hainm sa téacs seo agus go ginearálta. Tá *Deichtine*, *Deichtire*, *Deichter*, *Deicteir*, etc. le fáil in *DIL* (féach *Deichtine*). Maidir leis na foirmeacha éagsúla den ainm mar atá siad sa téacs seo againne, féach **An tInnéacs Daoine agus Ainmhithe**.

Taidhbhse na Cruthantuaith: *Cruitheantuath* a bhíonn mar fhoirm an ainmfhocail seo de ghnáth, cé go bhfuil sampla amháin de *Cruthantuath* in *DIL* (féach *Cruithen*). An fhoirm leathan amháin atá le fáil sa téacs le dhá shampla (*Taidhbhse na Cruthantuaith* (§17), *a Cruthantuaith* (§22)). Tá sampla amháin den fhoirm *Cruthaintuaith* freisin le fáil san fhilíocht (*i gCruthaintuaith* (§21)).

Achd saobhshluagh siabhra: Maidir leis an bhfocal *siabhra*, is éard atá sa lámhscríbhinn ná *siabhr* agus giorrúchán ina dhiaidh (líne agus ponc os a chionn) a sheasann do ghuta agus consan faoi shéimhiú, de ghnáth. Tá samplaí, áfach, ina seasann sé do ghuta glan (féach an nóta ar *dá n-ionnsaigh[e]* in §1 thuas, mar shampla). Roghnaíodh an léamh seo toisc go ndéanann sé comhardadh maith le *diamhra* i líne B. D'fhéadfaí *siabhradh* (an ginideach iolra) a léamh freisin, ach déanann *siabhra* comhardadh níos fearr.

Nocha sluagh óg ildealbhach: Glacaim leis gur aidiacht atá i gceist in *óg*, agus nach ainmfhocal sa ghinideach iolra é, mar nach leanann urú é sa lámhscríbhinn seo ná in A2 ná A3. Ó tharla nach mbíonn urú seasmhach i ndiaidh an ghinidigh iolra sa téacs, áfach, (*Cosair deich gcéad méidheadh fear* (§106), mar shampla), d'fhéadfaí *óg* a léamh mar ainmfhocal sa ghinideach iolra a bhfuil an bhrí 'warriors' ag baint leis.

§18. *do-chonnairc groigh mheic Lir, do-chualaidh cruit mheic Mannoir*: Tá plé cuimsitheach ar na geasa seo, agus ar gheasa go ginearálta in O’Leary, 1988.

do athain: *do aithin* atá in A2, B, C anseo ach *do athain* atá in A. Tá fianaise ar *athain* in *DIL* (s.v. *aithnid 2*), agus mar sin, tá léamh A in úsáid sa téacs.

§19. *Do coilleadh mo gheasa féin*: Tá cur síos ar an meadaracht le fáil in **filíocht (4.3)**.

Dar liom-sa do-chualaidh sinn: An fhoirm scartha den bhriathar (*do-chualaidh sinn*) atá in úsáid anseo. Tá plé déanta ar úsáid an fhorainm phearsanta mar ainmní an bhriathair in *SnaG IV 9.1*, agus sna nótaí ar an teanga thuas.

Dár thuit Fear Diadh liom san treas: Is tagairt í seo don scéal *Comhrac Fhir Diad 7 Chon cCulainn* in *TBC*, féach O’Rahilly 1961, 83-110; 1967, 71-100; 1976, 78-95.

§20. *fuinche*: ‘scaldcrow’. Is focal fileata é seo atá san fhilíocht agus in *Bérta na filed* (féach *DIL* s.v. *fuinche*).

A Chuagáin Mhuirtheimhne: Seo an chéad sampla d’fhilíocht i bhfoirm roisc sa scéal, féach freisin §§37, 39, 57, 75. Tá plé ar an rosc seo in **filíocht (4.3)**.

Is comhaois a gcoimhleanmhan: Glacaim leis gurb é an focal *comadais* atá i gceist (féach *DIL* s.v. *comadas*). Tá an leagan gan an -d- lárnach le fáil in *DIL* freisin (s.v. *comais* 2).

Ar ghairbhghleó námhad móradbhal: Glacaim leis gur ginideach iolra atá in *námhad*, agus an bhrí a bhaineann leis an abairt ná ‘ Against the fierce shouting of very large enemies’.

Is trom liom bheith: Bíonn séimhiú ar *bheith* i gcónaí nuair is foirm neamhspleách í sa téacs (*Is leat ro budh mionca bheith go neamhgháibhtheach* (§39), *Is maith do dhligh Lughaidh mhac Con Raoi bheith ag ciorrbhadh Chon gCulainn* (§81), *atá ag briseadh mo chroidhe im chliabh bheith ag éisteacht* (§92)).

ór: *óir* atá in A2, B, C, ach tá fianaise ar *ór* mar fhoirm eile an chónaisc seo in *DIL* (*ór*). Tá na *uair* agus *ór* measctha, ach is í *ór* an fhoirm is sine de réir *DIL* (féach *úar* 2).

do mhúchasdair: Féach an nóta ar *do thurnasdair* (§4), thuas.

§21. *Gáir na sluagh um theaghlaigh dTeamhra:* Tá cur síos ar an meadaracht le fáil in **filíocht (4.3)**.

Atú-sa aniu i meirtin mheabhla: *aniogh* atá in A, ach d'fhágfadh sin rófhad sa líne. Tugann an mhalairt *aniu* atá in A2 an líon ceart siollaí. Tá an bhéim ar an dara siolla in *aniu* agus tá an guta *-sa* báite roimh *a-* mar sin.

Gonam torrachd dubhshluagh Eamhna: Léamh A2 atá in úsáid anseo. *Gonum torachd dubhshluagh d'Eamhna* atá in A, ach tá fadhb leis an líne seo. Ní bheifí ag súil leis an bhfoirm ghinidigh *Eamhna* tar éis an réamhfhocail shimplí. Tá *Emnae* mar thuiséal ainmneach le fáil sa téacs Sean-Ghaeilge *Immram Brain* (Mac Mathúna 1985, 287, 295), ach is cosúil gur áit sa saol eile seachas Eamhain Mhacha atá i gceist sa téacs sin.

§22. *seacha:* Is dobhriathar é seo, féach *DIL* s.v. *sech 1(b)*. Is forainm réamhfhoclach tríú pearsa uatha neodrach ó bhunús é.

ag an mbréagshluagh mbeaganbhann cleasbhuidheartha Chloinne Cailitin: Is díol spéise é an t-alt a bheith anseo nuair atá ainm dílis sa tuiseal ginideach ina dhiaidh, ach tá samplaí den nós seo, maille le plé ar an alt + ainmfhocal + ainm dílis sa tuiseal ginideach in Ó Gealbháin 1991, go háirithe lch. 140-141. Tá teacht ar an nós seo i dtréimsí na Sean- agus na Meán-Ghaeilge chomh maith.

dod furtachd 7 dod fóirithin: Bheifí ag súil le séimhiú ar *furtachd* agus ar *fóirithin* anseo tar éis na haidiachta sealbhaí *do*, féach mar shampla:

dod chealgadh 7 dod chomhbuidhreadh §16

dod thuitim leó §22

dod chabhair-se §22

dod bhunadh₇ dod bhuaingséalaibh §22

'gad mheasgadh₇ 'gad mhórbhuaidhreadh §22

dod mhilleadh₇ dod mhóirmhealladh §38

Tá an lámhscríbhinn soiléir anseo, ach leanann séimhiú an aidiacht shealbhach sa chás seo sna lámhscríbhinní eile.

le feillcheardaibh fallsa fíorghrána: le feillcheardaibh fhallsa fhíorghrána atá in A anseo ach ní léir dom bunús an tséimhithe i ndiaidh an tabharthaigh iolra, agus mar sin, baineadh amach é ar fhianaise na léamha malairteacha.

§23. *maithe bhfear nÉireann:* ní bheifí ag súil le hurú ar an bhfocal *fear* anseo, ach is minic sa téacs seo a uraítear é nuair a thagann sé roimh *nÉireann*. Tá *Éireann* faoi urú toisc go bhfuil focal sa tuiseal ginideach iolra ag teacht roimhe, agus is cosúil gur faoi thionchar an uraithe ar *Éireann* a uraítear *fear* roimhe. Tá 17 sampla de seo sa téacs (*d'ionnsaighe bhfear nÉireann* (§§27, 33), *d'fhios bhfear nÉireann* (27), etc.), le hais ceithre shampla gan aon athrú tosaigh (*do tsochadhaibh fear nÉireann* (§44), *d'ionnsaighe fear nÉireann* (§50), *do dhaosgarluagh fear nÉireann* (§60), *do chollaibh fear nÉireann* (§77)). Tá naoi sampla de shéimhiú ar *fear* sa chomhthéacs céanna (*do rothaoiseachaibh fhear nÉireann* (§1), *go longphort fhear nÉireann* (§83), *d'ionnsaighe fhear nÉireann* (§§53, 55, 57), etc.). Féach freisin ainm an scéil *Forbhais bhFear bhFálgha* agus an plé atá déanta air in Bergin 1930, 82.

§24. *ar ingheanaibh ríogh 7 taoiseach Uladh*: Bheifí ag súil le hurú ar *Uladh* mar is ainmfhocail sa ghinideach iolra iad *ríogh* agus *taoiseach*, ach ní mar sin atá sé sa lámhscríbhinn seo againne, ná in A3, B, ná C, agus tá sé ar iarraidh in A2. Maidir le hurú i ndiaidh an ghinidigh iolra, féach *GOI* 148, §237; *SnaG* IV, 3.3. Tá sampla eile den ghinideach iolra gan urú ina dhiaidh in §106: *Cosair deich gcéad méidheadh fear*. Maidir leis an bhfocal *ríogh*, is éard atá in B agus C anseo ná *triath* ‘lords, chieftains, kings’ (ginideach iolra). Féach *DIL*, *triath*.

Niamh inghean Chealtchair mheic Uitheachair: Tá fianaise ar Niamh in O’Brien 1962, 130 b 8 (*Nēm*).

Gleann na mBodhar: féach Thurneysen 1921, 560; Hogan 1910, 444 (*Glenn na mBodur*).

§25. *tarfás*: Is sampla é seo den bhriathar saor, aimsir chaite (seanfhoirfe, mar is gnách sa Nua-Ghaeilge), a bheith in úsáid mar a bheadh ainmfhocail nó aidiacht leis an gcopail, féach mar shampla, an Nua-Ghaeilge, *is clos dom* (*FGB clos* 250, briathar saor, aimsir chaite de *ro-cluinnethar*), *b’fhacthas dom* (*SnaG b’fhacthas* VII 5.17; briathar saor, aimsir chaite de *ad-ci*). An briathar *do-adbat* atá i gceist anseo.

§26. *Atá gleó rom mheadhair*: Tá cur síos ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**. Tá neart fadhbanna leis an laoi seo in A. Níl ach ceithre líne sa dara véarsa, agus mar sin, léamh A3 atá in úsáid chun riachtanais na meadarachta a shásamh. Tugtar léamh A sna fonótaí.

[*Nó cia tug ó'm eachaibh*]: Léamh A atá in úsáid anseo ar mhaithe leis an mbrí. *Cia do rath ó'm eachaibh* atá in A3, ach ní léir dom an bhrí a bhaineann le *do rath*.

[*Do chuadhas feachd aonar*]: Léamh A2 atá anseo. *Do chuadhas ann feachd aonar* atá in A3, tá rófhad sa líne, mar sin.

[*Níor thogha gér thugsad*]: Tá léamh A2 in úsáid anseo, mar tugann sé ciall níos fearr ná léamh A3 (*Tagtha gach thagsat*).

§27. *Gabhthar mh'eich dhamh 7 innilltear mo charbad*: Is nath coitianta é sin ó Chú Chulainn, féach, mar shampla, O'Rahilly 1961, 94. Tá ceithre shampla den nath seo sa téacs, féach §§ 27, 32, 38, 76 (Conall atá á rá in §76).

§28. *Éirigh, a Chú Chulainn*: Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

[*Cosain re feidhm flatha*]: *Go sin is feidhm flatha* atá in A anseo. Tá léamh A2 in úsáid mar gur fearr é ó thaobh na céille de.

Beid na boinn bána / Ó thairm agus eirg: Tá an aidiacht fhaisnéiseach (*bána*) san uimhir iolra anseo. De réir *SnaG* (IV, 5.6), úsáidtear an uimhir uatha den aidiacht fhaisnéiseach in abairtí ginearálta agus tugtar an sampla *is maith na haingil*. Úsáidtear an uimhir iolra nuair a dhéantar tagairt do rud éigin nó d'ócáid éigin ar leith (mar shampla, *is geala mo lámha ón abhainn*). Deir

McManus nach córas seasmhach i dtréimhse na Nua-Ghaeilge Moiche é, áfach, agus tá sampla eile sa téacs ina mbaintear leas as an uimhir uatha sa chomhthéacs céanna (*Bidh dearg ó'm chneas-[s]a gaoi glasa* (§43)).

§30. *nó go dtí neart [isin tséan 7 isin tsoladh]*: Léamh A2 atá in úsáid anseo. *No go dtí neart isin tsean 7 isin óg* atá in A. Tá léamh A2 le fáil i bhfoinsí eile freisin; féach, mar shampla, *DIL* s.v. *sén*. Is nath é atá in úsáid faoi dhó in *TBC* (féach O'Rahilly 1961, 151). Is cosúil gur léigh scríobhaí A *sean* ar an gcéad fhocal sa téacs seo againne, agus gur athraigh sé an nath dá réir.

déanad siad: Tabhair faoi deara go bhfuil an forainm pearsanta, tríú pearsa iolra in úsáid leis an bhfoirm 'tháite', tríú pearsa iolra den bhriathar anseo, rud atá ceadaithe ach amháin san aimsir chaite (féach *SnaG* IV, 7.30). Tá sampla amháin eile de seo sa téacs (*atáid siad* (§31)).

§31. *a chéidshearc*: Tá dhá chonsan dhéadacha ag teacht le chéile anseo le séimhiú ina ndiaidh (-*dsh*-). Is sampla é de riail na *DNTLS* a bheith á sárú sa scríobh, rud atá ceadaithe de réir *SnaG* (IV, 3.2 (d)). Tá roinnt samplaí eile tríd an téacs: *lánshoillse* (§9), *tréinsheang* (§21 x 3), *Claoin-Theamhra* (§97), etc.

§32. *fothbhannáin*: 'thistles'. Maidir leis na foirmeacha éagsúla den fhocal seo, féach *DIL* s.v. *fothannán*; Ó Corráin 1997.

bheigeórnu: Ní léir dom brí an fhocail seo. Tá teacht ar *eórna* in *DIL*, a bhfuil an bhrí 'barley' ag baint leis. Níl an focal seo le fáil sna léamha malartacha.

bánánaigh et bocánaigh: Is foirmle í seo atá le fáil i scéalta eile freisin, féach, mar shampla, in *TBC* (O’Rahilly 1961, 44, 70, 73. Féach freisin *DIL* s.v. *bánánach*, agus *bocánach*.

nó: Measctar *nó* agus *ná* tríd an téacs. Tá *nó* le fáil go minic sa scéal nuair a bheifí ag súil le *ná* (féach §40, mar shampla). Maidir leis na foirmeacha seo, féach *DIL* s.v. *ná 5*, *indaas/indás*, agus *nó 1*. Féach na cónaisc sa plé ar an **mbriathar (3.3)** thuas freisin.

bhrácha: Is malairt í ar an bhfoirm le *-th-*, féach *DIL* s.v. *bráth*. Is coitianta an fhoirm le *-th-* sa téacs seo, le 12 sampla, le hais 5 shampla de *-ch-*.

cluitheadha: Is deireadh déadach é seo. De réir *SnaG* (IV, 4.13), iolra ‘ard’ é seo (*-e* atá mar iolra ‘íseal’), agus gurb as an iolra ‘ard’ (*-(e)adha*) a thagann an deireadh *-í* sa Nua-Ghaeilge. Maidir leis an deireadh *-(e)adha*, féach an plé ar an **ainmfhocal (3.1)** thuas.

§34. [*A Chú Chulainn Cuailgne chruaidh*]: Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**. Tá léamh A2 in úsáid sa chéad líne mar tá róghiorra anseo in A.

[*Geilt fearbh ní bhfuil ar do mhúr*]: ‘Your fort does not (even) have grazing for cattle’. Léamh A3 atá in úsáid anseo mar tá rófhad sa líne in A.

Muna [meadhradh] measg go mbuaidh: ‘Unless one was perturbed/exhilarated, a confusion with victory’

A Niamh, ná tagair ní as mó...Ní tharga an leath céadna, a Chú: Tá fadhb leis an véarsa seo, tá Cú Chulainn ag caint ag an tús, ach Niamh atá ag caint ag an deireadh. De ghnáth, duine amháin a bhíonn ag caint in aon véarsa amháin sa téacs seo. Réitíonn na léamha eile le A anseo, áfach.

Saoghal iubhair dhuit, a Chú: ‘May you have the life of a yew tree, o Cú’. Saol fada atá á ghuí do Chú Chulainn anseo. De réir *DIL* is siombail d’aois mhór í an t-iúr (féach *ibar*), agus féach go bhfuil an ráiteas seo le fáil i bhfoinse eile: *saoghal na slaiti iubhoir* (Walsh 1933, 115, §12).

[Go scarfaidhe fa rath ngleó]: Roghnaíodh léamh A2 anseo ar mhaithe leis an mbrí. *Ní farchach graifne ná gleó* atá in A, ach ní léir dom brí an fhocail *farchach*.

§37. *Ní biodhbha brat 'sa sead dealg:* Is rosc gearr é seo, féach **filíocht (4.3)**. Tá léamha A2 agus C in úsáid anseo mar tá fadhbanna leis an mbrí in léamh A, atá le fáil sna fonótaí.

§39. *do s[h]réin:* *ts-* = *sh-* anseo (*do tsréin* atá sa lámhscríbhinn). Chríochnaigh an t-alt baininsneach le *-d* (*ind*) i dtréimhse na Sean-Ghaeilge. Chuir an t-alt séimhiú ar ainmfhocail bhaininsneacha agus tharla díghlórú nuair a tháinig an *-d*

ag deireadh an ailt agus an *s-* ag tús an ainmfhocail le chéile (*int súil*, mar shampla).

Faoi thréimhse na Nua-Ghaeilge Moiche cuireadh an *-t* a bhí ag deireadh an ailt sa tSean-Ghaeilge ag tús an ainmfhocail féin (*an tsúil*, mar shampla). Is trí analach leis an alt baininscneach a réaltar an séimhiú ar *s-* mar *ts-*. Maidir leis an alt baininscneach sa tSean-Ghaeilge agus na claochluithe tosaigh a leanann é féach GOI 294, §468. Tá sampla eile den rud céanna in §44, *do s[h]ochadhaibh* (*do tsochadhaibh* atá sa lámhscríbhinn).

§40. *Niorsad eaglach [n-oirmheata]*: Pléitear an mheadaracht in **filíocht (4.3)**. Tá léamh A2 in úsáid sa chéad agus sa dara véarsa mar tugann sé ciall agus meadaracht níos fearr ná léamh A, atá sna fonótaí. Ní bheifí ag súil leis an urú ar *oirmheata* sa chomhthéacs seo, seans gur faoi analach *n-imghona* thíos a tharla sé.

Gus aníú riamh níor [éighmhis]: ‘Until today you never cried out’. *Emghis* atá in A2 anseo, tá an fhoirm stairiúil tugtha ar ais agam mar déanann sí comhardadh deiridh líne le *théigmis* i líne D.

Niorsad obthach n-iomghona: ‘You were not a refuser of wounding’. De réir McManus (*SnaG* IV, 3.3), tá urú ar an bhfocal *iomghona* anseo toisc gur ginideach tagrach é atá faoi réir ag an aidiacht fhaisnéiseach (*obthach*).

A Léithe: Glacaim leis gur ar son na meadarachta atá an fhoirm eisceachtúil seo den ghairmeach in úsáid.

§41. *ag córughadh a arm 7 a iolfhaobhair*: Glacaim leis gur ginideach uatha é an focal *iolfhaobhair* ó tharla go bhfuil consan caol ag deireadh an fhocail in A agus sna léamha malairteacha, agus go bhfuil an bhrí ‘great’ ag baint le *iol-*.

a roithchleas 7 a airdchleas 7 a fhaobhairchleas 7 a ubhailchleas 7 a chleitinchleas 7 a rithreann 7 a ilchleasa uile archeana: Tá eolas ar na cleasa seo in *DIL* s.v. *cles*. Tá cuntas ar an gcaoi ar fhoghlaim Cú Chulainn na cleasa seo in *Oileamhain Chon cCulainn* (Stokes 1908, Ó hUiginn 2002) agus féach an chaoi ar baineadh úsáid astu in *Comhrac Fhir Diad 7 Chon cCulainn* (O’Rahilly 1961, 83-111; 1967, 71-100; 1976, 78-95).

§43. *A Chathfaidh mheic Mhaoilchroich ó Charnmhaigh*: Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

A Chathfaidh mheic Mhaoilchroich: Tá teacht ar an ainm seo in MacSweeney 1904, 170.

ó Charnmhaigh: Tá an logainm *Carnmagh* le fáil in Hogan 1910, 162: ‘Carn mag: North of Indber Locha dá Dháil’. Luann Hogan *Carn mag ulad* freisin: ‘Carn mag ulad: al. Mag in chairn, Carnmallow, p. Quin, Clare (?)’.

Fir T[h]eamhrach, fir Chruachna, fir Chearmna: *Fir T[h]eamhrach, fir Cheathra, fir Chruachna, fir Chearmna* atá in A3, ach d’fhágfadh sé rófhad sa

líne. Tá *fir Cheathra* ar lár in B agus C agus roghnaíodh léamh B/C chun cursaí meadarachta a shásamh.

Ro loisgeadh: *Ro leisgeach* atá in A3 anseo. Is cosúil gur litriú de réir na fuaimhe é, tugtar an fhoirm seo sna fonótaí agus léamh A2 atá in úsáid ina háit sa téacs. Tá fianaise ar *loisgeadh* sa dara véarsa in A3 chomh maith.

Ro sgáith an cruth geal-sa rom ghon-sa: An tríú pearsa uatha, aimsir chaite (*ā*-chaite) den bhriathar *scuchaid* (cf. *DIL*) atá i gceist in *ro sgáith*, agus an bhrí a bhaineann leis an abairt ná ‘The bright form that wounded me has gone away’. Maidir leis an *ā*-chaite, féach GOI 429, §692; *SnaG* IV, 7.16 (2).

§44. *do tháinig do cheileabhradh dá [mháthair] go Dún Deic[h]tine: dá mhárach* atá in A, ach roghnaíodh léamh A2 anseo toisc gur fearr an bhrí a thugann sé, mar is í Deichtine máthair Chú Chulainn. Tá an léamh seo in A2 agus B, *dá mhuintir* atá in C.

gach n-uair: Leanann urú *gach* sa chás seo, agus tá ceithre shampla eile de seo sa téacs (*gach n-alt* 7 *gach n-aighe* (§59), *gach n-oidhche* (§90), *gach n-iomaire* (§93)). De réir *DIL*, lean urú *gach* nuair a bhí an neodrach nó an tuiséal cuspóireach uatha i gceist ó bhunús, ach gur scaip úsáid an uraithe i ndiaidh *gach* níos deireanaí sa teanga (féach *DIL* s.v. *cach*). Is cosúil gur tuiséal cuspóireach ama atá in *gach n-uair* (§44) agus *gach n-oidhche* (§90). Maidir leis an gcuspóireach ama féach GOI 157, §249.3; *SnaG* IV, 3.3.

Tá *ar gach n-iomaire* i gceist in §93, agus mar sin an tuiseal cuspóireach atá in úsáid i ndiaidh an réamhfhocail *ar*. Maidir le *gach n-alt* 7 *gach n-aighe* (§59), an tuiseal ainmneach atá i gceist agus is focail fhirinsneacha iad, agus mar sin glacaim leis gur gné stíle í. Tá an ráiteas céanna le fáil in *Togail Troí: cech n-alt* 7 *cech n-ága* (Stokes 1884, líne 492), agus in *TBC: cach n-alt* 7 *cach n-aighi* (O’Rahilly 1961, líne 2303).

ní thigean-sa beó don chur-sa ó fhearaibh Éireann: An aimsir láithreach den bhriathar atá in úsáid anseo nuair a bheifí ag súil leis an aimsir fháistineach. De réir *SnaG* (VIII, 7.5), baintear leas as an aimsir láithreach le brí fháistineach i ndiaidh na míre *cha*, b’fhéidir go bhfuil a thionchar i gceist anseo.

Tá claonadh ann chomh maith an aimsir láithreach a úsáid mar fháistineach i gcás na mbriathra a bhfuil an bhrí ‘come/go’ ag baint leo, mar shampla ‘I go home tomorrow’.

§45. *A Dheic[h]tine, is fás do bhallán*: Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

An ar do chomhdhalt[a]ibh go rath: tá rófhad sa líne seo mar atá. An leasú ab éasca le déanamh air seo an chéad fhocal, *an*, a athrú go ’s, i.e. ‘remain for [the sake of] stern Cumhsgraidh., o warrior, and for your fosterbrothers who prosper’, ach ón uair nach bhfuil fianaise agam ó lámhscríbhinn eile lena aghaidh, shocraigh mé a fhágáil mar atá.

[Ná heirg ar ghroigh isan chath]: ‘Do not go on a team of horses into the battle’. Roghnaíodh léamh A2 thar léamh A3 anseo ar mhaithe le brí. *Ná heirg*

ár gcroidhe isan gcath atá in A3. Dhéanfadh *croidhe* aicill níos fearr leis an bhfocal deiridh sa líne roimhe (*oide*), cé nach aicill fhoirfe í. Tá aicill sna véarsaí eile. Tá fadhb le léamh A3, áfach. Is cosúil gur ainm ceana é *croidhe* agus go bhfuil an bhrí ‘O our darling, do not go into the battle’ i gceist, ach bheifí ag súil leis an mhír ghairmeach *a* más é an tuiseal gairmeach atá i gceist. De réir *DIL*, tá an mhír ghairmeach fágtha ar lár roimh an aidiacht shealbhach *mo* i roinnt samplaí luatha den teanga (féach *1 a*), ach níl samplaí den úsáid seo againn. De rogha air seo, b’fhéidir go bhféadfaí *ár gcroidhe* (= *a ár gcroidhe*) a léamh in A3, ach ón uair nach féidir é a rá le cinnteacht, shocraigh mé ar léamh A2 a úsáid.

§47. *tarla orra inghean chaomh choirpgheal...is cóir dhuit anois anadh, a chomhdhalta*: Is móitíf í seo ar a dtugtar *the washer woman at the ford*. Is tuar é go bhfaighidh an laoch bás i gcath má fheiceann sé an Bhaidhbh ag ní a chuid cathéide. Maidir leis an móitíf seo sa litríocht, féach Cross 1952, D1812.5.1.1.7.

inghean Bhaidhbh: Bheifí ag súil le *Bhaidhbhe* anseo mar is *a*- tamhan baininsneach é an t-ainmfhocal *badb* (*DIL*), ach an fhoirm atá anseo, agus in A2, A3, A4 ná *Baidhbh* / *Buidhbh*, agus *Badhbh* atá in A6 agus A7.

Ar cheithre hollchóigibh Éireann: Maidir leis an bhfoirm seo den tabharthach iolra, *ollchóigibh*, tá an *-dh-* a mbeifí ag súil leis imithe (*ollchóigeadhaibh*), agus tá tabharthach ‘garr’ ina áit.

dá n-anar do-chuadhas d'éag 7 dá n-imthighear táinig mo shaoghal: An préitiríteach móduil atá in úsáid i gcás na mbriathra *do-chuadhas* agus *táinig* anseo. Úsáidtear foirmeacha na haimsire caite ach tá brí an mhodha fhoshuitigh/na haimsire fáisitíní i gceist. Tá plé ar an bpréitiríteach móduil, maille le samplaí, ag Quin 1974.

Nocha [roicheabh-sa]: Nocha roichfid-se atá in A2 anseo, ach roghnaíodh léamh A3 mar tá an chéad phearsa uatha, foirm spleách den aimsir fháistineach ag teastáil. Maidir le foirmeacha na haimsire fáistíní, féach *SnaG IV*, 7.6.

§48. *A fhir, ná toirmisg ár séad:* Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

[Doiligh do Eamhain seach gach dún]: Tá léamh C in úsáid anseo mar tugann sé ciall níos fearr. Tá léamh A sna fonótaí.

§49. *Adhraim 7 creidim don aondia uile-chumhachdach* etc. Sliocht follasach críostaí é seo, ach cé nár chúis iontais a leithéid a bheith sa leagan seo den scéal atá réasúnta mall, is díol spéise go bhfuil lorg láidir na Críostaíochta le feiceáil freisin ar *BMMM*¹; féach McCone 1990, 197.

§50. *Laoidh brod forsan eachraidh dhúinn. Léig* atá in áiteanna eile (§55 mar shampla). Is as an mbriathar *láidid* ‘exhorts, incites’ a thagann an fhoirm *laoidh* (féach *DIL*, *láidid*). Glacaim leis gur múnlaíodh an ráiteas seo ar an abairt seo in *TBC: indaig brot forsin n-echraid* (O’ Rahilly 1976, líne 663).

Agus is é déanamh do bhí ar an seisear suaithnidh saobhainmeach-sin .i. éanshúil mór dearg diabhlaidhe in éadan gacha hamadáin 7 gacha hamaide dhíobh, et aonlámh ailtfhéitheach faidingneach a huchd chuirp gacha harraichd díobh, 7 aonchos chaisleathan chruaidhleathrach chaolghránna a tóin gacha drochbhaidhbhe: Tá plé ar aonsúileachas mar mhóitíf ag McCone 1996. Féach leathanaigh 96 agus 99 go háirithe maidir leis an móitíf seo a bheith in úsáid in BMMM.

[tug] urchar: ad-bheart urchar atá in A ach roghnaíodh léamh A2 ar mhaithe le brí. Níl teacht ar an mbriathar *as-beir* sa chiall ‘gives’ in *DIL (as-beir)*. Measctar *ad-* agus *do-* in amanna agus mar sin, b’fhéidir go bhfuil *do-bheart* i gceist in A, ach ós rud é nach féidir talamh slán a dhéanamh de, tá léamh A2 in úsáid.

§51. *Do tolladh mo leith leat-sa:* Tá cur síos ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

§52. *Ní linn atáid na líthe ionáid na laithe-se:* ‘We do not have the good omens or the (auspicious) days’. Foirm luath den ainmfhocal *lá* atá in *laithe* (féach *GOI* 180, §284), agus tá seans gur dhá fhocal ar leith ó bhunús iad (féach *DIL* s.v. *lá*).

ní fir a mharbhas thú: Is gnách an forainm pearsanta *tú* a chur faoi shéimhiú sa téacs seo nuair a fheidhmíonn sé mar chuspóir an bhriathair. Níl ach dhá shampla den fhorainm gan aon chlaochlú tosaigh mar chuspóir an bhriathair (*díoghail tú féin* (§68), *ní thréigfinn tú* (§91)), le hais sé shampla le séimhiú (*ní fir mharbhas thú* (§52), *ní mhuirfeadaois fir dhomhain thú* (§52), *do gonadh thú*

(§63), *mar [dhígeólad-sa] thú* (§63), *ní thréigfead thú* (§64), *do measgadh thú* (§91)). Maidir leis na forainmneacha pearsanta agus a n-úsáid sa téacs, féach **teanga (3.5)** thuas. Maidir le *a*, an mhír choibhneasta atá i gceist anseo agus leanann séimhiú í.

§54. *Mochean duit, a Chú:* Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

[Fá haisgidh [go] ráith]: ‘Which would be a gift with a surety’. Léamh C atá in úsáid anseo, *Cá haisgidh conraich* atá in A, ach ní léir dom brí an fhocail *conraich*. Tá *ráith* le fáil mar fhoirm an tuisil tabharthaigh den ainmfhocal *ráith* (féach *DIL* s.v. *ráith 1*).

Sochaidhe rug mh’[aisgidh]: *Sochaidhe rug mh’argad* atá in A, ach tá léamh A2 in úsáid mar tugann sé ciall níos fearr. Maidir leis an léamh seo, *aisce* atá in A2, ach is litriú neamhstairiúil é, agus mar sin, tugaim an litriú stairiúil *aisgidh* (féach *DIL*) ar ais ó tharla go bhfuil fianaise air sa chéad agus sa tríú véarsa.

§55. *Nocha diongnadh mé sin:* Is foirm *plene* í *diongnadh*, ach ní dhéanann sí ciall sa chomhthéacs seo. *Diongnadh* atá mar fhoirm scartha den chéad phearsa uatha sa mhodh coinníollach, ach teastaíonn an aimsir fháistineach anseo ó thaobh na céille de. Tá seans, mar sin, nach bhfuil luach ag baint leis an *-dh* ag an deireadh.

§56. “*Rachad féin [d’fhéachain an athar]-úd adearar do bheith agam*”: Is dalta le Cú Chulainn é Lughaidh Reo nDearg (Riabh nDearg) sa scéal *Tochmarc*

Emire: ‘Dobér cena dom daltu sund .i. do Lugaid Reo nDerg’ (Van Hamel 1933, 62), ach ní hé an duine céanna é: féach O’Brien 1962, 144 a 13-14: ‘m. *Lugdach Riab nDerg* m. na Trí Find Emna (Bres 7 Nár 7 Lothur) m. *Echach Feidlich..*’.

“*Ad-chiú-sa chugaibh...don óglaoch ad-chiú-sa*: Tá leagan amach fileata ar an sliocht seo cé nach féidir liom pátrún siollach nó béime a dhéanamh amach. Tabhair faoi deara an oscailt láidir, an dúnadh in *ad-chiú-sa*, agus an uaim tríd an rosc (*carbad féigh féitheamhail foluaimneach fionnruine; an Liath lúthmhar luaithléimneach fhódmhar fhoránach; each caolchosach ceinnéadram drondualach durbhras seang seada seireadhchaol*, etc.). Tá teacht ar shleachta cosúil leis seo i dtéacsanna eile; féach mar shampla an cur síos ar thrí charbad as a chéile in *Fled Bricrenn* (LU 8590-8678).

§57. [*Coimhéirghid*] *bhur gcuradh...ní mochean an choimheirghe*: Is rosc é seo: féach an dúnadh arís agus an uaim tríd an bpíosa (*Cú Chulainn cosdadhach cathbhuadhach cloidhimhdhearg cosgarach comaoidhmheach; mairg mná, mairg macaomha, mairg miondaoine; ar dhruim an domhain dámhaigh*, etc.). Maidir leis an rosc seo, agus le filíocht roscach go ginearálta sa scéal, féach **filíocht (4.3)** thuas.

Maidir leis an bhfoirm *coimhéirghid*, is éard atá in A ná *coimhéirghidh*, ach ní bheifí ag súil leis an aidiacht shealbhach *bhur* a bheith in úsáid leis más é an modh ordaitheach, dara pearsa iolra atá i gceist. Roghnaíodh an deireadh *-id* mar atá in A4, an modh ordaitheach, tríú pearsa iolra, a thugann an chiall ‘Let your warriors arise’.

comaoidhmheach: Is foirm dhíshéimhithe í seo, seachas an fhoirm *comhhaoidhmheach* (féach *DIL*, *commaidmech*). Tá teacht ar an bhfoirm seo in léamh A2.

ré toirichil tig ré toirichil téit: ‘he comes to steal, with robbing he goes’. An focal *tairchell* atá i gceist (féach *DIL* s.v. *tairchell* – *re toirchill tic, re toirchill téit* Comp. Con. C. 101.23). Is díol spéise go bhfuil an guta cúnta léirithe anseo. Maidir leis an nguta cúnta sa Nua-Ghaeilge Mhoch, féach *SnaG* IV, 2.9.

§59. *Is ann sin do [riastradh] 7 do lonnagheadh fán rímhílidh*: Maidir leis an bhfocal *riastradh*, is éard atá sa phríomhlámhscríbhinn ná ‘riachdadh’ ach glacaim leis gur míléamh ar ghiorrúchán *riastradh* atá i gceist. Léamh A4 atá in úsáid, mar sin, toisc go bhfuil an léamh ceart le fáil ann. Tá cuntas fada ar an riasradh in §59 sa téacs seo, agus in *TBC* (féach O’Rahilly 1961, líne 2300-2333). Tá plé ar an riasradh ag Henry 1982 (féach go háirithe lch. 235-237), Sayers 1991 (go háirithe lch. 53-55), agus McCone 1997 (go háirithe lch. 99-100).

do laoi sian gléas díbhfeirge: De réir *DIL*, (*sian* 2), is ainm clis é *sian gléas díbhfeirge*, ach tá éiginnteacht maidir leis an gcleas féin, agus ní thugtar aistriúchán Béarla air. Luaitear an cleas céanna in *TBC* (O’Rahilly 1961, líne 4619), agus de réir Van Hamel 1933 (féach an ghluais, *siangles*, 210), is cosúil go bhfuil *sáeb-chles* nó *sian-chles* i gceist, agus gurb ionann é seo agus an *sian-curad?* (‘the hero’s scream’).

Maidir leis an bhfoirm *do laoi*, *do lá siangles dibergi* atá in *DIL (sian)*, *ro la* atá in A2, agus *do la* atá in A3. An tríú pearsa uatha, aimsir chaite den bhriathar *fo-ceird* atá i gceist, ach tá teacht ar an bhfoirm *laoi* chomh maith le *lá* in *DIL (ro láoi - féach DIL s.v. fo-ceird)*.

halarbard a dren: Tá cuntas le fáil ar an halarbard in *The Oxford English Dictionary (Halberd / halbert, 28)*: ‘A military weapon, especially in use during the 15th and 16th centuries; a kind of combination of spear and battle-ax, consisting of a sharp-edged blade ending in a point, and a spear-head, mounted on a handle five to seven feet long’.

Maidir leis an bhfocal *dren*, glacaim leis gurb é an focal *drant* (‘jaw’) atá i gceist: féach *DIL s.v. drant*.

go [mba] heagna: Léamh A2 atá in úsáid anseo. *Go mo* atá in A, rud atá ag frithchaitheamh fhoghraíocht na linne sin.

Tángadar [a sgámha 7 a throma] ar eitel: Tá léamh A2 in úsáid anseo. *Tángadar asa acchua 7 asa dtromchoirteadh* atá in A, ach ní léir dom brí na habairte.

§60. *torainnchleas trí gcéad 7 torainnchleas ceithre gcéad 7 torainnchleas cúig gcéad*: De réir *SnaG* (IV, 8.3), is focail aiceanta iad na huimhreacha trí go deich, agus leanann ainmfhocail san uimhir iolra iad. Leanann séimhiú na huimhreacha trí go sé ach amháin sa tuiseal ginideach iolra, nuair a leanann urú iad, mar a leanann anseo sa téacs.

Ro thaoth chucu: ‘He fell upon (attacked) them’. An briathar *do-tuit* atá i gceist anseo. De réir *DIL*, úsáidtear an tamhan fáistineach (*taeth-* (*toeth-*), *faeth-*) mar thamhan ginearálta den bhriathar seo uaireanta, agus sa chás seo, an tríú pearsa uatha, aimsir chaite atá ann (féach *DIL* s.v. *do-tuit*). Féach an nóta ar §26 freisin.

§61. *longadh nó leapthacadh*: Níor éirigh liom an fhoirm *leapthacadh* a aimsiú in *DIL*, *lepthachas* atá ann (féach *DIL* s.v. *lepthachas*, ‘the act of going to bed’). *Leapthachas* atá in A2 agus A3, agus tá sé ar iarraidh in B agus C. Deireadh éagsúil atá in A, mar sin, agus is dócha gur cuireadh deireadh ainm bhriathartha air, nó go ndeachaidh foirm an fhocail *longadh* roimhe i bhfeidhm air.

ón torainnchleas timcheallchruaidh treathanmhóir-sin: An fhoirm bhaininsneach, tuiseal tabharthach den aidiacht atá in úsáid anseo, ach is focal firinsneach é *torainnchleas*. Tá seans, mar sin, go ndeachaigh an bunfhocal (*torann*, *DIL*), atá firinsneach nó baininsneach, i bhfeidhm air.

§62. *réabtha*: *Réaptha* atá sa lámhscríbhinn anseo. Is litriú de réir na fuaimhe é seo.

§63. Tá fadhb théacsúil anseo. Ó §§63-65 is cosúil go bhfuil Laogh ag fáil bháis, iarrann sé ar Chú Chulainn é a chur san uaigh, agus imíonn sé *go dubhach dobrónach* ina aonar. Tagann sé ar ais in §68, áfach, tugann sé cabhair do Chú Chulainn, atá gortaithe go marfach, agus téann sé chuig Eimhear leis an drochscéal go bhfuil Cú Chulainn tar éis bás a fháil.

§63. *an gcéin*: Is tuiseal cuspóireach ama é seo. Maidir leis an gcuspóireach ama, féach *GOI 157*, §249.

mar [dhigheólad-sa]: *dhigheolsat* atá in A, ach roghnaíodh léamh B anseo ar mhaithe le brí. An chéad phearsa uatha den bhriathar atá ag teastáil, tá seans go bhfuil meascán mearaí de *dígheól-sa* agus *dígheólad* i gceist in A.

§64. *Goirt rom ghaoth, trém chneas chuanna*: Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

Inghean an bhrughadh bharrghlain: Maidir leis an bhfocal *bhrughadh*, is ginideach uatha é den *d-* tamhan firinsneach *briugu* (féach *DIL*). Is foirm níos deireanaí í *brughaidh*.

D'Eimhir ['s] do Chonall Chearnach: *D'Eimhir is do Chonall Chearnach* atá in A, athraíodh *is go 's* ar mhaithe leis an meadaracht.

§66. *ag géarbhualadh na ngiollanradh*: Bíodh gur cnuasainm é *giollanradh*, táthar ag caitheamh leis anseo mar iolra, is léir.

[aradhaibh]: *annraibh* atá in A anseo. Bheifí ag súil le *annradhaibh* mar fhoirm an tabharthaigh iolra. Tá giorrúchán ag deireadh an fhocail, agus mar sin, b'fhéidir go bhfuil an t-ainmneach in úsáid thar ceann an tabharthaigh, agus gur cóir *annraidh* a léamh. Úsáidtear an t-ainmneach thar ceann an tabharthaigh

uatha i roinnt cásanna sa téacs (féach **an tuiseal ainmneach in an tAinmfhocal in teanga (3.1)**), ach níl sampla ar bith eile sa scéal den ainmneach a bheith in úsáid thar ceann an tabharthaigh iolra. Tá éiginnteacht maidir le foirm an fhocail, agus roghnaíodh léamh A2 mar sin. Maidir leis an bhfocal *annradh*, tá an fhoirm stairiúil (*ánradh*) tugtha ar ais agam tríd síos.

gur thuit giolla 7 leath ghiolladh bhfear nÉireann leis: Maidir leis an dul cainte seo, féach *DIL* s.v. *leth*: ‘In a variety of compounds, in meaning *half*...Cf. co torchair fer 7 lethfer nÉrenn leis, Comp. Con C. 109.18, perhaps a mere turn of phrase, cf. ech 7 letech fer nÉrenn’. Tá seans, chomh maith, gur ginideach iolra atá ann – ‘a lad/man and half of the lads/men’, is é sin le rá go bhfuil beagáinín níos mó ná leathchuid i gceist (cosúil le ‘a year and a day’ as Béarla).

§68. *an Cruaidhín Coididcheann*: Is é seo claíomh Chú Chulainn. Maidir le brí an fhocail agus na tagairtí atá i scéalta eile dó, féach *DIL* s.v. *crúaidín*.

§69. *Rom ghabh aníú aigneadh eile*: Pléitear an laoi seo in **filíocht (4.3)**.

[*I gcath riamh*]: Léamh A2 atá in úsáid anseo thar ceann A ar mhaithe leis an meadaracht. *A catha riamh* atá in A, ach fágann sé sin rófhad sa líne.

§70. *a [thighearna]*: Léamh B atá in úsáid anseo, *tiagharna* atá in A, ach is litriú neamhchaighdeánta de réir na fuaimhe é.

§72. *tríochad mac rí[o]gh*: *tríochad mac rígh* atá in A ag an bpointe seo, is sampla é d'fhoirm mhícheart an fhocail *rí* a bheith in úsáid sa téacs, agus tá roinnt samplaí eile, mar shampla: §93 *Nochum fhaicfe rí 'na dháil* (*Nochum fhaicfe rígh 'na dháil* atá in A anseo); §109 *Ceann an rí[ogh] nár athraigh dath* (an fhoirm *rí* atá in A); agus §109 *[C]eann rí[o]gh Midhe na n-each luath*, (an fhoirm *rígh* atá in A). Tá na foirmeacha cearta de réir *SnaG* (IV, 4.18) tugtha ar ais agam i ngach cás. Féach freisin a bhfuil sa nóta ar §2 thuas faoi *rí*- i gcomhfhocail. Is léiriú é seo go raibh na foirmeacha *rí*, *rígh* agus *ríogh* rite ina chéile faoin am ar scríobhadh an lámhscríbhinn seo. Tá na foirmeacha cearta de réir *SnaG* (IV, 4.18) tugtha ar ais agam i ngach cás. Tá *rígh* mar fhoirm an ghinidigh uatha sa tSean- agus sa Mheán-Ghaeilge (féach *DIL*, *rí*), agus mar sin, tá scans go bhfuil nós litrithe na Sean/Meán-Ghaeilge in úsáid san fhoirm *rígh* sa ghinideach uatha.

imleacán oireachais Éireann: Tugtar seo ar Theamhair i roinnt foinsí eile freisin. Féach *DIL* s.v. *imleacán*.

§73. *[fola]*: Roghnaíodh an léamh a bhí in A2, A3, A4, B, C, mar ní léir dom brí léamh A – *fíorfhacha*.

§75. *Goirt rom ghaoth, géar rom gonadh*: Tá plé ar an rosc seo in **filíocht (4.3)**. Seo an dara dán sa téacs dar tús *Goirt rom ghaoth*. Laoi shiollach atá sa chéad cheann. Glacaim leis go bhfuil sé seo ag freagairt don abairt *Goirt rom gaet* *γc*. atá in *BMMM*¹ (LL 13977), cé go mbeifí ag súil leis an bhfoirm *gaod* nó a leithéid mar fhorbairt ar *gáet* na Sean-Ghaeilge (ach is céasta caite é a múnlaíodh

ar *-breth*, *-frith* srl.), gan séimhiú a bheith ar an mbriathar saor. Díol spéise gur ionann brí don chéad dá líne; foirm níos deireanaí de *gáet*, briathar saor aimsir chaite de *gonaid*, atá in *gonadh*. An bhféadfadh sé gur gluais mhínithe ar *goirt rom gaoth* a bhí in *géar rom gonadh* an chéad lá ach gur bhain údar *BMMM*² leas as sa laoi seo? Maidir le foirmeacha an bhriathair *gonaid*, féach *DIL*. Tá plé ar an rosc seo in Lehmann (1997). Síleann sí go bhfuil seans gurb é sin an bunrosc a bhí in *BMMM*¹, ó tharla go bhfuil an fhoirm *ad-bheire* (*adbere* san alt aici) ann, ach ní móide go mbeadh foirm dheireanach mar *rom gonadh* i dtéacs dá aois. Is díol spéise é arís go bhfuil na foirmeacha is ársa le fáil san fhilíocht.

§76. *an Dearg Dhrúchdach* ₇ *an Coincheann Crónfhada*: Na heich atá ag Conall Cearnach. Tá tagairt don Dearg Drúchdach in *DIL* (s.v. *derg*), agus in *BMMM*¹, ach níl an Coincheann Crónfhada luaite.

[₇ *do-chuaidh*] *feirghníomh tar bainghníomh ann-sin ag Conall*: ‘and male action overcame female action then through Conall’. *Ad feirghníomh tar bainghníomh* atá in A, ach roghnaíodh léamh B / C ar mhaithe leis an mbrí. Tá teacht ar an ráiteas seo in *DIL* (s.v. *ben*).

an dá ghiorrghair: ‘the two calves (of a leg)’. Glacaim leis gur foirm den fhocal *gergara* atá i gceist (*gearrghara* atá in A2 agus *gearrghar* atá in B). Maidir leis an bhfocal *gergara*, is comhfhocal é ó *gerr* (‘short’) + an tuiseal ginideach uatha de *gairr* (‘calf of a leg’), agus úsáidtear an téarma seo i gcás ainmhithe amháin (féach *DIL* s.v. *gergara*).

Lugh Lámfhada i gCath Maighe Tuireadh ar mharbhadh fhine Fomhra: Ní luaitear an éacht seo sa chéad ná da dara leagan de *Cath Maighe Tuireadh* (Gray 1982; Ó Cuív 1945). Is é a deir Ó Cuív, áfach: ‘Judging from the frequent references in Irish literature to Lugh Lámfhada’s exploits, there can be little doubt that several versions of the tale, which goes back to the Old Irish period, were current in the Middle-Early Mod. Irish period.’ (1945, 1). Seans go raibh teacht mar sin ar leagan eile de *Cath Maighe Tuireadh* ag údar an scéil seo againne.

Is é Lugh laoch an chatha, ach ní deirtear san eagrán go ndearna sé *marcaidheachd aoineich*, mar a deirtear sa téacs seo againne. Léiríonn an tagairt seo do Chath Maighe Tuireadh go raibh an scéal seo ar eolas ag an scríobhaí.

§77. *A Liath Mhacha*: Tá dhá inscne ag an ainm seo sa téacs, féach an plé atá déanta ar inscne an ainm in **an tAinmfhocal in teanga (3.1)**.

§78. *Geibh mo charbad fort, a Léith*: Tá cur síos ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

§79. *Aitchim sídh 7 ceannsa an Choimdeadh 7rl.*: Is nóta pearsanta an scríobhaí é seo, agus níl baint aige le hábhar an scéil. Tá sé curtha sna fonótaí agam, mar sin.

§80. *Cú Chulainn bá hamhra an ghein*: Féach an plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

[*Nó go sgaoiltear a c[h]orp gnáth*]: ‘Until his well-known body is released’. Léamh A2 atá in úsáid anseo ar mhaithe leis an meadaracht. *Nocha sgaoilid cách a chorp* atá in A, ach ní dhéanann *corp* aicill le *bráth* sa chéad líne eile. Tá aicill i ngach véarsa eile sa laoi.

§81. *ní fhuil cúigeadh in Éirinn...is lán an cóigeadh*: Úsáidtear na foirmeacha *cúigeadh* agus *cóigeadh* sa téacs, ach is í *cóigeadh* an fhoirm is coitianta, le 32 sampla (féach §§8, 44, 81, etc.), le hais 7 sampla de *cúigeadh* (§§33, 72, 81, etc.).

§82. *Dursan, a Chú Chualinn cháidh*: Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

§83. *gcaoildeathach*: Maidir leis an bhfocal *deathach*, an dá fhoirm (*deathach* / *deatach* (mar shampla §50)) atá le fáil sa téacs seo, agus atá ceadaithe de réir *DIL* (*detach*; *dethach*).

§84. *Aonmharcach sunn ar an maigh*: Tá cur síos ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

Mochean duit, a Chonaill chain...Fhágbhas mo mháthair agam: Is dócha ón tagairt seo agus ó thagairt eile in §108 (*is eisean [an treas] athair ar seilbh a raibhe sé .i. Conall Cearnach 7 Cú Chulainn 7 Cú Raoi mac Dáire.*), go bhfuil gaol idir Lughaidh mhac Con Raoi, Cú Chulainn, agus Conall Cearnach. Tugtar an t-ainm *Lugaid mac tri con* agus *Lugaid mac Ter-Con* air in Thurneysen 1921, 549, 557, agus b’fhéidir gur tagairt í do Chú Raoi mac Dáire, Chú Chulainn, agus

Chonall a bheith mar aithreacha aige (aithreacha altramais i gcás Chú Chulainn agus Chonaill, is dócha).

§86. *Maine Móeibeart fochean*: Tá cuntas ar mheadaracht na laoi le fáil in **filíocht (4.3)**. Is mac le hAilill agus Meadhbh é Maine Móeibeart. Tá seachtar mac acu darb ainm Maine (féach *DIL, Maine*; Cross & Slover 1936, 607).

A fhoraire d'éis Luighdheach: an seanghinideach den ainmfhocail *Lughaidh* atá in úsáid anseo, an dá fhoirm den ghinideach uatha atá sa téacs mar sin, *Luighdheach* agus *Lughaidh* (§§7, 105, mar shampla). Tá teacht ar an dá fhoirm in *DIL* (s.v. *Lugaid*).

[*Go gcuire an bráth breiseamh dhe*]: ‘Till Doom sends a break from it’. *Go dtúir an bráth brise dhe* atá in A, ach roghnaíodh léamh A2 ar mhaithe leis an mbrí. Is cosúil gur foirm den bhriathar *do-beir* atá in *túir*, ach ó tharla nár tháinig mé ar fhianaise don fhoirm seo in *DIL* ná in *SnaG*, glacaim leis go bhfuil sí scríofa de réir na fuaime in A.

§87. *Ceann Biorraidhe dh’Ultaibh*: Luaitear duine darb ainm *Ceann Berraide* in *Bás Chonchubhair* (féach Bergin 1930, 8). Is giolla é a dhéanann iarracht corp Chonchubhair a iompar ar a dhroim go hEamhain, ach briseann a chroí sula sroicheann sé a cheann scríbe, agus faigheann sé féin bás. Ní léir gurb é an duine céanna é, áfach.

tug a bhréithir: Is gnách an tuiseal cuspóireach den ainmfhocal *briathar* a úsáid sa chomhthéacs seo, tá ocht sampla de sin sa téacs (*tugais do bhréithir* (§27), *do-bhéar bréithir* (§34), *tug bréithir* (§84), etc.), le hais dhá shampla de fhoirm an ainmnigh (*do-bheirim mo bhriathar* (§63), *do-bheirim dom bhriathar* (§68)).

§89. *Oidhidh Mhaoil agus Mhiodhna*: Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

Oidhidh Mhaoil agus Mhiodhna...Déag an chinn [ro-chomhaoidhsead]: Tá teacht ar an gcéad véarsa seo in *The Metrical Dindshenchas* (Gwynn 1903, 18).

Is éard atá ann ná:

Lige Mail agus Midna

i Temraig iar n-a tigba;

de atá a lige 's a lecht,

dáig in chind rochommáidset.

Oidhidh atá in áit *lige* san eagrán seo againne, tugann sé dúnadh ag an deireadh, agus coinneófar an fhoirm seo, mar sin. Is díol spéise é go bhfuil teacht ar an véarsa seo i bhfoinse nach bhfuil baint ar bith aici leis an téacs, léiríonn sé sin an neamhspleáchas a bhaineann leis an bhfilíocht sa scéal seo. Maidir le plé air seo, féach **filíocht (4.1)**.

Níor mhaoidhte le [Conall Cú]: Léamh A2 atá in úsáid anseo ar mhaithe leis an mbrí. *Níor mhaoidhte le coin an cú* atá in A, ach níl an léamh seo sásúil ó thaobh na céille de.

Déag an chinn: ‘Because of the head’. Is réamhfhocal é *déag*, agus leanann an tuiseal ginideach é (féach *DIL* s.v. *dég*).

§90. *gach laoi*: Is ginideach ama é seo. De réir *GOI*, úsáidtear an ginideach ama go rialta i ndiaidh *cach / cech* amháin (féach an plé ar an nginideach ama in *GOI* 159, §250), mar atá sa chás seo. Maidir le foirmeacha an fhocail *lá*, féach *DIL* s.v. *lá*; *GOI* 180, §284).

§91. *Uch, a chinn*: Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

Sochaidhe dá dtugais éag / Sochaidhe dá dtugais maidhm: Léamh A2 atá in úsáid sa dá chás ar mhaithe leis an meadaracht. Tá rófhad in A sna línte seo, ach tugtar léamha A sna fonótaí.

Do-radais do mheanma dhúinn: Léigh mé *Do-radais do mheanma dhúinn* (‘You gave your mind to us’) anseo, ach d’fhéadfaí *Do-radais do-mheanma dhúinn* (‘You have made us dejected’) a léamh anseo freisin.

Do thighearna [nochar thréith]: *Do thighearna níorsum tréith* atá in A ag an bpointe seo, ach tá fadhbanna le brí na habairte in A, mar is í *níorsum* foirm dhiúltach na copaille sa chéad phearsa uatha, aimsir chaite. Roghnaíodh léamh A2 sa chás seo mar tugann sé ciall níos fearr.

an g[c]éin: An fhoirm stairiúil atá tugtha ar ais agam anseo, in áit *an géin*.

A Chú Chulainn Mhaighe Meann: Níl teacht ar an logainm *Magh Meann* in Hogan 1910. Tá sé luaite i ndán a scríobh Tadhg Dall Ó hUiginn (féach Knott [1921] 1926, 122), ach ní deir sé cén áit a bhfuil sé.

Lé ar tochradh mór sluagh re seal: ‘By whom a great host was felled’. An briathar saor, aimsir chaite den bhriathar *do-cuirethar* atá i gceist in *tochradh* (féach *DIL*, *do-cuirethar*). Léigh *Lé(a)r tochradh mór sluagh re seal* chun an méid ceart siollaí a fháil.

[*A dhá shleigh, ón, a dhá shleigh*]: *A dhá shleigh agus a sgiath* atá in A, ach ní dhéanann *sgíath* comhardadh le *neimh* sa chéad líne eile, agus roghnaíodh léamh C anseo mar sin, ar mhaithe leis an meadaracht. *A dhá shleagh, ón, a dhá shleagh* atá in C anseo, ach tá foirm an déigh (*sleigh*) tugtha ar ais agam toisc go leanann sé an uimhir *dá* (féach *SnaG* IV, 4.11), agus go ndéanann sé comhardadh le *neimh* i líne B den véarsa.

A charbad-san, a charbad: Tá fadhbanna leis an véarsa seo. Tá sé ar lár in A2, B agus C. An chéad fhadhb atá ann ná nach léir dom brí an fhocail *fargbhaidh* i líne B den véarsa. Mar sin, bhain mé an *-i-* amach agus léigh mé *farghbhadh*, an tríú pearsa uatha, aimsir ghnáthchaite den bhriathar *do-farcaí*. *Do badh reamhar do fargbhadh*, ‘Stoutly did it defend’. Anuas air sin, bíonn comhardadh éigin le fáil de ghnáth idir na línte A, B agus D sa laoi seo, ach níl sé mar sin sa véarsa seo, agus is foirmeacha *plene* iad *carbad*, *fargbhaidh* (*fargbhoidh* in A), agus *harmaibh*.

§92. *le faoidhibh fiortruagha ban 7 fear an chóigidh*: Níl *ban* agus *fear* faoi shéimhiú anseo. Tá samplaí sa scéal de: 1) ainmfhocal + 2) ainmfhocal faoi shéimhiú sa tuiséal ginideach + 3) ainmfhocal sa ghinideach (féach **an tuiséal ginideach in an t-ainmfhocal in teanga (3.1)** thuas). Dé réir *SnaG* (IV, 3.2 (e)), áfach, an dá nós atá ceadaithe, agus mar sin, níl locht ar bith leis an déantús seo.

et adubhairt an laoidh 7 ní fhuil sí ann-so: Tá an laoi seo, *Dún Dealgan an dún-sa thiar*, le fáil in **Aguisín 2**.

§93. *Uchán uch, ón, uchán uch*: Tá an mheadaracht pléite in **filíocht (4.3)**.

Dá sire mé: Glacaim leis gur modh foshuiteach láithreach, chéad phearsa uatha, foirm scartha í seo.

Is abair gan iomarghaidh: ‘And tell me without a (great) lie / error’. Maidir leis an bhfocal *iomarghaidh*, féach *DIL*, *immargó*. Tá an fhoirm *iomarghó* in úsáid níos deireanaí ar aghaidh sa téacs chomh maith (§106).

[*Dá roichir 'na dheoigh go fear*]: Tá léamh A2 in úsáid anseo ar mhaithe leis an meadaracht. *Dá dtí go fear 'na dheaghaidh* atá in A ach ní dhéanann sé comhardadh le *Uladh* i líne D.

Liom gé thíseadh a [luinne]: Léamh A2 atá in úsáid anseo, ar mhaithe leis an gciall. *Liom gé thíseadh a shloinneadh* atá in A, is dócha go bhfuil tionchar na cluaise i gceist in A.

§96. *Sádhail suaimehneach sin, a Eirc*: Tá plé ar an laoi seo in **filiocht (4.3)**.

Sádhail suaimehneach / Gonach bia sunna sádhail: Maidir leis an bhfocal *sádh(i)l*, ('peaceful, easy', etc.), an dá litriú atá ceadaithe (-al / -ail). Féach *DIL* s.v. *sádhail*.

§97. *is friu-sin araon nár ghabh uathadh nó sochaidhe: gaibid fri* = 'withstands / holds out against', féach *DIL*, *gaibid*.

iona [thimcheall]: *iona mboirdthimcheall* atá in A anseo, ach ní léir dom brí an fhocail seo, níl teacht air in *DIL*, agus léamh eile atá in úsáid, mar sin. Seans gurb é an focal *móirthimpeall* atá i gceist. Tá uaim láidir le feiceáil sa líne seo (*do bhuilleadhaibh borba biodhbhamhla iona mboirdthimcheall*), agus seans go ndeachaigh sí i bhfeidhm ar thús an fhocail.

Claoin-Theamhra: Seo an seanghinideach den logainm *Teamhair*. Tá an déantús nua *Teamhrach* in úsáid freisin sa téacs. Baintear leas as *Teamhra* ar mhaithe le cursaí meadarachata, féach *dTeamhra: Eamhna* (§21, 1A, C). An fhoirm choguasach *Teamhraigh* a úsáidtear sa tuiséal tabharthach i ngach cás.

gurbhó ciorrbhtha cneadhach créachdach caithmhíleadhaibh ó mhóirbhéimeannaibh meara meanmnacha an mhórchuraidh Conaill, gur ghabh gráin 7 gealtachd 'na [n]glanchuraibh, 7 criothmhaidhm chlaoinbrisde 'na [g]caithmhíleadhaibh, uamhan 7 imeagla uafásach in airdríoghaibh, tuiséal 7

tréinteitheadh 'na dtréinfhearaibh...: Gabh i 'assails' atá i gceist agus leanann an tabharthach an réamhfocal i. Cuireadh an t-urú isteach sna cásanna ina raibh sé fágtha ar lár ar fhianaise na samplaí a leanann iad ('na dtréinfhearaibh, etc.).

Maidir leis an bhfocal *caithmhileadhaibh* ag an tús, an tuiseal tabharthach iolra atá in úsáid anseo thar ceann an ainmnigh, agus seo an t-aon chás amháin de sin sa téacs. De bhrí gur rithlearg atá anseo, tá seans go ndeachaidh an píosa seo i bhfeidhm ar an ainmfhocal seo a tháinig roimhe. Tá samplaí den tabharthach uatha thar ceann an ainmnigh le fáil sa téacs, (mar shampla, úsáidtear an fhoirm *Eimhir* thar ceann *Eimhear* tríd síos, féach an plé ar an tuiseal tabharthach in **teanga (3.1)** thuas), ach ní gnách seo leis an iolra. I gcanúintí áirithe den Nua-Ghaeilge, áfach, tá an seandireadh *-(a)ibh* réasúnta bisiúil mar dhéantús don bhuniolra, féach Ó Mainnín 2007; *SnaG* V, 3.5; VI, 3.4; VII, 3.6.

§98 / §99. *Colla Fáthach /Ceann Cholla mheic Fáitheamhail:* Dhá fhoirm atá ag an ainm seo sa téacs.

§99. *Ceann Cholla mheic Fáitheamhail:* Tá plé ar mheadaracht na laoi seo in **filíocht (4.3)**.

Ag foraire Chinn tSléibhe: Maidir leis an réamhlitir *t-* roimh *s(h)*, is cuid den alt é an *t-* go stairiúil, ach tá sé le fáil mar athrú tosaigh i ndiaidh an ailt i dtréimhse na Nua-Ghaeilge Moiche. De réir *SnaG* (IV, 3.5), ní cóir an réamhlitir *t-* roimh *s(h)* sa Nua-Ghaeilge Chlasaiceach ach amháin i ndiaidh an ailt, ach tá sé le feiceáil gan alt i gcásanna éagsúla ón tréimhse seo, rud a léiríonn go raibh an

réamhlitir *t-* roimh *s(h)* in úsáid i roinnt cásanna mar ghnáthshéimhiú ar *s-*. Maidir leis an logainm *Ceann Sléibhe*, tá trí rogha in Hogan 1910, atá pléite san **innéacs áiteanna**.

Creamhnais curadh fá buan bladh: ‘The cutting of a warrior whose fame was permanent’. Is cosúil gurb é an focal *crephnas* atá i gceist anseo, a chiallaíonn ‘swift running’ (féach *DIL* s.v. *crephnas*).

§101. *Cuilleann Breagh a bruachaibh Meadh*: Tá an laoi seo pléite in **filíocht (4.3)**.

a bruachaibh Meadh: Níl an áit *Meadh* luaite in Hogan 1910.

Nochar thadhail fiadh nó [frao(i)ch] / [Ceathrar laoch fa chomhlann dó]: Maidir leis an bhfocal *fraoch*, roghnaíodh léamh A2 ar mhaithe leis an gciall. Tá léamh A2 in úsáid sa chéad líne eile chomh maith toisc go ndéanann *fraoch* aicill le *laoch*. Tugtar léamh A sna fonótaí.

§102. *Fiodh Rocaime*: Níl cinnte faoi fhoirm an logainm seo. Níl teacht air in Hogan 1910. Luann sé an léamh malartach *Fid Caoimhe*, áfach.

§103. *Ní hiad na cairde rom char*: Tá an laoi seo pléite in **filíocht (4.3)**.

Fúicfead-sa a mbaidhbh fa conaibh: ‘I will leave their scald-crow to the hounds’. Tá fadhb leis an bhfocal *baidhbh* anseo ó thaobh na céille de. Bheadh

ciall níos fearr ag baint leis an bhfocal *fadhb* sa chomhthéacs seo: ‘I will leave their spoils to the hounds’. Tá an focal *corp* in áit *baidhbh* in A2, agus *béal* atá in B.

Eidir magh mhín is mhuine: Glacaim leis gur gnáthfhocail in ionad logainmneacha iad *mhín* agus *mhuine*, bíodh go bhfuil teacht ar *Mag Mín* in Hogan 1910, 526.

§105. *do ghabh ag féachain an áir anabaigh-sin*: ‘he began to look at the untimely/terrible slaughter’. Maidir leis an bhfocal *anabaigh*, féach *DIL* s.v. *anapaig*.

§106. *An ghlaise-se Glaise Chró*: Tá plé ar mheadaracht na laoi seo in **filíocht (4.3)**.

San sruth seo ro shileasdar: *ro shileasdair* atá in A ach déanann *ro shileasdar* comhardadh níos fearr le *fear* sa líne roimhe.

[*Laoch mar Chonall chathchalma*]: Roghnaíodh léamh A2 anseo mar tá A doiléir anseo. Tugann A2 an méid ceart siollaí agus déanann sé comhardadh le líne C.

[*Uisce glan na glaise-se*]: *Deoch d’uisge na glaise-se* atá in A. Léamh A2 atá in úsáid anseo chun athrá a sheachaint. B’fhéidir go ndeachaidh líne D i bhfeidhm ar líne B.

§107. *ghéarleadair*: Glacaim leis gurb í brí an fhocail seo ná ‘sharply cut / severed’, agus go bhfuil an aidiacht *gér* ‘sharp’ (*DIL* s.v. *gér*), agus an briathar *letraid* ‘cuts / severs’ (*DIL* s.v. *letraid*) i gceist anseo.

do bhrosdaigheadar a mbuileadha: ‘they hastened their blows’. Maidir leis an bhfocal *buileadha*, is gnách dhá *l* a bheith ann (féach *DIL* s.v. *buille*), ach tá fianaise ar an bhfoirm le haon *l* amháin mar mhalairt in *DIL* freisin (féach *DIL* s.v. *buile* 2).

runalach: Ní léir dom brí an fhocail seo, agus níl réiteach le fáil sna léamha malartacha.

is eisean an [treas] athair ar seilbh a raibhe sé .i. Conall Cearnach ⁊ Cú Chulainn ⁊ Cú Raoi mac Dáire: Maidir leis an ngaol idir Lughaidh mac Con Raoi, Cú Chulainn, agus Conall, féach an nóta in §84 thuas.

§109. *A Chonaill, gidh iad na cinn*: Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**.

[Is é is neasa dom leith clí / Cean an rí[ogh] nár athraigh dath]: Is léiriú é an aicill idir *clí* agus *rí[ogh]* go raibh *rí* agus *ríogh* rite ina chéile ó thaobh na fuaimhe. Féach freisin na nótaí ar *rí* in §2 agus in §72.

[Cuich na sé cinn-se is olc néimh / Do-chím féin ar m’aghaidh thuaidh]: Roghnaíodh léamh A3 anseo ar mhaithe leis an meadaracht. *Cuich na sé cinn-se*

is olc niamh / Do-chím féin ar m'aghaidh adtuaidh atá in A, ach tá A3 in úsáid mar déanann *néimh* aicill le *féin*.

[*Do Chloinn Chailitín modh ngnáth*]: *Do Chloinn Chailitín réir choir sgáth* atá in A anseo ach tá rófhad sa líne agus níl aicill idir líne A agus B. Tá léamh A3 in úsáid mar réitíonn sé na fadhbanna meadarachta seo.

[*An bhfuil cumha ortha um ch[u]ilt nó um chéis*]: ‘Are they sorrowful [when seated] around a couch or [when gathered] around a harp’. Léamh A7 atá in úsáid anseo mar ní thugann A ciall rómhaith (*An bhfuil cumha um cholt nó um ghéis*). Tá fadhb leis an líne go fóill, áfach, toisc go bhfuil rófhada ann.

D'fhaicsin amuigh is amach: Glacaim leis go mbaineann an bhrí ‘coming and going’ nó ‘in and out’ le *amuigh is amach*. Tá sampla den nath seo le fáil in *DIL*: *mar lán mara amach 's amuig*: ‘like the flood-tide out and in’ (féach *DIL* s.v. *ammaig*).

§111. [*Claoitear m[o] fheart budheasda*]: Tá plé ar an meadaracht in **filíocht (4.3)**. Níl teacht ar an laoi seo in A, críochnaíonn an téacs leis an nath *agus do rinne an laoidh ann* ach ní leanann an laoi. Chuir mé isteach ó A3 í chun an bhearna seo a líonadh. Tugtar an dá laoi bhreise atá le fáil i roinnt bheag cóipeanna i ngrúpa A1 (laoithe XXXI agus XXXII, féach **lámhscríbhinní, 2.1**) san aguisín.

[*Cumhsgraidh*], *Cormac is Conall*: *Comscradh* atá in A3 anseo, ach tá fianaise ar *Cumhsgraidh* in §45 (*An ar Cumhsgraidh*).

Deic[h]tin, *Conchobhar*, [*Cathfadh*]: *Cathbhoith* atá in A3 anseo, ach roghnaíodh an fhoirm *Cathfadh* ar fhianaise na samplaí ar fad den ainm seo atá in A.

Agus [macraidh] na mórshluagh: *macraidhe* atá in A3 anseo, roghnaíodh léamh A4 mar is cnuasainm é *macraidh* agus foirm an ainmnigh uatha atá ag teastáil. Maidir leis an bhfocal *macraidh* agus na foirmeacha a bhaineann leis, féach *DIL* s.v. *mac(c)rad*.

Maith é ag imdhídean [Uladh]: *Ulaidh* atá in A3 agus A4 anseo, ach *Uladh* atá ag teastáil ó tahobh na gramadaí agus na meadarachta de, agus tá an fhoirm stairiúil tugtha ar ais agam, mar sin.

In dingne neach tar a éis / A oirbheart arna aiséis: ‘Will anyone after him do his great deed, as it has been related’. Maidir le *dingne*, an tríú pearsa uatha, foirm spleách, aimsir fháistineach den bhriathar *do-gní* atá i gceist (féach *SnaG* IV, 7.18).

AGUISÍN 1

EAGRÁN DIOPLÓMAITIÚIL

Eagrán Dioplómaitiúil ó NLS 72.1.38

1. Feachd naon día ttángador Ulaidh go hEamhain mhionálainn Mhacha go subhach sobhrónach soimheanmnach *et* táinig Cú Chulaind go Dún Dealgan íar mbúaidh gcosgair *et* gcomaoídhmhe do bhreith ar fhearuibh Éireann a gcath Fionnchoradh 7 a gcath Rois na Ríogh for Bóinn 7 a gcath gáibhtheach Gáiridhe úair giodh mór do churadhuibh 7 do chaithmhíleadhuibh, do rioghuibh 7 do rothaoísiochuibh fhear nÉireann do thuit le Coin gCuloinn nocha dheárnaidh ríamh gníomh nó éucht budh fearr iona Cailitín guna sheachd macuibh fichead do thuitim leis úair ní raibhe ceisd éuga ná oigheadha air ó do thuiteadair sin leis. *Et* as amhluidh do fháguibh Cailitín a bhainchéile taobhtrom torrach an tan soin 7 an uair táinig a hionbhuidh 7 am tuismighthe a toirrcheas rug sí seisior daontoirbheart .i. tríur mac 7 triúr inghean 7 tainig Meadhbh Chruachan inghean Eachach Feidhligh da nionnsaigh 7 do roine amadain 7 amoideadha túathchaocha dhíobh ór do bhean sí a leathch[.]sa deasa *et* a leathlámha clé dhíobh 7 ro leasoigheadh go maith le iad go ceann a seacht mbliaghan 7 táinig Meadhbh dá nionnsaidhe iar sin [.....] adubhairt friu: An bfeadabhair a Chlann Chailitín, ar sí, cia do mhar[.....]air, do fheadamar, ar síad, gurob é Cú Chuloinn do mharbh é. As fí[.....], ar Meadhbh 7 deanuidhsi imtheachd do dhéanamh bhur bfoghluma ar fud an domhain mhóir soir, ar sí, 7 eirgidh do chum na ndraoitheadh do budh fearr foghlum do chluinfe sibh 7 deanaidh bhur bfoghlum go maith aca.

2. As ann [...] do ghluaisiodar Clann Chailitín rompa 7 do chúadar go hAlbain 7 do bhádar tri bliaghna [.....] 7 do chúadar íar sin a Saxanuibh 7 do bhádar da

bhliaghuin innte ag foghl[...] draoitheachda 7 díabhluidheachda et do chúadar íar sin don Bhabalóin 7 do shirea[...] fos dráoihi an domhuin o thurghabháil ghréine go fuineadh ag deanamh a bhfo[.....] go rángodar críocha adhuathmhara Ifrind 7 do bhadar dá bhliaghuin an[...] bfochair Bholcain Goibhneann 7 do rinne airm gaisgidh dóibh íar sin .i. trí cloidhmhe 7 trí sgeana. Ag so bhur nairm ullamh a Chlann Chailitín [.....] imtheacht leofeasda 7 tuit[...] trí righ dona trí [.....] // [8] slinnghera sairneimhneacha sin et as íad sin trí sleagha as mó neimh 7 gráin do ronadh liomsa ríamh go nuige so uair as léo go firinneach thuitfid na trí righ oirrdhearca .i. an Líath Mhacha rígeach Éireann 7 Cú Chuloinn ríoghlaoch Éireann et Laogh mhac Rí an Ghabhra ríghiolla Éirionn. Et ad beart an laoidh ann:

3. Atáid sunna bhur [...]rm áigh, a Chlanna Cailitín cháidh
Do sáoth libh gidh maith a ghné, an cú fuil a Muirtheimhne
[.]nmann bhur sleagh le cur gcath, gáoth 7 ágh is urchar
Anmann bhur gcloidheamh go mblagh, lot 7 leódh is leadragh
[.]o sáoth libh an cú cúanna, cneaghach créachtach cathbhudhach
Aonmhac Deitchine gan on, ar bhur gcionn atáson. A.T.A.I.D.

4. [.] haithle na laoidhe sin ro cheileabhradar Clann Chailitín do Bholcan 7 do ghluaisiodar rompa amach a hIfrionn 7 tángadar lé néulluibh na gáoihi glanhúaire gléanúidhe gonadh ann ro thúrnasdair do chum comhnaidhe ar fhaitheche chaomhaluinn na Cruachna lé héirghe láoi. Ro éirigh Méadhbh go romhoch do ló an lá soin 7 do dhearc úaithe ar fud na faithche 7 ad chonnairc

na hamuideadha adhúathmhara iongantacha anaithnidh amuigh *ar* an
bfaithche 7 *ar* na bfaicsin dí ro ghabh brat aluinn iongantach uimpe ór do
aithin sí gur ob íad Clann Chailitín do bhí ann 7 do chúaidh go roéusguidh
amach *ar* an bfaithche 7 ro fhear sí fíorchaoín fáilti rompa 7 do shuidh sí
eatorra 7 ro fhiafraigh sgéala a nionthusa féin díobh 7 do róine an *laoidh*:

5. [..]ía bhur mbeatha a sheisior sáor, go clár fódla na bfionnchraobh
[..]n túaloing sibh mór an modh, dul do dhíoghuil bhur nathor
[..]risi linn a Mheadhbh mhór, tfáilte do chuirn do chomhól
[..]dh ad dheaghuidhsi a lí ghlan, tainig díoth ar ndeaghathar
[..] athairsi nochar bholc, guna sheachd macuibh fichead
[..] Chuloinn ro mharbh, ro bé an gleó uáthmhar agarbh
[.....]as gach tír, a Chlanna cródha Cailitín
[....]éidh roind, aga bfúarabhuir foghloim //[9]
As é *ar* noidine a nAlbuin, Curas *et* Ceann Campuir
As é *ar* noide a Saxuibh soin, *Sreamadh Freamadh* mhac Fiodhoigh
Ar ndoideagha a bFrainnc amuigh, Giobha is Gabha mhac Faghuil
Ar noide a mBabalóin soin, Casal Figheadh mhac Faghoil
Ar noide a tíribh colach, Musgalach mear mórghlonnach
Ar noideadha sin go dil, a inghean Euchach Feid[.]gh
Tángomar *ar* ndol tar cúan, go Bolcán na *narm* nionnfhúar
Do shireamar ní budh lía, go hinis mhara meidía. D.I.A.B.H.U.R.

6. A haithle na laoidhe sin ro fhíarfuidh Meadhbh dhíobh, an *dearnabhair bhur*
bfoghluim go maith is na *críocheuibh* sin a Chlann Chailitín, *ar* sí. Do rónamuir,

ar síad, ór do gheúnmáois catha cródha comóra cóirighthe dona gasánuibh siubhlacha sanoisi 7 do bholgánuibh búaidhirthe béilche 7 do dhuilliobhar na dairghe doisleithne. As ann sin rug Meadhbh lé iadsan a rítheach na Cruachna 7 do freasdladh et do frithshéoladh iad do núa gacha bídh 7 do shean gacha dighe gur ba measgtha meadharghlórach íad 7 do bhádar trí lá 7 trí hoídhche mar sin a gCruachuin.

7. As ann sin do fúagradh mórshluaigheadh mórardhbhal ag Oilioll 7 ag Meidhbh 7 ag ceithre hollchóigidh Éireann go Cruachuin 7 do cuireadh feasa 7 teachda ar ceann Lughaidh mhic Con Raóí 7 táinig da nionnsoidheadh et do bhí Meadhbh 7 Lughaidh ag áineas iomagallmha 7 ag caoineas chomhráidh re a chéile. An bfidir tusa a Lughaidh, ar Méadhbh, cía do mharbh thathair, do fheadar, ar Lughaidh, gurob é Cú Chuloinn do mharbh é. As fíor sin, ar Meadhbh 7 tángadar Clann Chailitín chugamsa anois ar gcúartughadh an domhain dáibh ag déanamh foghloma fá chomhair Chon gCuloinn do thuitim leó ór ní fhuil urra nó airdrígh nó taoisíoch túaithe nó tréunchóigeadhach nó brughaidh bóichéadach baile nó déoraidh nó amhus nó easurra a gceithre hollchóigidh Éireann uile dá raibhe na aghaidh nár thuit a athair nó a bhráthair nó a chara nó a chlíamhuin nó a chomhdhalta lé Coin gCuloinn ar mhórchogadh Thána Bó Cuailghne ion gach áit a ttarla ris iad gurab uime sin a[...] cóir dháuibhsi léirthionól 7 mórshluaigheadh Éireann do dhéanamh da ionnso[.....] dhíoghuil bhur nuilc 7 bhur néugcóra fair.

8. Do ghabh Lughaidh do [.....]//[10] sin do fhreagra 7 táinig roimhe go réimeamhuil roithionólte go rioghraidh Mhumhan maille fris. Et do chuir

Meadhbh feasa 7 teachda go tinneasnach ar ceann laochraidhe Laighean go lúthghaireach 7 táinig Maicníadh mhac Finn 7 Conchobhar mhac Rosa 7 ríoghraidh Laighean uile da hionnsoidhe 7 do aigill Meadhbh íad mar so. Maith a Chonchobhair 7 a Mhaicníadh, ar sí, an gcialabhair Clann Chailtín do theachd go hÉirinn, ní chualamair idir, ar siad. Mas eadh, ar Meadhbh, tángadar go mórdhraoigheacht leó 7 an bfeadabhairsi cíá do mharbh bhur naithreacha. Do fheadomair, ar Maicníadh, gurob é Cú Chuloinn do mharbh íad. Et do chuir Meadhbh fios ar ceann Eirc mhic Cairbre 7 tugadh Earc dá hionnsoidhe. Maith a anam a Eirc, ar Meadhbh, an bfeadrúisi cíá do mharbh thathair 7 athair gacha curaidh 7 gacha caithmhíleadh dá bhfuil ad rann, do fheadar, ar Earc, Cú Chuloinn do mharbh mathairsi, ar sé, a gcath Rois na Ríogh for Bóinn. As fíor sin, ar Meadhbh 7 coimhthrialhtar morshlúraigheadh mór libhsi do dhíoghuil bhur gcneadh 7 bhur gcréuchd ar Choin gCuloinn. Et do fháomh Earc an slúraigheadh sin do dheighfhreagra 7 naisgeas Meadhbh a bhréithir ar Earc fán slúraigheadh sin do chomóradh don chur sin 7 do imidh Conchobhar 7 Maicníadh 7 Earc dá ndúintibh 7 dá ndeaghárasuibh féin don duladh sin et do bhádar ceithre hollchóigidh Éireann go sochair sádhail soimheanmnach iona ndúintibh et iona ndeagbhailtibh féin nó go ttáinig am imtheachda dháibh et an tan táinig do thionóileadar na cóigeadhaigh 7 tángodar go Cruachuin 7 do bhádar trí lá 7 teóra hoidhche innte.

9. Et a gcionn na rée 7 na haimsire sin do ghlúaisiodar na slúraig romhóra sin rompa 7 as í slighe do ghabhsad tar Magh Cruinn 7 tar Magh Túaim Monadh 7 tar Magh Finn áit a ttorchair Fíonn mhac Lonchraois lé Coin gCuloinn roimhe sin 7 as sin go Duibhthír áit a ttorchair Dubh mhac Lonchraois lé Coin gCuloinn et a

ttír Chaibhdean áit a ttorchair Caibhdean mhac Lonchraois lé *Coin gCuloinn* 7 do ghlúaisiodar rompa as sin go *Seanáth fris* a ráitear *Áth leathan Lúain* 7 dathois bfeair nÉireann 7 do ghabhadar longphort ann an adhuigh sin 7 do éirgheadar amocha laoi 7 lánshoillsi *ar* na mhárach 7 tángadar [...]pa go *Gleann an Eóin* 7 go *Gleann Mór* 7 go *Crunnloch fris* a ráitear *Loch [.....]* tan so 7 do ghabhadar longphort an adhuigh sin ann 7 do ghlúaisiodar // [11] as sin san maidin *ar* na mhárach is na róduibh ríogha roshoillsi go rangodar gu *Táiltin taobhúaine* *et* do gabhadh leó longphort innte an adhuigh sin 7 do hairgeadh leó *ar* na mhároch *Magh Breagh* 7 *Magh Midhe* 7 *críoch Theafa* 7 *críoch Chruithneach* 7 *Chearmna* 7 *Chúailgne* 7 *Chnódhbha* 7 do chualadh *Concubhar* 7 *Ulaidh uile archeana* an chríoch do chreachadh 7 dionnrodh do losgadh 7 do lúathairgin lé mórslúaignuibh *Méidhbhe* 7 le míleadhuibh *Mumhan* *et* le láochruidhibh *Laighean* 7 an *Dubh Loingeas* gan bhreith lé nó *Fearghus* nó *Cormac Conloingeas* *ar* an slúáigheadh sin ór do badh dearbh deimhin léisi nach ttiucfadh dfhearuibh *Éireann uile Cú Chuloinn* do mharbhadh tar imdheall *Fhearghusa* *et* an *Dubh Loingsi* 7 do thuit an *Ceas Náoidhean* *ar* *Ultuibh* an tan soin.

10. Cáit a bfuil *Leabhorcham*, *ar Conchobhar*. Atáim sunna, *ar Leabharcham*. Glúais romhad, *ar sé*, *ar ceann Chon gCuloinn* 7 tabhair chugoinn é uair as chuigesean do rónadh an slúáigheadh ceilgeisi do chluinmíd 7 fágbadh *Dún Dealgan* 7 *Magh Muirtheimhne* 7 tigeadh dom ionnsoidheisi gan fhuireach gan oirisiomh go h*Éamhoin* 7 anadh don chur so innte *ar* mo chomhairleisi 7 *ar* comhairle *Chathfoidh* 7 *Gheanainn Ghrúadhsholuis* 7 *Aimherghin* 7 *Fhercheirtne file* 7 na bfileadh uile *archeana* dóigh ámh dá ndeachadhsan ón chogadh 7 ón

cheilg choimhthimchillsi do rónadh le a bhíodhbhadhuibh dá bhasgadh do thuitfeidís fir Éireann linne 7 leision 7 le Conall don tslúagheadh do ghéunmaoisne chucasan 7 ní léicfidh a eaglasan et imshníomh an churaidh Chonaill do bhreith orra teachd ní budh sía na tángodar san chóigeadh úair ní mó ná mo chuidsi do chrích Bhreagh 7 Mhidhe mhillfidhear leó don chur so 7 seachnadh sé don chur so móirimdheall Mhéidhbhe 7 draoidheachd dhoiomghabhala Chloinne Cailtín chlaoinmhillti 7 líon aingidheachda iomthnúthacha ainíarmairteacha Oilealla 7 feidhm fhorránta fhórlanmhór fhóirneartmhar cheithre nollchóigeadh a naonmhuidh na aghaidhsion na áonor. Dóigh ámh as eision do mharbh Fionn mhac Rosa .i. rí Laighean a gcath Fionchoradh 7 as é fós a mharbh Fraóch mhac Fiodhaigh 7 Glanbhuinne gusmhar gairgbheódha na gamhanraidhe // [12] maille ris san chath chomór chéadna 7 do thuit leis san ló chéadna Dearc Cú mhac Connraigh 7 drong mhór do mhaithibh Mumhan iona thimcheall 7 do thuit leis fós Cairbre Nía Fear a gcath Rois na Ríogh for Bóinn 7 do cuireadh leis ár fhear mBreagh 7 Midhe san gcath chródha chéadna soin et as leis do thuit dá éisi uile éuchd budh mó ná gach uile éuchd díobh sin .i. Cú Raof mhac Dáire áirdrí Mumhan 7 tréunchosnamhach bfear talmhan uile 7 as é do mharbh Fercheirne 7 Fíamhuin 7 Fiadhmar 7 Níall 7 Lughaidh 7 Lóch et Laonbhuinne 7 do chuir mórár Mumhan archeana gurob aire sin as cóir dhósan tré chomhairle Chafaidh 7 a charad 7 a chomhdhaltadh 7 ar mo bheannochdainsi 7 ar bheannochduin Uladh uile a iomghabháil don toisgsi.

11. Táinig Leabharcham leis na haitheasguibh sin go héusgaidh athlamh mar a raibhe Cú Chuloinn et as ann do bhí Cú Chuloinn an lá soin eidir Eóchaoin 7

muir ag forbhoisi *for éunuibh* . Ciodh *thráchd gérbh iomdha éoin ósa chionn an lá soin do chúadar slán uile úadha gan aoinéun do mharbhadh dhíobh*. As *ann sin táinig Leabharcham gus an ionadh a raibhe 7 fearuidhsiom fíorchaoín fáilte fría*. As *tairisi liom an fháilte sin, ar Leabharcham 7 as amhlaidh do bhí an bhaineachlach sin 7 a teanga ar teibearsnoidh na cionn 7 a boill uile ar coimhchrioth 7 ar corraighe 7 do fhíarfaigh Cú Chuloinn sgéula dhí*. Atáid *sgéula móra agam, ar sí*. As *ann sin do innis Leabharcham gach ní dá ndubhairt Conchobhar fría do Choin gCuloinn ó thús go deireadh*. Atáid, *ar sí, maithe 7 mórúaisle bantrachd 7 bandála 7 ollamhain an chóigidh uile gut athach et gut eadarghuidhe um an sluáigheadh so bfear nÉireann do sheachna don chur so 7 Dún Dealgan 7 Magh Muirtheimhne do mhór iomghabháil 7 gan dul at áonar a néugcomhlann an tslóigh adhbhalmhóir úd*.

12. Do dhéunoinne an chomhairle sin, *ar Láogh mhac Rí an Ghabhra 7 do chúadar iar sin go Dún Dealgan 7 tugadh Eimhir inghean Fhorghoill Mhanach amach chuca ar an bfaithche 7 do rónadh comhairle leó ann sin 7 as í comhairle tug Eimhir 7 Láogh 7 maithe an teaghlaigh do Choin gCuloinn an chomhairle tug Conchobhar 7 Chafadh 7 Ulaidh // [13] uile dhó dhéunamh 7 dul go hEamhoin mar a rabhadar maithe Uladh uile um Chonchubhar isan Cheas Naoidhean*. Do chinn Cú Chuloinn *ar an gcomhairle sin ger bhá leasg leis a déanamh uair níor fágghadh 7 níor folmhaigheadh Magh Muirtheimhne nó Dún Dealgan nó críoch Chúailgne roimhe sin ríamh ó do ghabhsan ceannus 7 tighearnus orra go haois na húaire sin*. Íar sin do thóghbhadh Eimhir iona carbad 7 do folmhuigheadh an dúnadh go deaghtapaidh leó 7 to theitheadar a néidigh 7 a nealbadha 7 a ninnile fa Shliabh Cuilleann budh thúaigh a nOlltuibh et táinig Cú Chuloinn go

hEamhoin Mhacha 7 do *sguireadh* a eich dhó ann sin 7 do *cuireadh* an Líath Mhacha 7 an Dubh Saoileann *ar féarghort* ghabhála 7 téid *Cú Chuloinn* iona ghrianán ghlanradhairc ghloinidhe féin.

13. 7 ó do *chúaladh* Conchobhar 7 bantrachd binnbhriathrach 7 mná míne maórdha macánta malachdhonna bíthe banamhla béulchorcra *Cú Chuloinn* do *theachd* don bhaile do rónsad muirn mhór 7 meadhair adhbhal aoibhinn 7 *seasdán* subhach sofhorb fáoilidh a solusbhruighnibh 7 a ngríanánuibh fionna *fairsionga et* a ttoigthibh soillseacha sliosbhláithe an bhaile uile *et ar* gclos an sgéoil sin do *Chonchobhar* as *eadh* adubhairt lé *Cathfadh* 7 lé *Geanann* Grúadhsholas 7 lé na fileadhuibh 7 lé na hollamhnuibh 7 lé bantrachd an chóigidh uile *Cú Chuloinn* do choimheúd 7 do chomhairliughadh go díochra dúthrachdach don duladh sin uair as orra nach ttiubhradh sé éura nó eiteach lé hairc nó lé héigean dá tteigéumadh dhó a ló nó a noidhche ór atáthar dha thairrngire lé tréimhsi fhada do bhliághnuibh gurab don mhórshluaigheadh so do rónadh lé fearuibh Éireann *et* le cumhachdoibh claonbhúaidheartha Chloinne Cailitín 7 lé móirimdheall Méidhbhe do muirfidhe é gan amharas gurab aire sin as cóir dháobhsi bhur ninntleachd 7 bhur nealadha do chaitheamh um na cúisibh sin dá choimheúdsan. Dóigh ámh dá ttuiteadhsan don turus so do thuitfeamaoisne uile 7 do thuitfeadh cosnamh 7 conách an chóigidh go brách arís. As fíor sin, *ar Cathfadh* 7 *ar* cách uile go coitcheann. Mas *eadh*, *ar Geanann* Grúadhsholas, rachmaoidne da ionnsoidhe gion go bfuil tarbha san *teasargain* sin 7 do ghlúaisiodar na fileadha 7 an banntrachd rompa san ghrianán a raibhe *Cú Chuloinn* 7 Eimhir. *Et* do fhearsad fíorcháoin fáilte go fríochnamhach friú 7 do thoirbhireadar teóra póg go dil 7 go díochra do Choin gCuloinn *et* do // [14] shuidheadar na fileadha 7 an

ban

14. Iomthúsa bfeair nÉireann do bearar ós aird. Tángadar go hÁth Ealadha a Magh Muirtheimhne 7 do ghabhadar sosadh 7 longphort ann an adhuigh sin 7 do léigeadar síortha leathna lúathbhiodhbadha fana críochuibh na nuirthimcheall ar maidin ar na mhárach do creachadh 7 do coimhréabadh do loisgeadh 7 do lúathairgeadh do milleadh 7 do móirdhitheadh Magh Muirtheimhne 7 Dún Dealgan et Machaire Chonuill 7 tugadh go Magh Muirtheimhne go hathlamh urmuisneach na creacha 7 na héudala sin. As ann sin tugadh Clann Chailitín do chum bfeair nÉireann 7 do labhair Meadhbh friú 7 as eadh adubhairt: Do gheallabhairsi a Chlann Chailitín, ar sí, Cú Chuloinn do thabhuirt dár nionnsoidheine fo cheann trí lá 7 trí noidhche. Ma do gheallamar, ar síad, coimheollmaoid gan chonntabhairt é.

15. As ann sin tangadar trí hingheana corpainmheacha cláona Cailitín .i. trí bádhbha sirtheacha siobhlacha saobhghlúineacha síabhortha 7 ro biad sin na trí hamuideadha dubha dúaibhsiocha drochdhatha diangháibhtheacha diabhlaidhi 7 do ghlúaisiodar rompa go réimeamhuil roéadtrom lé laómannuibh na lúathgháoithe go lúthghaireach nó go rángodar go hEamhoin gan imreasoin 7 do shuidheadair na trí fúatha feasacha fíorghrána sin ar faithche na hEamhna go húathfásach 7 do bhúailleadar ar foinnghrian na faithche féarúaine do chathuibh iona ttimcheall gur dhealbhadar catha comóra do shluaghuibh 7 do shochroidibh

ar an bfaithche do ghasánuibh siubhlacha súaitheanta sanus 7 do bholgánuibh búaidheartha beilche 7 do dhuilliobhar dathálainn dairghe et do chúalaidh Cú Chuloinn greasachd 7 gáir na gcath 7 na gcéud et na gcóirighthe ag lot 7 ag lúaitmhilleadh an dúin.

16. *7 as é do bhí ag coimhéud Chon gCuloinn an lá soin Geanann Grúadhsholas mhac Cathfadh et do fhéuch Cú Chuloinn amach ar an bfaithchi 7 ad chonnairc na catha comóra ag comhthúargain a chéile gan choigill et od chonnaircsion sin do himdheargadh go hadhnárach uime aga bfaicsin 7 do ling buinne borrfadach boirbthréun san gcuradh 7 do chuir a lamh chlé faoi ag // [15] éirghe dhó ro íadhusdair Geanann a dhá láimh leabhra lánghasda go hárrochta uime dá fhasdogh 7 do chuir iona shuidhe é. Trúagh sin a Gheanainn, ar Cú Chuloinn, dob fearr liomsa iona ór an domhain 7 na maitheas na cruinne tinidhibhe mo shaoghail do theacht roimh an gháirsi do chluinim uair bíaidh athois fhiaghnach agá hinnisin orm tar méis dóigh ámh atá an seanfhocal go cuimhneach ann agá rádh .i. búaine bladh iona saoghal. Léig sin thort a Chú Chuloinn, ar Geanann et ni fhuil acht saobhshlúagh síabhortha síthe ann súd, ar sé, et as í so an gháir dhúuibhseach dhráoigheachta do dhealbhadar Clanna claonbhúaidheartha ciorrbhtha colaichmhille corpainmheacha cáocha Cailitín fád chomhairsi dod chealgadh 7 dod chombúaidhreagh a Chúagáin chathbhúadhuigh, ar Geanann agus ad beart an laoidh:*

17. *A dhearbhráthair Dheitchine, a dhearcghlais dhúanuigh*

Léig dhamh a dheighfhirsi, dul fána slúaghuibh

Taidhbhsi na cruthantuáithe, ar eachuibh díamhra

Nocha buidhne roghaoíse, achd *sáobhshluagh* *siabhradh*
Nocha slúagh óg ildealbhach, lé *gcuirthear* *graifne*
Achd féur 7 duilleabhar, táinig *ar* an *bfaithche*
A óineach ghéubhas mhearradhsa, lé *greaghuibh* gnátha
Nocha ttiucfa um ionadhsa go *laithe* an *bhrátha*. A *Dhear*.

18. A haithle na laoidhe sin do fhéuch *Cú Chuloinn* amach arís *ar* an *bfaithche* *et* ad *chonnaire* na *catha cóirighthe* *dar* leis féin amuigh *ar* an *bfaithche* 7 an *dara húair* do fhéuch amach do *chonnaire* *groidh* mheic *Lir* *ar* an *bfaithche* 7 bá *geis* dósan sin *dfaicsin* 7 *dar* leis fós do *chúaladh* *cruit* mheic *Mannoir* *ar* an *bfaithche* agá *seinm* go *súbhach* *sírreachtach* *sírbhinn* *sásamhuil* 7 bá *geis* dósan *éisdeacht* *fris* an *orgán síthe soineamuil* sin 7 do athoin *Cú Chuloinn* as na *neithibh* sin *gur coilleadh* go *firinneach* *fiadhnach* a bhúadha *et* *gur brisiodh* a bhúaingheasa 7 go *ttáinig críoch* a *chaitréime* 7 do *rinne an laoidh* ann:

19. Do *coilleadh* mo *gheasa féin*, táinig mo ré *gidh olc* libh
An *ceól* so do *fhorradh* mfeidhm, *cruit* mheic *Mannoir* gá *seinm* sin
Dar liomsa do *chúalaidh sinn*, an *gleó mór* so *rinn* anoir // [16]
Dar liom do *cuireadh* go *ngoil*, *ar* an *bfaithche* *groid* mheic *Lir*
Dar liomsa do *chúala* anois, *gleó mór* *radhbhal* ríomh aníar
Dar liom do *baidhbhsioch* a mhéud, *samhuil* do *chéud* go *mbíadh*
Eirgheas *fogháoth* *gairbhe ngloinn*, *gur ghlúais* amhoing *ar* an *slíabh*
Le *fothrom láoch* *sghreagh* mbras, 7 *cloidheamh* dhá las níamh
Aghmhar go *leanas* an *táin*, *far* *bhiomda* *gair* 7 *glonn*
Dár thuit *Fear Díadh* liom san *treas*, is *Cailitín* na *gcleas* *gcorr*

Mo chomhrag is comhrag *fráoich*, mór chomhrag laoíoch *ar* na choll. D.O.

20. A haithle na laoidhe sin do éirigh Badhbh *inghean* Chailitín a riochd fluince .i. fionnóg 7 táinig ós cionn an *ghríanáin* a raibhe *Cú Chuloinn* 7 ad beart na *bríathra* so ann:

A Chúagáin Mhuirtheimhne, *móraigín* an da *chomhrug*, as comhaois a *gcoimhleanman*, *ar* Loingeas fuar *Fearghusa*, *tuitfidh* leatsa ri *Oillioll*, *Lughaidh* 7 láoch *Mhaicníadh*, *Earc* is *Colla* is *Conchobhar*, *Meadhbh* ‘s *Maine* do *tromchosgar*, a *illreachtaigh* *ilchleasoigh*, *éichtmhinic* *áitheasoigh*, a ua *Cathfaidh* *cloidhiomh* *ruaidh*, a *mheic dhíon* *Magh Muirtheimhne*, *ar* *ghairbhghleó* *námhadh* *móradhbhal* *nar* *fhaice* *olc* *adhbhalmhór*, *dód* *choimheirghe* a *Chúagáin*.

Tar a éisi sin do *rádha* don *Bháidhbh* ro *imthigh* *roimpe* ón *ghríanán* *amach* *ar* an *bfaithche* an *úair* do *éimidh* *Cú Chuloinn* *dul* *lé* 7 do *ghaireaduir* na *slúaigh* *amuigh* *ar* an *bfaithchi* *ar* *rochtain* na *Báidhbhe* *chuca* 7 do *chúalaidh* *Cú Chuloinn* *gáirfeadhoch* 7 *sgréuchach* na *mbáidhbh*. As ann sin *adubhairt* *Cú Chuloinn*: As *trom* *leam* *bheith* *ag* *éisdeacht* *fris* na *gairthibhsi* a *Gheanainn*, *ar* *sé*, 7 *ceaduigh* *dhamhsa* na *slúaigh* *dionnsoidhe* *et* na *sgíothbhuidhne* *sgáithbhréigisi* do *sgáoileadh* 7 do *sgríos* *uile* ón *dúnadh* *ór* do *thráothadair* na *gáirthisi* *mo* *threisi* 7 do *bhúaidhreadair* *mhaigneadh* 7 *mo* *chíall* 7 do *mhúchasdair* *mo* *dhráoidheacht* *bhunadh* 7 *mo* *neart* 7 *mo* *niadhachus* 7 do *chláochluigh* *ceól* *coimbinn* *carthanach* na *cruite* do *chúalasa* *mo* *chuimhne* 7 *mo* *chéudfadh* 7 *rug* *mo* *lúth* 7 *mo* *láthar* *úaim* *bantracht* *gléigheal* an *ghlanchóigidhsi* fá *churadhuibh* *Connacht* 7 *Muimhneach* 7 *Laighneach* 7 *láoichmhidhe* 7 *logadh* 7 *láinréubadh* *chríche* *Cúailgne* 7 *Mhuighe Muirtheimhne*

7 do coilleadh mo gheasa uile 7 táinig comhartha mo chríche deígheanaighe 7 ad
beart Cú Chuloinn an laoidh: //[17]

21. Gáir na sluagh um theaghlaigh tTeamhra, ós gach dionn

Caoineadh ban ar fhaithe *Eamhna*, méula liom

Mná Uladh a leabthuibh *Connacht*, borb an gleó

As dom dhíthsi tig an tromolc, as dearbh leó

Fionnoid eólaigh tré na thorann, borb a bhrígh

As soiléir dhóibh nach fuil *Conall*, is an tír

A gCruthointúaith do chúaidh *Conall*, *tar Muir Meann*

Um láimhsi do fháguibh *Conall*, a thír theann

A túsa aníogh a meirtin mheabhla, déis an fhir

Gonum *torracht* dubhshlúagh d*Eamhna*, tar *Magh Lir*

Mun bheith dráoidheacht mhórdhrúagh *Monaigh*, feibh rom airm

Nocha mhuirfidís fir dhomhuin, mé a los airm

Mairg don iolar *mairg* don úathadh, *ar* bioth mbúan

Mairg slúaiagh Gáoidheal *mairg* don aoínfhear, *mairg* don tslúagh

Bíaidh *mairg* dhamhsa bíaidh *mairg* dháibhsion, bíaidh dá *mhairg*

Fearfadsa riú comhlann calma, da mbia *mairg*

Do dhéansa gníomh talcair *tréinsheang*, da mbía fáoidh

Muirfead leath ghiolladh bfear n*Éireann*, a níoc *Láoi*gh

Do ghéunsa gníomh talcair *tréinsheang*, fáth gan chleith

Muirfeadsa leath each bfear n*Éireann*, a níoc mheich

Do dhéansa gníomh talcuir *tréinsheang*, fáth gan fheall

Fear 7 ceirtleath bfear n*Éireann*, do sáoth *leam*

Do sáoth meisi is mheach is mhara, do thrí gáibh

Do sáoth Eamhain mhórgharg Mhacha, trúagh an gháir. G. Na.

22. Léig sin seacha a Chú Chuloinn, ar Geanann, 7 na tabhair dot aire na síangháirthe saobhmhillte sídhe síothghrána so ag an mbréugshluagh mbeaganbhann cleasbhúaidheartha Chloinne Cailitín god mheasgadh 7 gud mhorbhúaidhreadh // [18] dóigh ámh atáid lé seacht mbliaghnuibh ag iarraidh an domhain ag déunamh draoidheachta et díabhluidheachta fád chomhairsi dod thuitim leó et as leis na harmuibh neimhe tugadarsan leó 7 lé m[...]eart cheithre nollchóigeadh nÉireann atáid ullamh innillti ar do chionnsa a Moigh Muirtheimhne et seachoin go ceann seacht lá ó niugh iad 7 rachaidh a ndraoidheacht ar neifni o shoin amach et éireochaidh cumhochta Chathfadh dod chabhursi 7 tiucfaidh Conall gan chunntabhairt a Cruthantúaithe dot furtachd 7 dot fóirithin 7 dá ndearnair mo chomhairleisi don chur so .i. gan fuireach lé feillechearduibh fhallsa fhíorghrána fúarchroidheacha Chloinne Cailitín 7 Méadhbha gan dol tar hais an anárachtus 7 anbhainne 7 budh lán an domhan uile dod bhunadh 7 dod bhúainsgéaluibh go bruinne bhrácha 7 bheatha agá naithris 7 ag a ninnisin tar héis et do ghabh Cú Chuloinn do láimh go nanfadh ar an gcomhairle sin acht gidh de do thiucfeadh sáoghal a oinigh 7 a eangnomha día linn. As ann sin do canadh ceól síreachtach sírbhinn 7 ealadhna úaisle iongantacha dhó et do bhádar bantracht 7 bannála na bruighne ag fleadhughadh 7 ag fithcheallacht ag muirn 7 ag meadhair dá gach táoibh iona thimcheall.

23. Et do imthigheadar Clann Chailitín rompa 7 ní rugadar Cú Chuloinn leó an lá soin 7 tángodair féin go longphort bfear nÉireann et do fhiafraidheadar

maithe bfeair nÉireann díobh cáit a raibhe *Cú Chuloinn*. Do éimidh orainne a thabhairt linn aníú, *ar siad, et do bhéurom linn amárach é. Et do fheisiodar fir Éireann ann an adhuigh sin et do éirgheadar trí mic chláona Chailitín go moch ar na mhárach 7 tangadar na trí hamadain fhúachdha 7 na trí sirrideagha luaithléimneacha léidmhacha lomluirgneacha leacanbhuidhe 7 na trí fúatha dáora dealbhgránna dathúathmhara sin dá eitche ar dhruimnibh na dianghaoithe nó go rángodar faithche na hEamhna et ro thóirlingeadar ar an bfaithche 7 do dhealbhadar ruadhchatha romhóra do bholgánuibh béilche et do dhuilleabhar na fiodhbhuidhe fiodhúaine foltghlaisi 7 do léigeadar na catha comóra sin iolgháirthe 7 áirdioluighthe gránna gáibhtheacha aisdíbh go gclos go cían fána // [19] críocheuibh na criothnaighthe sin.*

24. As orra tugadh coimhéud *Chon gCuloinn* an lá soin .i. *ar ingheanuibh ríogh 7 taoisíoch Uladh 7 ar a chaoimhleannán féin .i. ar Néimh inghin Chealtchair mheic Uitheachair et do rónsad na mná comhairle an lá soin cionnus do chealgfadaois 7 choimhéudfadaois *Cú Chuloinn et as í comhairle do rinneadar *Cú Chuloinn* do bhreith leó go Gleann na mBodhar dóigh ámh dob iontaoibh mar dhaingean dhíamhair dhoeóluis an tionadh sin et tángadar na bantrachta 7 na bandála sin dha bhréugadh leó amach gunach beith ag éisdeacht ré búaidhreadh na mbádhbh ná re hioilghairthe na namuideadh náimhdeamhail aga aidhmilleadh et aga greasacht a gceann a námhad 7 a bhíodhbhadh 7 a neamhcharad et táinig Níamh inghean Chealtchair mheic Uitheachuir da ionnsaidhe 7 as eadh adubhairt fris: A mheic ionmhuin, ar sí, as dúinne tugadh do choimhéudsa aníú et táir liomsa 7 leis an mbanntrocht go ndeachmaois leat dúaignus 7 durghairdiughadh go nuige mo dhúnadhsa ór atá fleadh agam fád**

chomhairsi ann *et* as coimhéud duiti a hól. Táinig Cú Chuloinn leo amach as an ngríanán nó go rángodar a gcomhfhogas don ghleann 7 mar do chonnaire seision an gleann do athain gurob é Gleann na mBodhar do bhí ann. Trúagh sin, *ar sé*, as é Gleann na mBodhar so ad chím 7 nocha rachadsa ann go brách ór ní conair chóir dhamhsa é.

25. 7 ní fada do bhí mar sin an uair do dhealbhadar Clann Chailitín catha cródha comóra cóirighthe um an ngleann nó go madh tarfás dósan an chríoch uile do choimhchreachadh go coitcheann 7 iona conair chúartaighthe 7 iona gáir námhad *et* as trúagh mo thoisg 7 mo thurus, *ar sé* leis an mbantracht dom bhasgadh 7 dom bháoghluhadh a neugmus meach 7 méidigh go ndeachoinn dhasdógh na gcreach 7 do chumasg ris na cathuibh agus do choimhead an chóigidh 7 adubhairt an laóidh:

26. Atá gleó rom mhearadh, cía fuil *ar* na creachadh, nó cía tug ó meachuibh

Eidir bhantracht mban, tocht go Gleann na mBodhar, nocha conair ghar

//[20]

Do chúadhus feacht áonar daoibhsi níor sum baoghal mo sháoghal ní leo

Na curaidh rom charsad, san mughadh níor thagtha gur tháothsad réam

ghleó. A.T.A

27. Táinig Cú Chuloinn roimhe go hEamhuin iar sin. Gabhtar mheic dhamh 7 innilltear mo charbad, *ar sé*, go ndeachoinn dfios bfeair nÉireann. Tugois do bhréithir dhamhsa, *ar* Níamh, nach rachdá dionnsoidheadh bfeair nÉireann go ttugoinnsi cead duit. Ma do thugus as cóir a chomhall, *ar sé*. As ann sin

rangadar sa dún anonn *et* táinig an mac fa sine do Chloinn Chailitín ós cionn an ghríanain a raibhe Cú Chuloinn agus ad beart an laoidh:

28. Éirigh a Chú Chuloinn, fionntar cruas do chumhoing,

Ar neart námhad, Magh Muirtheimhne na muirear,

Nó do dhroing dheighfhear cloidheamh sgiath,

Ionnsoidh, an Líath Mhacha, beir lat a gceann chatha,

Go sin as feidhm flatha, Eamhain na ród réidh,

Na coigill aós grádha, nó cosa nó lámha,

Beid na Boinn bána ó thairm 7 eirg. Éirigh.

29. *Et* ag éirghe do Choin gCuloinn do chuir a lámha faoí *et* do iadh Níamh a dá ghlaic uime 7 do chuir na shuidhe é. An agamsa, *ar* Níamh 7 comhaill do loighe. Do shuidh Cú Chuloinn go haithmhéulach acht gidh eagh do imthigheadar Clann Chailitín ó do chonncadar Cú Chuloinn *ar* na fhosdógh 7 tángadar féin *ar* amas bfear nÉireann. An ttugabhair Cú Chuloinn chugoinn, *ar* síad, ní thugamar fós, *ar* Clann Chailitín. *Et* muna thugam amárach linn é beanaidhsi na sé cinnsi dhínn *et* do éisdeadar amhlaidh sin an adhuigh sin.

30. Iomthúsa Chonchubhair san maidin *ar* na mhárach tugadh Cathfadh 7 Geanann Gruádsholas *et* na draoíthe uile dá ionnsoighe 7 Eimhir inghean Fhorguill Mhanaigh *et* Níamh inghean Chealtchair mheic Uitheachair 7 an banntrocht 7 an bandál uile *et* fiafroigheas Conchobhar dhíobh gá coimhéad do béardaois *ar* Choin gCuloinn an lá soin. Ní fheadamar fós, bhar síad, do fheadarsa, *ar* Conchubhar .i. beiridh libh é go Gleann na mBodhar aníú, *ar* sé, *et*

as uime adearar Gleann na mBodhar fris ór dá mbeidís fir an domhain uile iona thimcheall et a ngáir // [21] chatha do chur ós áird ní chluinfeadh aón duine dá mbeith sa ngleann sin gáir nó greadhán dá mbeith iona thimcheall gurab aire sin as cóir dhaoibhsi Cú Chuloinn do bhreith ann et coimhéudtar libh aniugh go maith é go fáthach firinntleachtach nó gu ttí neart is an tsean 7 is an óg et go ttí Conall a crích Chruithneach dár gcobhair. A áirdrí, ar Níamh, níor fháomh oramsa 7 ar an mbantracht uile dol is an ngleann sin ané et sinn car an chaomhlaói aga atoch 7 aga eadorghuidhe. Éirgheadh Cathfadh 7 Geanann 7 na fileadha uile 7 an banntrocht leó féin 7 lé hEimhir et beirid Cú Chuloinn leó sa ngleann úd 7 déanad síad ceól 7 ól et aoibhneas 7 ealadhnadha do chantain iona fhiaghnuise dhó gonach cluinfe sé gáir nó greasocht Chloinne Cailitín aga bhúaidhreagh. Ní rachsa ann, ar Eimhir 7 éirgeadh Níamh ann ar ar mbeannohtain ór as í as docra leis déara nó dheiteach et as í sin comhairle ar ar cinneadh leó.

31. Et tángadar mná 7 macaoimh filidh 7 ollamhuin lucht éigsi 7 ealadhna 7 athchuinghidh 7 gacha dána dá raibhe san dúnadh uile chuige et tángadar san teach a raibhe Cú Chuloinn et Cathfadh 7 Cobhthach Ceoilbhinn an cruitire .i. cáomhdhalta Chonchobhair ag cantain chiúil 7 Fercheirtne iona iomdhaidh na bfarradh aga iomchoimhéud et aga uirbhréugadh et táinig Cathfadh ósa gcionn 7 do ghabh ag agallamh Chon gCuloinn et ag eadorghuidhe fair a thoil féin do dhéanamh 7 do chuaidh sa niomdhaidh maille ris 7 do thoirbhir téora póg dhó go díochra dúthrochtach. A mheic ionmhuin, ar Cathfadh, tarr liomsa aniú dól mo fhleidhe et tiucfuid na mná 7 na fileadha uile linn 7 as geis duitsi fleadh dhobadh nó do dhiúltadh go firinneach ar dhuine ar an domhan. Trúagh sin, ar Cú

Chuloinn, ní maith an tráth óil nó aoibhneasa dhamhsa anois 7 ceithre hollchóigidh Éireann ag losgadh 7 ag lúathargain an chóigidh 7 Ultaigh san Cheas Naoídhean et Conall a gcríocheuibh allmhorrach et atáid fir Éireann dá rádh gurab ag teitheadh atúsa 7 atáid síad dom aithisiughadh 7 dom //[[22] imdheargadh 7 gidh eagh muna bheitheása 7 Conchobhar et Geanann 7 Fercheirtne 7 na fileadha 7 an banntroct uile archeana do rachoinnsi dá nionnsoidhe et do bhéaruinn díanscaoileadh námhad orra ionnus go madh lia a mairbh ionáid a mbí 7 do ghabh Eimhir 7 na mná uile aga atach 7 as eadh do ráidh an ríoghan ris: A Chúagáin, ar sí, níor thoirmisgeasa toisg nó turus dár thograis iomad ríamh a ló nó a noídhche go háos na huaireisi 7 déana ormsa a chéidshearca 7 a chéudghrádh 7 a aonrogha tochmhairc dfhearuibh na talmhan 7 a aoinleannáin fhileadh Éireann uile éirigh lé Cathfadh 7 lé Geanann et lé Néimh inghin Chealtchair et leis na fileadhuibh uile dól na fleidhe atá ag Cathfadh fad chomhair et do bhí Níamh fós dá ghuidhe go glic glóirbhinn et do éirgheadar lé chéile 7 do chuaidh Cú Chuloinn leo go haithmhéalach aimhleasg urthloidheach 7 tángadar go Gleann na mBodhar. Trúagh sin, ar Cú Chuloinn, atúsa ag seachna teacht sa ngleann so ríamh 7 ní thangus uair as lugha orm ionás et adeirid Ulaidh 7 fir Éireann gurob ag teitheadh atúsa ann so, ar sé, et tángadar rompa do chum na bruighne romhóire do rónadh lé Cathfadh fá chomhair Chon gCuloinn et do sguireadar an Líath Mhacha 7 an Dubh Saoíleann ar urlár an ghleanna et do shuidh Cú Chuloinn ar slios na síothbhruighne 7 do shuidh Cathfadh 7 Geanann et na fileadha uile archeana do leith dhe et do shuidh Níamh inghean Chealtchair 7 an banntrocht don leith oile et do shuidheadar an aos ciúil 7 ealadhna dá noirfideadh ar an slios eile ar a gcomhair et do ghabhadar ag

caitheamh 7 ag ól go ceólmhar cluitheamhuil 7 do thógbhadar muirn 7 meadhair mhór adhbhal dó ann sin. A niomthúsa go nuige sin.

32. Iomthúsa Chloinne Cailitín do béarar ós áird. Tángadar a thri hingheana cíorghalacha cíorrlámhacha cáola cosshuairreacha síréadroma siublacha go rangadar faithche na hEamhna 7 do chúadar mar a bfacadar *Cú Chuloinn* an adhuigh roimhe sin 7 ó nach bfúaradar ann sin é do shireadar *Eamhoin uile et ní fhúaradar é et dob iongnadh leósan* // [23] cáit a ndeachoigh *Cú Chuloinn* gan a bheith a bhfochair *Eimhire et Chonchobhair* no na gcuradh nó san gCraobhrúaidh *archeana et* do aithnigheadar na harrachtagha go hurmuisneach gurab íad cumhachta *Chathfaidh* do bhí aga fholach 7 aga anacol orra. *Et* do éirgheadar go héunamhuil áeirdha le folúamhuin na gaoithe *draoidheachta dúuibhsighe* do dhcalbhadar go tinneasnach dá ttógbáil do chuartughadh an chóigidh go coitcheann go nár fhágbhadar fiodh nó fáinghleann díamhair nó droibhéal san chóigeadh uile gan iarraidh do Choin gCuloinn nó go rángadar ós cionn Ghlinn na mBodhar *et ad chonncadar* an Líath Mhacha 7 an Dubh Saoileann ar urlár an ghleanna 7 Láogh mhac Rí an Ghabhra da bforchoimhéud 7 do aithnigheadar gurob ann sin do bhí *Cú Chuloinn* 7 do chúaladar foghar na bfileadh ag an bfileadh ól go fíoraobhinn 7 meadharghlór móradbhal an bhanntrachta 7 an bhannala 7 na macáomh ag urghairdiughadh meanman 7 aigeanta ar Choin gCuloinn do thionóileadar *Clann Chailitín* ann sin fóthbhannáin chochlacha chluimhghéara 7 bolgáin bheigheórna bhéilche 7 duilleabhar feidhe folúaimneach na fiodhbhaidhe go ndeársad óig 7 annroidh iomdha éidighthe fa a narmuibh gaisgidh gonach raibhe cnoc nó tulach nó túath a ttimcheall an gleanna sin nach raibhe lán do chathuibh 7 do chéuduibh *et* do

chóirighthibh go gclos go néulluibh nimhe 7 go froighthibh na fiormaiminte na gáirthe gaibhtheacha gláodharda 7 na héimhghe troma treathanmhóra toirteamhla 7 na hiolaighthe gráineamhla groidbheadhgacha do thógbhadar na catha na ttimcheall gur ba lán an tír do chreacuibh 7 do loisgidhibh 7 do lúathgholuibh 7 do bhúireadar bánánaigh et bócánaigh 7 banaitheacha et do bhéiceadar sduic 7 adhorca 7 árdchomhairc et do núallghláodhadar mná 7 fir et cúanarta na críche go coitcheann dona cumhochtuibh comóra sin Chloinne Cailitín et mar do chluindís an banntrocht na búanghairthi sin do léigdis féin gáirthe romhóra oile na naghaidh et gidh eagh do chúalaidh Cú Chuloinn na gáirthe sin ní as lúaithe nó do chúaladar cách. Trúagh sin, ar Cú Chuloinn, as mór na gáirthisi ad chluinim ag fearuibh Éireann ag creachadh an chóigidh // [24] go coitcheann 7 táinig deireagh 7 críoch mo chaithréime anois et ní bhía mathmhaoínsi dá éis go brách et táirnis fós an cúigeadh go bruinne an bhrácha 7 bheatha. Léig sin seacha, ar Cathfadh, 7 ní fuil ann súd acht síangháirthe sítheamhla do shluaghuibh siubhlacha sanoisi do dhealbhadar Clann Chailitín chugadsa et na tabhair dot aire íad, ar Cathfadh, acht oiris sunn ag ól 7 ag aoibhneas seal oile mar sin dóibh 7 do chúalaidh Cú Chuloinn arís na gáirthe romhóra céadna do thógbhadar Clann Chailitín uime sa ngleann et an úair do chluindís na mná na gáirthi sin do thógbhadaois féin gáirthe romhóra oile 7 imreasoin et imirt et cluitheadha um Choin gCuloinn et do tuisigheadh Clann Chailitín fá dheóigh 7 do chuaidh dhíobh nach raibhe tarbha dhóibh an aoíní dá ndraóidheacht tar ghliocus Chathfaidh et an bhantrachta.

33. Déunaidhsi anmhoin annso, ar Badhbh inghean Chailitín, ag comóradh na gcath lé na dís deirbhsheathar go ndeachoinnsi ar ceann Chon gCuloinn sa

ngleann gidh bás do ghéubh dhe. *Et* do chuaidh Badhbh iona baothrúathor go beagnáireach do chum na bruighne *et* do chuaidh a riocht mhná do mhnáibh Néimhe inghine Cealtchair 7 do ghoir lé an ríoghan da hagallamh amach *et* do éirigh an ríoghan lé tar dhoras na bruighne amach 7 táinig drong mhór do na mnáibh lé *et* rug Badhbh lé na cumhachtuibh 7 lé na ceilg dhraoidheachta seal fada ón mbruighean amach iad *et* do chuir ar chaoi mheisge 7 mhearuirghthe iad ar fud an ghleanna 7 do chuir draoidheacht rómhór eatorra 7 an bhuighean tar a néis *et* táinig féin úatha as a haithle sin ór do bhí a fhios aice gur ghabh Níamh mionna ar Choin gCuloinn nach rachadh dionnsoidhe bfeair nÉireann nó go ttugadh sí féin cead dó *et* do chuir Bádhbh dealbh Néimhe uirre féin 7 táinig mar a raibhe Cú Chuloinn *et* do ráidh ris na slúaiigh dionnsoidheadh *et* as eadh adubhairt: A anam a churaidh 7 a chaithmhílidh, ar sí, atá Dún Dealgan ar na losgadh *et* Magh Muirtheimhne 7 Machaire Chonoill 7 an chóigeadh uile // [25] ar na nargoin *et* as ormsa do béaruid Ulaidh achmhosán tghas dóighsi 7 thiomfhuireach gan do dhol do dhíoghail na gcreach 7 do chathoghadh fris na slúaghuibh *et* atá a fhios agomsa, ar sí, go muirfidhear mé 7 gurab é Conall mhuirfeas mé gan chunntabhairt fá gan tusa do léigean danacal an chóigidh agus ad beart an laoidh:

34. A Chúagáin Chúailgne chrúaidh, do bhúaidhreadh anois as mór

Gort nó forba ní fhuil fád mhúr, atá Dun Dealgan da dhógh

Dá ndeachsa a naghaidh an tslúaiigh, bíaidh úair is badh dainimh dhaoíbh

Gé naisgir orm dol na ndíaiigh, a Níamh inghean Chealtchair chaoímh

Ní fhreigeór um aonar slúaiigh, go tti faobhar forrúadh níadh

Muna miodhroth measg go mbuaidh, ciodh fa ttaoi dá luadh a Níamh

A Níamh na tagair ní as mó, gus aníú riamh ní sum trú
Airrghe éuga orm ata, ni tharga an leath céadna a Chú
Cuir an cath an gein bus lá, ni aisgeadh neach ort gus anú
Gabh a óig theach read lá ré, na luidh ar do leith clé a Chú
Do bhéur breithir ris a Níamh, as briathor ris nach bía súil
Mo chor a naghaidh an tslúaign, bíaidh úair as badh dainimh dhúinn
Sáoghal iubhair dhuit a Chú, ar gach tulach ni bhía trú
Ní farchadh graifne na gleó, tiucfa beó ón chath a Chú. A. C.H.

35. Trúagh sin a Níamh, ar Cú Chuloinn, as docair taobh do thabhairt lé mnaoí tar théisi et do sháoil meisi nach ttiobharthása an cead sin damh ar ór an domhain 7 ar mhaitheas na cruinne go comhlán et ós tusa cheaduiheas damhsa dol a ndáil bfeair nÉireann a néugchomhlann mhór rachad ann.

36. As ann sin do éirigh Cú Chuloinn go hobann aithmhéulach leis na haitheasguibh sin et ag éirghe na sheasamh dhó tárrla beann a bhruit fana chois gclé gur chuir na shuidh arís é da aimhdheóin et do éirigh // [26] tré bhiodhgdadh an bhasgaidh sin ar nimdheargadh uime et do sginn an teó óir as go ndeachaidh go féige na fionnbhruighne 7 ag tuitim anuas dó do chúaidh tré na throighthibh go talmhain. As fíor sin, ar Cú Chuloinn, as bíodhbha an dealg 7 nocha bíodhbha an brat 7 as ag tabhairt raibhthe dhamhsa atá sé 7 ad beart an rann:

37. Ní bíodhbha brat sa sead dealg

Bheirus rabhudh do bharr

Brat chíorbhus corp curadh gan fáth re co[.]

Éirg seach chách níom chean.

38. Táinig *Cú Chuloinn* roimhe amach as an mbruighin *et* do fhógair do Láogh mhac Rí an Ghabhra na heich do ghabháil 7 an carbad dinneall 7 do éirigh Cathfadh 7 Geanann 7 an bantracht uile na dhiaigh 7 do shíneadar a lámha uile do bhreith fair 7 níor fhéadsad a fhasdógh nó a thoirmeasg nó go rángadar as an gleann amach 7 do ghabhadar ag feitheamh an chóigidh umpa tar gach leath 7 do imigh an Bhadhbh úatha iar sin 7 do thógbhadar na gáirthe céadna go húathmhar úathfásach *et* do chúalaidh *Cú Chuloinn* iad 7 as mór do taidhbhrigheadh dhó an úair sin 7 do athoin ann sin gur coilleadh a bhúadha 7 a bhúaingheasa uile *et* do ghabh Cathfadh 7 Geanann aga cheannsoghadh 7 ad beart Cathfadh fris: A mheic ionmhuin, ar sé, an ar mo chomhairlisi aníú amháin gan dol a ndáil bfeair nÉireann *et* coisgfead draoidheacht Chloinne Cailitín ó níú amach dhíot. Uch a oide ionmhuin, ar *Cú Chuloinn*, ní fhuil fáth ag iomchoimhéud mhanma feasda ór táinig ceann mo shaoghail 7 do coilleadh mo gheasa uile 7 do cheaduigh Níamh mhimtheacht *et* dol a ndáil bfeair nÉireann 7 rachadsa ann ó do cheaduigh 7 rug Níamh orra ann sin. Truagh sin a Chúagáin, ar Níamh, ar ór an domhuin ní thiubhruinnsi an cead soin duit 7 ar mhaitheas na cruinne go comhlán *et* ní mé do cheaduigh dhuitsi dol ann sin acht Bádhbh inghean Chailitín do chúaidh um riochtsa dod mhilleadh 7 dod mhóirmhealladh *et* an agomsa a chara 7 a chaoimhleannáin // [27] ghrádhuih *et* níor chreid ní *Cú Chuloinn* déinní da ndubhairt Níamh ris 7 do fhógair do Laogh na heich do ghabháil 7 an carbad do chórughadh 7 a chleasa dinneall.

39. Táinig Laogh roimhe do ghabháil na neach 7 ní dheachaidh riamh aonúair badh leisge leis dol da ngabháil iona an uair sin et do chroith na srianta ar a naghaidh 7 do theitheadar úadha 7 do iomghaibh an Líath Mhacha é 7 do bhí go fráochdha foirníata fris. Uch as fíor sin, ar Láogh, as mana mór urrbadha 7 uile dhamhsa 7 duitsi an tairrngire sin et má atá olc a ngoire dhuitsi atá dhamhsa ór as ionann subhachus 7 dubhachus dúinn et dob annamh leatsa gus aníú a Léith nach um aghaidhsi 7 a naghaidh do tsréin do thiucfa 7 do ghabh Laogh ar an Léith ag tabhairt a túarusgbhála ós áird 7 adubhairt ría: Annamh leat a Léith Mhacha adhbhal go soigheach go sriánach sriánghairthe gan cuing charbuid do chothughadh re coimhéigin ór ba mear le mórchathuibh ba headrom aigeantach a náonaighibh et ba breaghdha go bannáluibh badh socair soghabhala re hionnsoidhe 7 le hanadh thu 7 as leat ro badh mionca bheith go neamhgháibhtheach le húair nanfaidh no éugcomhlann annamh.

Et gidh eadh fós níor an an Líatha Mhacha le Láogh ann sin 7 táinig Láogh dionnsoidhe Chon gCuloinn 7 do innis dó nár an an Líath Mhacha ris 7 do éirigh Cú Chuloinn féin dá gabháil 7 níor an fris et bá comhór lé maoldorn mílidh na deóra donnfhola do shíleadh tar ghrúadhuibh an Léith Mhacha 7 táinig Láogh don dara leath don Léith Mhacha. A Léith Mhacha, ar sé, as córa dhuit maith do dhéanamh aníú iona gach aonlá riamh roimhi so 7 ad beart an laoidh:

40. Níor sad eaghlach gus aníogh, níor lag fad carbad do chuidbeadh

Gidh cían théighmhís ion gach conair, níor sad obthach niomghoine

Níor gháibhtheach a gcléith chatha, do fheadar as iomsgaradh //[28]

Damhsa as duit a Léith Mhacha, tangadar ar ttiolaiche

Gach ionadh na ndeachomar sa rangadar ar sgéula

Ní fhacaidh neach gan díoghbháil sinne ag imtheacht fá mhéula
A Léith Mhacha mhearadhbhal as mór gcath riamh do siris
Córa meanma maith anois nó aonlá ríamh dá rabhois
On laithe do chomhruigsíom *aráon* 7 *ar* naisde
Ní fhacus tusa a ndrochsgur, is ní rabhuis a ngaisde
On laithe do chomhruigsíod *aráon* 7 *ar* sgéula
Meinic tu *far* ttighearna *ar* fud mhuighe láin léuna
[..]n Dubh Saoileann sítheamhuil, meinic í a ndáil chomhdhála
Bá socuir bá soighníomha *gér* dhían níor dhoghabhála. N.Í.O.R.

41. Do an an Líath Mhacha re Láogh ann sin 7 do ghabh an Dubh Saoileann na díaigh *et* do chuir an *carbad* ortha *aráon* 7 do ghabh ag inneall a *chleas* 7 ag *corughadh* a *arm* 7 a *iolfhaobhair et* do ghabh *Cú Chuloinn* a chaithbheirt catha um a *chneas et* do ghabh a *roithchleas* 7 a *airdchleas* 7 a *fháobhairchleas* 7 a *ubhoillchleas* 7 a *chleitínchleas* 7 a *rithreann* 7 a *ilchleasa uile archeana et* do ling iona *charbad gan cheadughadh* 7 do thuiteadar a airm úadha uile *fana chosuibh* san *gcarbad* go ndeachodar as a *gcóirighthibh siubhail* 7 as an *ionadhuibh iombúailte* 7 as an inneall órduigte 7 bá cealmhoine mhór uile leósan sin.

42. Táinig *Cú Chuloinn* roimhe a *gceann* a *shéuda* 7 *tig* go h*Eamhuin et* ní fada *rángadar* an *úair* do *taibhrigheadh* do *Choin gCuloinn* na catha comóra *ar* *faithche* na h*Eamhna* 7 do *chonnaircsion* [...] *lána* aga *lionadh* do *leathanbhuidhnibh lanmhóra* 7 do *chipeadhuibh catha* do *chéuduibh* do *choirighthibh et* diomad *arm* 7 *each* 7 *éidigh et* dar leis *fós* do *chúalaidh* na

héimhge go huathfásach ag méudughadh // ¹[7 na loisgthe ag *leathnughadh* 7 ag
 leabharsgaoileadh fan chathraigh, 7 dar leis ní raibh cnoc no *tulach* timchiall na
 hEamhna *nach* raibh lán do *chreachuibh* 7 *tairbhreadh* mar an *cceadna* dho go
 raibh Eimhir aga *trasgairt tar* chladh na hEamhna 7 *theagh* na Craobhrúaidhe 7
 na hEamhna *ar* comhlasadh 7 Eamhoinn uile *ar* na heintheandáil teindtighe na
 ceo dubh dorcha *deatachmhór deargmhór*. Trúagh sin, a *Chathfaidh, ar Cú*
Chuloinn, gé tathaoisi dom *fhosdoghsa* 7 dom *imfhuireach*, is mór na *creacha* 7
 na *coirighthesi*, na loisgthe 7 na *lúathairgthe* ata *ar* fud Mhoighe Mhacha 7
 Mhachaire na hEamhna 7 *ar* *fiarlaidhe* an *choigidh* go *coithcheann*. Do
fhreagair Cathfadh sin 7 *adubhairt*, a mheic ionmhoin, (*ar sé*), is mór na
mearaighthe 7 na *móraisighthe* sin do bheirid na *sgathslúai*gh *sgithanbhanna*
sgélbhuartha 7 na *fasbhuidhne* *doilfe dráoidheachtasa* ort, óir ní bhfuil ann *súd*
acht féur 7 *duilleabhar*, 7 nfor *chreidsion* én ní dé sin ó *Chathfadh* 7 *adubhairt*, a
Chathfaidh mheic Mháoilchroich ó *Charn Mhaigh*, do *deargadh* *tuaithe* *inbhear* a
halmhuin *iomdha ar árdghortuibh* Eamhna, *fir Teamhrach*, *fir Cheathra*, *fir*
Chrúachna, *fir Chearmna*, *cath craoibhe* *cró curadh* *cnuic dealga* *each donna*
sguir sgoibdha *sgeith dearga* *daimh dhoiligh dhathmhugal* *cath cleithmhear* mór
 a *máoi*gheadh *grain gaoidheal gair eaghmhach*.

43. Is adhbhal an dibheirg an tsaorlearg

Ro leisgeach tre fhuathbhedhg an chraobhdhearg

Rom chráidh go follus rom chumasg

An chainte Cú Cuilleasg rom thromaisg

Teach Eamhna rob adhbha cleith ceinngéar

¹ Tá bearna in NLS 38 ag an bpointe seo de bharr leathanach a bheith ar iarraidh. Is as RIA 23 K 37 an píosa seo.

Ro loisgeadh ro casadh tre shaighnén
Do thuitfidh fam chosa mo chleasa
Bidh dearg om chneasa gaoi glasa
Ro sgaith an cruth gealsa rom ghonsa
Ní thiucfadsa don chursa on ccathsa

44. As a haithle sin rangadar go hEamhna 7 an banntracht // ag gul 7 ag eagcaoine rompa 7 na ndiaigh, 7 tháinig an grianán a raibh Eimhir, 7 tháinig Eimhir amach na coinne 7 do ghabh da radh ris tuirling do dheanamh 7 teacht isan ghríanán. Ní dheanad (ar Cú Chuloinn), no go rachad dionnsoigh cheithre nollchoigeadh Éireann go Magh Muirtheimhne do dhioghailt na ccreach 7 na nolc 7 na neagcóra do ronsat oram 7 ar an ccoigeadh uile 7 tadhbus damh go trasda go raibh an baile si lán do shlúaghuibh 7 do shochuibh fhear da ndógh 7 da ndíanlogadh. Is fíor sin, (ar an inghean), ní bhfuil acht taidhbhsi dráoidheachta ann, 7 na tabhar dot uige no dot aire íad. Is bríathar dhamsa a inghean, ar Cú Chuloinn, nach nanfaidh mé don toisgi no go roichfidh mé fo longphort fhear nEireann. An úair do chualadar an bhantracht na bríathra sin do thogbhadar gartha faidheamhla fíorthrúagha 7 do ghabhsan ag ceileabhradh don ríoghain 7 don mbantracht uile 7 do thainig do cheileabhradh da mharach go Dún Deictine 7 do ghabh Cathfadh 7 na filidh aga leanmhoin go díochra duthrachtach 7 thainig ar faithche an duineadh 7 thainig Deictin amach da ionnsoigh ar na aithneadh gurab a ndáil na sluagh dob ail leis dol, thug an ballán coimhde dhó 7 budh búaidh dhosan sin re ndol a nól tséada 7 tsiubhail deoch dól as an mballán, 7 as é do bhí isan mballán alán dfuil chrodheirg. Trúagh sin a Dheictinn (ar Cú Chuloinn), ní hiongnadh gach neach eile dom thréigionsa 7 an cruth a ttugais an

ballán damh, 7 do ghabh Deictinn an ballán an dara feacht 7 do líon e, 7 thug dhó é, 7 do bhí lán dfuil an dara huair, 7 fo thrí do líon sí an ballán, 7 as é alán fola do bhí *gach* nuair dhíobh ann 7 do ghabh fearg *Cú Chuloinn* ris an mballán // 7 tug béim fan *gcarrtha* dhe *gur* bhris é, *gurab* *Tulach* an *Bhalláin* is ainm don tulcha sin o sin a *leith*. A inghean is fíor sin, (*ar Cú Chuloinn*), ní *tusa* is ciontach frionsa *acht* mo *gheasa ar* na *gailleamhoin* uile, 7 mo shaoghal *ar* na *theacht* 7 ní thigiomsa beó don chursa o *fhearuibh Eirionn, ar Cú Choloinn, agus adubhairt* an laoi ann.

45. A Dheictinn is fás do bhallan, dom radhas fo dhobhran duibh
 Rom rugadh sruthlíní fola, nocha cara cach rot chluin
 An *ar* *Conchubhar*, a *Chúagáin*, an *ar* *Cathfadh* crúaidh mná
 An *ar* do mhathair, a anam, an *ar* *Geannan*, an *ar* cach
 An *ar* *Cumsgraidh*, a churaidh, an *ar* do chomhdhaltibh go rath
 An *ar* do bhuime is *ar* hoide, na héirg *ar* ccroidhe isan ccath
Acht ge do *cailleadh* mo *gheasa*, is ge do thainig mo ré
 Nocha ttréigfinn mo bhúadha, *ar* an scél do chuala a dhé. A dhé.]

46. ²A haithle na laoidhí sin do ghabh Deitchine 7 *Cathfadh* ag guidhí *Chon gCuloinn* um anmhuin 7 um fhuireach re *Conall Cearnach*. Ní anabh, *ar Cú Chuloinn*, óir tairnig mo ré 7 mo reimheas 7 ní threigíobh mo bhladh naid mo bhúadha cosguir *ar bhréig* diombúain an tsaoghail 7 nar iomghabhus cath na iorghuill ón úair do ghabhus mo chéad arm gaisgidh um láimh gus aníú 7 as lugha do ghéin anois óir as búaine bládh na *sáoghal*.

² NLS 38 atá in úsáid arís ón bpointe seo.

47. 7 táinig *Cú Chuloinn* roimhe a *Machaire* na *hEamhna* 7 do thógbhadar *ingheana* ríogh 7 taoiseach *Uladh* núallghairthi *trúagha* toirreacha 7 faoidhe *ciamhardha* caointeacha *cumhaidh* iona dhíaigh 7 do lean *Cathfadh* é ina áonar as an mbaili amach 7 ní cían rangadar on *dúnadh* an tan tarla orra *inghean* cháomh choirpgeal chúlbhuidhe *ar Bhél Átha* na *Foraire* *ar Magh* na *hEamhna* 7 í ag toirsi 7 ag *trúagheimehíle* 7 fadhbh corcra chiartha chrechtnuighthi aga fásgudh 7 aga fuairnidhe *ar eochairimlibh* an atha aice. An bfaice súd a *Chuagain*, *ar Cathfadh*, *inghean* *Bhuidhbh* súd 7 *tfhadhbhsa* 7 *tearradh* aga nidhe aice 7 atá sí go *brónach* *búanchumhthach* aga *innisin tusa* do thuitim 7 do *throimdhiothughadh* don *chur* so le *morsluagh Meidhbhe* 7 *Mumhan* 7 le *draoítheacht Cloinne Cailitín* gurab *aire sin* as coir dhuit anois anadh a chomhdhalta, *ar Cathfadh*. Maith a oide ionmhuin, *ar Cú Chuloinn*, na lean mé ní as sía oir ní anabhsa no go ndíoghlar *ar cheithre hollchóigibh Éireann teacht* do losgadh mo chríche 7 do chreachadh 7 do chomhlogadh mo dhúnaidh 7 ge tá an *Badhbh* ag nidhe mfhaidhbhisi *badh mór* fadhbh 7 *arm* 7 *earradh* 7 *éidigh* bhías a bfothraigibh fola 7 a *sruithlinntibh caobhacha cró* om chloidhiomh 7 om chraoisigh don *chur* so 7 *gidh leasg* libhsi mo leigeansa a ccomhdháil éga 7 oigheadha a naghaidh mo bhidhbad 7 meascharad dom bháoghluhadh as leisgi liomsa fein ina libhsi uile dul do tholladh mo tháuibh 7 do chiorrbadh mo chuirp 7 nochan fhearr a fhios agadsa mo th[.]tim don toruinnsi ina agam fein, *ar Cú Chuloinn* 7 na toirmisg mo shéd no mo shiobhal *feasda óir da nanur* do chúadhús dég 7 *da nimthighear táinig* mo shaoghal 7 beirsi iomchomharc // [30] *beatha* 7 [.....] 7 as *truagh ar sgaradh* 7 as *imshniomhach* [.....] *dobronach* atamuid a *Laoigh* ag imtheacht o *Eamhuin* as mór la a anga go haisdreach edalach *da*

hionsuighidh a críochuibh [sic] ciana [...] 7 a hiondadhuibh iomdha imchiana eile
7 adubhairt an laoidh ann:

48. A fhir na toirmisg ar sed, lodamar deg ni cian uadh

Ro ic Eamhuin da gach dún, badh dearg om ghubha gruadh

Táothsad dó sin táothsad dó, a óga Uladh ar ló.

A Ullta o táithi a cceas, nocha ttig bhur leas don ló. A.

49. A haithle na laoidhi sin do iompó Cú Chuloinn aghaidh ar Eamhuin 7 do
ghabh feithiomh an bhaile úadha 7 ag éisdeacht ris na tromghairthibh do leigdis
an bantracht 7 na bannála 7 do thaibhreadh dhó 7 do connairc sé tórrumh na
naingiol os cionn rátha soiligh ris a nabartar Ard Mhacha 7 do connairc gurbho
lán do dheallruibh 7 do shoillsi 7 do shubháilchibh do cheol 7 do channtaicibh
ceoilbhinne 7 doirfidibh o nimh go talmhuin os cionn na rátha 7 do sháithsean a
aigneadh go mór 7 go hiomarcach isin ní ad chonnairc 7 do chuaidh iona
chroidhe go carthanach an ceól do chúalaidh 7 do innis Cú Chuloinn do
Chathfadh an taibhsi tarbhás dó, 7 ni hionann so, ar sé, 7 na taibhsighthi do
chonnarc ó chíanuibh go húathmar urghránna ag teacht dionnsuigheadh na
hEamhna dhamh 7 as eadh adbeart. Aghruim 7 creidim don áondía uile
chumhachtach dha naghruid súd 7 creidim don aoindía uile chumhachtach 7 don
airdrígh do rinní neamh 7 talamh 7 mo chean don ég feasda ó so amach 7 do
ghabh ag ceileabhradh do Chathfadh 7 do cuir a dhruim re hEamhuin 7 táinig
reimhe go subhach soimheanmnach san slighidh 7 do chuaidh a mheartnaighthi 7
a mhearughadh a dhubhachus 7 a dhobrón ar ccúl.

50. 7 táinig ó Áth na Foraire ar Sliabh Fúaid 7 do *chonnairc* do *leathtáobh* na *conaire* an *deatach* 7 táinig *da hionnsuigheadh* óir do bo dóigh leis *gurbo drong* *dfhearuibh* Eireann do bhí ann 7 cuid do *chreachuibh* an *chúigidh* aca. A Láoigh, *ar Cú Chuloinn*, láoidh *brod forsan eachraidh* dhúinn go *ndeachmaois da fhios* *cía do ní an teine úd* 7 táinig *reimhe dionnsuigheadh* na *dreime* ro bhí ag *déanamh* na *teineadh* sin 7 is íad do bhí ann .i. Clann Chailitín neach do bhíodh ag *déanamh* [sic] // [31] *díabhluidheachta* 7 *draoidheachta ar Choin gCuloinn* *roimhe sin. Et* *as é déanamh do bhí ar an seisear súaithnidh* *sáobainmeach* sin .i. *éanshúil mór* *dearg diablaidhe a néadan gacha hamadáin* 7 *gacha hamuide dhíobh et áonlámh* *ailtfhéitheach faidingneach a hucht cuirp gacha harruicht* *díobh* 7 *áonchos* *chaisleathan chruaidhleathrach chaolhránna a tóin gacha drochbhaidhbhe. Et* *beirte brisde boirbreamhra do chocluibh croicneacha cruaidhe ciordhubha lán do* *cheannoibh boc* 7 *reithet et do chosoibh corr* 7 *cadhan* 7 do *chnámhuibh* *coimhgheala coirrgheara ar ná cceangal et ar ná ccoimheagar ré táobh gacha* *seitheadh seanghairbhe gá slíobhúaladh et fulachta dfoiringnibh chon mbeag* 7 *dfeóil chon elladh ar choirrbhearuibh cinngéara cáothrainn aca, et do connairc* *Cú Chuloinn an airdeine nach urbadhach* *uid ag na hamuidibh adhúathmara agá* *déanamh do chuir clár clé a charbhuid friú* 7 *tháinig san sligigh seacha et an úair* *ad connuirc Badhbh inghean Chailitín sin gabhuis bior dona bearuibh et tug* *urchar díreach dó(i)ionghábhála dionnsoigheadh aighthe Chon cCuloinn de et* *gabhuis Cú Chuloinn an bior a nairde* 7 *do tógaibh ós a chionn é et ad beart* *urchar don Bhaidhbh dhe* 7 *do thuit cróbhuinne n[...]* *e o chionn an bheara a* *cceann Chon cCuloinn go ttarla a mullach a chinn gur tholl a leathtáobh 7 gur* *bhean a leath de ó mhullach go talmhain* 7 *don Léith Mhacha gurbhó loitidhte* *leónta leathroinnta a neart* 7 *a níadhachus iona ndís ón urchor sin et tug Cú*

Chuloinn urchor aithméalach urmuisneach don Bhaidhbh gur chuir an bior comhtharsna tréna corp gurob amhlaidh táinig an Badhbh dionnsoigheadh fear nÉireann 7 do bhí Cú Chuloinn go hathtuirseach imshníomhach 7 go dubhach dobrónach déis an urchoir sin. Truagh sin, ar Cú Chuloinn, rug sin leath mo lúith 7 mo lámhoigh úaimsi 7 muna bheidís Clann Chailitín ar mo chiorrbadhsa, do thuitfidhdis urmhór bfeair nÉireann leam don chur so et ad beart an laoidh ann: //[32]

51. Do tolladh mo leith leatsa óttá ar mullach go talmuin

*Mo mallacht don droing rom craidh rugsat uaim roinn dom anmhuin
Dá bfeasadh anocht Eamhuin do tráothadh leath mo lámhoigh
As mé an curoidh cathbhúadhach do mharbhus mór ttriath ar tánaidh
Do bhéuruinn ár roianmhín ar chathoibh cródha Connocht
Muna bheith Clann Chailitín do rad mo tháobh do tholladh D.O.*

52. Déana na heich doiriosomh 7 diomfhosdogh a Láoigh, ar Cú Chuloinn, óir táinig támh 7 tromnéulghal neimhe dom ionnsoigheadh, do ghéan, ar Láogh, et dob fhearr dhúinn anadh do dhéanamh, óir do iompaigh séan 7 solamh oruinn don toisgsi. Et ní linn atáid na líthe ionáid na laithesi 7 do bhádar na huile búadha 7 toice 7 conách 7 cumhachta ad choimhideacht et ad choimhleanmhuin go haoís na húairesi óir ní fir mharbhas thú acht mná 7 ní mhuirfeadh(d)aoís fir dhomhain thú acht muna bheidís a los draoidheachta et ní mhuirfeása féin Cú Raoí mac Dáire acht muna bheith mórdhraoidheacht agad chuige.

53. As ann sin tháinig *Cú Chuloinn* dionnsoigheadh fhear nÉireann et ód chualadar fir Éireann *Cú Chuloinn* do bheith agá nionnsoighidh adubhradar uile nach raibhe a nÉirinn ioná san domhan áonduine dob fhearr oineach ionás et gur cóir dhóibh *Cú Chuilleasg* cáinte do chur diarradh a shleighe fair et tainig *Cú Chuilleasg* a naghaidh *Chon cCuloinn* gona thrí nonbhoriubh éigceas 7 ní raibhe mian deisi a náoin leasdar dhíobh 7 fearus fáilte re Choin cCuloinn 7 ad beart an laoidh ann:

54. Mo chean duit a *Chú* a *Chú* na ccleas ccain,
Tabhair aisgidh dhamh, cá haisgidh conraich
Do bheirim fám chladheamh a fhir dhána dhuinn
Sochaidhe rug mhargat ar an ttalmuin truim // [33]
As í aisgidh iarraim a *Chú Chuloinn* chrúaidh
Do gha goirmghéar gasda chuireas ár gach slúaigh
Mairg shireas an aisgidh a *Chú Chuilleasg* chrúaidh
Fir Éireann um aghaidh smicogha do breith uaim
Mór ccath is mór ccomhlann do leanuis go lear
A *Chú* chaoimh na ngormlann, riot atá mo chean. M.

55. Cionnus do bhéara mé an tsleagh dhaoibh, ar *Cú Chuloinn*, a ndiaigh a gráine nó a ndiaigh a hurlann do bhéar í, ní headh ón, ar *Cú Chuilleasg*. Do léig *Cú Chuloinn* an ccraoisigh reamhoir rómhóir tarsna chuca, go ttorchuir *Cú Chuilleasg* marbh gan anmuin guna trí nonbhoriubh éigeas. Truacch sin, ar *Cú Chuloinn*, tainig sáoghal meinigh go bráth tar éis *Chon Cuilleasg* cona thrí nonbhoriubh éigios do thuitim leam do neimh na craoisighe, 7 leig brod forsan

eachraidh go mbeirmís forna slúaghuibh iona nionadh foslongphort día niomfhosdógh. Nocha diongnadh mé sin, ar Láogh, nó go mbéarar an tsleagh liom. Ní bhéaram, ar Cú Chuloinn. Óir ní dheachusa a ndíagh thiodhluicthe dhá ttugus amach riamh roimhe so, et ní mo rachad na dhíagh súd. Do thuirling Láogh ⁊ do thógaibh an tsleagh et tangatar rompa dhionnsoigheadh fhear nÉireann. Et do clos a longphort bfear nÉireann Cú Chuloinn do bheith dá nionnsoigheadh.

56. *Et mar do chúalaidh Lughaidh mac Con Raoí sin, adubhairt: Rachad féin an athair úd adearar do bheith agam cionnus tig sé a ndáil bfear nÉireann. Do ghluais Lughaidh roimhe dfhéachain crotha ⁊ deilbhe Chon cCuloinn. Et adubhairt ag tabhairt a thúarusgbála ós aird dfearuibh Éireann: Ad chiúsa chuguibh, ar sé, carbad féigh féitheamuil folúaimneach fiondruine go lúth go lúas go láinghliocus go bpubaill úaine go ttarbhchlár umhaidhe, go bfeirstibh fionnumha go rothoibh roghlana, go ccarbad ccraoisleathan go ccreit núraird núraoibhinn ndíreach ndásachtoigh go luas ainne // [34] nó sleighe. As é sin glíce ⁊ trice ⁊ tairpighe ⁊ tréunlúas con ceingead na heachradha arda urúaine ad chiúsa chuguibh, ar Lughaidh, each dhíobh an Líath lúthmhar lúaithléimneach fhódmar fhorránach go lúth ceithre ccrú go mbeanonn sblaingc aidhbhle teineadh triciómruaidhe a mullachuibh a cráoschló for gach leith. An dara heach díobh .i. each cáolchosach ceinnéadrom drondúalach durbhras seang seada seireadhcháol, ceannfhada casmhongach cíordhubh go ndath ccaomhthláith ccochlach ccneismhíolla. Giolla doinningneach dathchorcra (a bfiadhnus an ógláoich) amal bú rós dearg lí a aighthe et ceannchochall sróill uime gana ghibne fionndruine et dá líg lóghmhar ós ur a aighthe dá imdhídean*

ar fhuacht ⁊ ar theas ngréine et fleasg airgitt iona láimh ag ceartochadh na heachraidhe gonach léig ar aineólas íatt acht an leath badh ail don ógláoch ad chiúsa.

57. *As ann sin táinicc Cú Chuloinn dionnsoigheadh fhear nÉireann. Maith a fhiora Éireann, ar Lughaidh, déanaidh eirghe. Atá Cú Chuloinn chuguibh.*

Coimheirgidh bhur ccuraidh, do fhil dá bhur nionnsoighidh Cú Chuloinn cosdadhach cathbhúadhach cloidhimdhearg cosgarach comaoídhmheach, léirghearrfaidh láoich, sloidhfídh bhur slúagh, brisfidh ar a bhíodhbhadha, ro soich for chleithibh Uladh, mairg mná, mairg macáomha, mairg miondaoíne, mairg earradha, mairg muir, mairg tír, dochum a dtig an flaith forránach fearamhuil ar dhruim an domhuin dámhuigh, ré toirichil tig ré toirichil téit, uch 's ní mo chean an choimheirghe. C.

58. *As ann sin do eirgheator ceithri hollchóigeadh Éireann a ccriosloigibh a sgiath ccoimheaguir ⁊ a lúreach saidhbhir solámhuidh et ro chóirgheattor na ccipeadhuibh comóra catha íad féin ar a chionn et do éirigh Meadhbh ⁊ do ghabh na hairm nimhe tugadar // [35] Clann Chailitín leó a hífearn fá chomhuir Chon cCuloinn do mharbadh. Et as í roinn tug Meadhbh orra, cáit a bfuilid na trí rígh atáid um fharradhsa sunna, ar sí, .i. Lughaidh mac Con Raoí et Macníadh mac Finn et Earc mac Cairbre. Atá sonna, ar Lughaidh mac Con Raoí. Ag súd a Lughaidh, ar Meadhbh, na trí sleagha neimhe da bfuil a ndán Cú Chuloinn do mharbadh ⁊ gabhaidh chuguibh íad ⁊ díoghlaidh bhur naithre ar Choin Chuloinn. Et tug Meadhbh sleigh a láimh gacha fir dhíobh an tan soin. As ann sin do chonnuirc Cú Chuloinn fir Éireann. A Laoigh, ar sé, léig brod forsan eachraidh*

7 tabhuir clár clé an charbuid risna sluaghuibh, *et* tainicc timcheall bfeair nÉireann.

59. As ann sin do ríachtadh 7 do lonnuigheadh fán rímhilidh .i. *Cú Chuloinn et* do rinneadh úathbásach illreachtach dhe an úair sin 7 do chriothnaghadar a chairíneadha amail crann lé sruth gach nalt 7 gach naighe dhe ód ta a bhonn gó a bharradh *et* do laoisíon gléas díbhfeirge dá chorp a meadhón a chroicinn *et* tangatar a shála 7 a fhaircne 7 a iosgada go mbádar roimhe tangadar a throighthe 7 a luirgne go mbádar na dhíaigh 7 gurbó comór lé maoldorn mílidh gach meacan dímhéasda dhá néirgeadh dhíbhseín 7 do eirgeadar tulfhéithe a mhuiníl 7 a mhullaigh go mbádar ar chuing a mhuiníl gur bá samalta lé ceann mheic miodhoisi gach máolchnoc dearg mhór dhíbh 7 do rinneadh cuar cheara ddá ghnúis 7 dhá ghealaghaidh gur sluicceadh an dara súil dó asteach iona chionn a modh nach tairsíodh fiach no chorr ghréine fuirre a hallarbord a dren nó a huachtar a chloicne, co madh méaduighthir lé béal fíodhchúaiche nó lé coire cáogdhuirn, go ndearnadh rúamonta ré a chionn aneachdoir sóais a bheóla gó á urdhruich sreangus a bheól don fíodbadh cnámh go hainmín cco mo heagna ag ionadh a chraoís. Tangatar asa acchua *et* asa // [36] ttromchoirteadh ar eítíl go mbádar ar úachtar a chraoís 7 a bhrághad, beanus béim don fhuilngeadh leómhain .i. don charbad úachtarach forsna foirelibh íachtracha go madh méaduighthir lé molt chroicinn móradhbul gach smólach throm tinnighe aga hadhnadh a fíacluibh a bheóil *et* a bhrághat ad clos bloisgbéimneach a chroidhe na chlíabh mar ghloimh naird a bfathach nó mar leómhan ag teacht fá mhathghamhnuibh tré clár goile na coinnle bodhbha 7 ad ceas cíoithnéalla nimhe 7 sboinc aidhbhle tréintineadh trichíómruaidhe ar lasadh *et* ar lonnradh úasomh,

do chasnaigh a fholt uma cheann mar chráoibh núirsgeithi a mbearnuibh fáлта ionnus dá ccraithí sac ríoubhall ósa cionn, ní roichfeadh áon ubhall tairis dochum talmhan acht do oirisfeadh uball ar bharr gach áonrúainni día fholt et día fhionnfadh úasomh 7 attracht a lon láoich úasa cheann et úasa éadan. Méaduighthir réimighthir dírightir táilcighthir ré seólchrann príomhluinge móire ceartairde an buinne díreach donnfhola attracht do chleithibh a chinn 7 a cheannmhullaigh mar chiaigh do ríoghbhruighnibh ag rífhleadh ríoghda rómhór ar na ttubhairt a tteinntibh 7 a tteannáluibh a bfeasgar laoi gheimhridh.

60. As ann sin do rabhlaigheadh an earr ghaisgid sin iona charbad seardha guna earradh íarnaidhe guna bhfáobhruibh tanaidhe guna chrománuibh guna bhearuibh guna bhirínibh bíoruighsi guna bhocánuibh gurbó réimighthir gach ball 7 gach alt 7 gach aghaidh a ccorp an churadh 7 an chaithmhílidh óttá a bharradh gó a bhonn guna bhioruibh níadh guna ttairrngibh cona ghléas nurrsaighe noch bhídís aigesean fá théadoibh 7 fo rothoibh 7 fo réithfeadhóibh ag an ccarbad sin, ag teasgadh ceann 7 colann 7 cnámh 7 móirméidheadh. As ann tugusdar toruinnchleas céad 7 toruinnchleas dá chéad tarsan ccarbad et toruinnchleas trí ccéad 7 toruinnchleas ceithre ccéad 7 toruinnchleas cúig ccéad óir // [37] níor bfuláir leisín sin dá naimhdi do dhíoghoil a nuilc 7 a néagóra ar fearoibh Éireann an coimhlíon soin do thuitim leis dá céad chuinsgleódh curaidh. As ann sin tugusdar séol trom forsán ccarbad gurbó lor do dhun 7 do dhaingean dó an fad do chúaidh roth an charbaid sin síos seal seachtuir gur eirgheadar clocha 7 cairge na talmhan amhlaidh sin seachtuir aird a naird leis na rothuibh iar soin, et foicheird san a bhúidhreadh bodhbha a ttimcheall cheithre nollchóigeadh nÉireann gonach deachsad úadha ar teitheadh nó ar

móiriamghabháil nó cco ttoiriseadh a náit náonbhaile íad. Ro tháoth *chúcu* anonn asa haithle *et tugusdar fóbairt mbiodhbadh* forra 7 fágbus fál mór do cholluibh a námhad 7 a neamhcharad um an ccath *seachtuir* go ttorchradar leis bonn friá bonn 7 dóid friá dóid 7 *airbhe friá airbhe*, *gur bó* a linnteibh fola foirdheirge nó imghidís go ccoimhneart coin 7 eich 7 daoine a mbreisligh mhór *Mhuighe Muirtheimhne* don ghairbhghleódh soin. Ciodh trá *acht ní féatthar* a áireamh nó a innisin nó a fhaisnéis *gacha ttorchuir* leis do chomhairiomh ríogh 7 táoiseach, *churadh 7 caithmhíleadh*, *amhus armach 7 óigthighearnadh 7 do dháosgarsluagh fear nÉireann et nír théarná mórán dfearuibh Éireann* ón *treasoin úadha gan chnoc gan chomhartha nó gan mhaidhm láirge nó lurgan* nó *leithchinn nó leathshúl nó leathlámhe nó gan bíothainimh éigin cco crích* a *bheathadh*.

61. *Et do luidh féin iomlán úathuibh an aghuidh sin, gan fhuiligheadh gan fhoirdheargadh air féin, nó ar a aruidh nó ar a eachraidh. As a haithle sin táinig don táobh síar dona slúaghuibh 7 do ghabh a chrann tábhuill chuige. Maith a phuba a Láoigh, ar Cú Chuloinn, tionóil clocha 7 cairrge 7 cairtheadha an mhuighe chugam, go ccaithinn frisna slúaghuibh íad 7 tug Laogh cireadha do fheidhmamhla fhíorarrachta do chlochuibh 7 do chairgibh an mhuighe día //[38] innsoigheadh et do ghabh dhá ndiobhracadh do na slúaghuibh as a haithle, gur túaithréabadh táithleaca tuinnite na talmhan do na teilgthibh sin, gurbó comhbúaidheartha comhbrúite íad, gur mionaigheadh na cairrge do na cruaidhurchoruibh sin, gur bheanodar na frasa tiogha trenathlamha soin, iona cceathoibh cinngéara tar formnuibh fearóglach 7 tar úrbhruinnibh anradh 7 tar caileibh goirmsgiath, gur bá sgáoilte sgiathroinnte na sgiathchóirighthe 7 gurbó*

millte measgtha meadharbhúaidheartha 7 gurbó ciorbhtha cinnmhínigthe catha 7 cóirigthe fhear nÉireann ón chriothnaghadh sin gu nár léigeadh súan ioná codladh nó caitheamh nó cómhnaidhe nó luighe nó longadh nó leabthacadh dhóibh lé seacht laithe na seachtmhaine acht amal bheithdís bótháinte udmhalla a mbúailtibh 7 áoibhill 7 teasbhach 7 tréncumhgach forra óir as amhlaidh do bhádar fir Éireann ón toruinnchleas timcheallchrúaidh treathanmhóir sin tug Cú Chuloinn orra. Iar soin gabhuis sgís 7 attuirsi mór é tar éis an chriothnaigthe chalma chomhlonnchrúaidh do rad ar cheithre hollchóigidh Éireann.

62. Tánuig Cú Chuloinn as a haithli sin timcheall na slúagh 7 bá háonmhaidhm choitcheann dóibh uile roimhe 7 ní gabadh sgíath nó cathbharr curadh nó caithéideadh ré sáthadh nó ré síorbhúaladh an churaidh san ccuinnsleódh sin. Od connuirc Meadhbh sin ro ghabh ag aithisioghadh 7 ag gríosadh 7 ag gresacht 7 ag greannoghadh ríogh 7 táoiseach 7 tighearnadh noch do bhádar dfearuibh Éireann ar an láthair sin uile a naghaidh Chon cCuloinn, ód chúaladh Maicníadh mac Finn mhic Rosa sin ráinicc a ccoinne Chon cCuloinn 7 do ghabh ga fada fáobairghéar go hurmuisneach dhá ionnsoigheadh 7 tug urchar athlamh áitheasach do leathanchráoisigh dionnsoigheadh Chon cCuloinn go coilgdhíreach go ttarla a mullach a laairge deisi ann, gurbhó réaptha rionnta roileadartha an ríolaairg ó rúathar an reamharghaoí 7 gurbhó créchtmór cneasoslúigthe an Líath Mhacha don urchar soin, ar ndol tríthe 7 // [39] et an fad do bhí Cú Chuloinn ag sreangtharruing na sleighe tar a hais as a háladh 7 tug Earc mhac Cairbre urchar direach doifhreasdal díanathlamh dhá ionnsoigheadh go ttarla an geargha glaisleathan glanfháobhrach a mullach a laairge clé don chaithmhílidh gurob ann do chothuigh ceann na cráoisighe coirleithne eidir a

fhordruinn 7 a imlinn a Láogh mac Rí an Ghabhra. *Et* an comhoiread ro bhá san ag tarruing na sleighe as a chréachtuibh comóra do aimseaghdar na hóigríogha, an earradha iomghona *air* sion óir dob imchíán úadhasan na hionadha as *ar* haimsigheadh é 7 do theitheadar fir Éireann roimhe *for gach* leith *et* do folmhaigheadh láithreacha dhó.

63. Adrochursa don *chur* so a Chúagáin, *ar* Laogh, 7 níor gonadh a ccath nó a ccomhlann mé tortso, nó a néanláthair *crúaidh dhá* rabhus *ar* do *sgíathsa* riamh go nuige so. Uch, uch, a Laoigh, *ar* Cú Chuloinn, ní thoramsa do gonadh thú, *acht tríom*, *iar* mo threagdadhsa *ar* tosach 7 an ccéin ro bheinnsi *um* beathaidh, ní fhuileóchdáois fir Éireann nó an domhain *uile* fortsa fúm nó thoram, nó *ceachtar* dom dá thaobh. Adubhairt Laogh: Adhluicthear *leat* meisi *feasda* a Chú Chuloinn, *suil* thuiteas tú féin a ttaise 7 a ttaimhnéulluibh báis óir atáimsi ag *dul* a ttaisibh 7 a ttaimhnéalluibh anosa *et da* sirinn *gus* aníú longphort *bfeair* nÉireann, ní léigfeadh *heaglusa* do *neach* dhíobh *fuiliogadh* no *foirdeargadh* *forum* 7 fós *dár* leam, as *giolla gan* *tighearna gan* trénchodhnach anois mé 7 do *ghéan imtheacht* *feasda*, *et* as *doiligh ar* *niomsgaradh* ré aroile, a chomhdhaltáin, 7 a *tighearna* 7 a *trénchompánaigh* a Chúagáin, *ar* Laogh. *Acht gidh* *deireadh* dhúinn *araon* anois, *beir búaidh* 7 *beanachtoin* a Laoigh, *ar* Cú Chuloinn, ní *fúair* *tighearna romhamsa* 7 ní *fhuighe* go bráth *um* dhíaigh, *giolla* dob *fhearr* ioná *thusa et* // [40] *et* do *bheirim* mo *bhríathar* 7 *luidhim* *fám armaibh*, go *ccluinfidh* fir Éireann *mar* dhíghéolsat thú *ar* mhaidin *amárach*, a Muigh Muirtheimhne, *ar* *fhearuibh* Éireann, *et* ón *ló tarla* do *chum* a *chéile ar* *ccumonn* *aráon*, ní *tarla ar* *n-imreasan* do *ló* nó *doidhche* ó *shoin* 7 do *bheirim* mo *bheannoicht* *duit féin* 7 *dÉimhir et* *innis* don *ríoghoin nach* *tréigfinnsi* í *ar* a

bfuilib do mhnáibh san mbióth *dhá* mbeinn beó *et* innis fos dÉimhir 7 do *Chonchobhar* 7 do *Chonall* 7 dOlltuibh uile, mo *chumusgsa* 7 mo *chathoghadh* dom dhíoghuil féin *for* úaislibh 7 *for* ardmhaithibh *Éireann* archeana 7 ad beart an láoidh ann:

64. Goirt rom gháoth, *trém* chneas chúanna, a Chú Chuluinn chathbhúadaigh

A dhaltáin Eamhna Macha, tangadar do thiughlaithe

Eírigh a Láoigh fá *mór* sgéala, is *gurob* soruidh do shéada

Innis dOlltuibh guna ccloinn, *mar* do fhágbhuis Cú Chuluinn

A Chúagáin gé dheach úaid, *tar* Muirtheimhne *tar* Sliabh Fuait

Adéaroid óig na hEamhna, sum giolla *gan* tighearna

Ná habuirsi sin a Láoigh, a *mhic* Rí an Ghabhra go rogháioith

Bú brisde mo *chroidhe* dhe, dá *nabra* an ní ráidhe

Ní *headh* bú mhían *leam* dó *radh*, an ní *bádh* holc *leat* ón ágh

A airsigh *Eamhna* uaíne, a *churuidh* na Cráobhrúaidhe

Beir mo *bheannocht* *leat* a Láoigh, go hÉimhir an fhuilt bhláthchaoín

Innis dí *madh* garbh a gul, nach ttig *marbh* léna *cháoineadh*

Taisgeadh aice atuirse *treall*, dóigh nocha mé nós *tréigheann*

Is ní thréigfinn í budhéin, *ar* a bfuil do mhnáibh fo ghréin

Do bhearsa a Chúagáin chain, inghion an bhrughadh bharrghloin

Ní thréigfeadh thú *dhá* ríribh, *ar* *churaidh* nó *ar* chaithmhílidh // [41]

Innis mo ghníomhradh san chath, dÉimhir is do Chonall *Chearnach*

Cluinid *Ulaidh* os gach am mo *chumusc* is fir *Éireann*

Do mharbhus *céad* díobh día Luáin, fá moide *easbadh* an tslúaigh

Dá *chéad* sa *Mhairt* míe maolí, *et* trí *chéad* día *Céadaoín*

Ceithre chéad leamsa Díardaoín, *um sheacht macuibh Abhrathchaoímh*
 Cúig chéad san Aoíne méad nglonn, *et sé chéad san Sathorn*
 Dá chéad déag dé Domhnaigh dhúinn, *do mharbhus dom chrann tabhuill*
 Nocha bréag a nabruim dhe, *ó thráth eirghe go hoidhche*
 Nochan fhoghtar méad mo neirt, *díobh gurbh iomdha dom fhóbuirt*
 As í mo lámh comall ndil, *do mharbh cara gach aoínfhir*
 Targadar ort féin rofeas, *mar do rinnis an aimhleas*
 Roithim ar séad an áit uile, *rom beóghonsat go géar goirt. G.*

65. Iomthúsa Laoigh do ghabh ag ceileabhradh do Choin cCuloinn 7 táinicc roimhe go dubhach dobrónach 7 cé do ghabhsan ag ceileabhradh do Choin cCuloinn dob aimhleasg leis imtheacht úadha *et do ghabh ag feithiomh go fada gá fóbairt do bhéaradh for fhearuibh Éireann et fós dfhéachain gá hoigheadh do bhéardaois air.*

66. As ann sin táinicc Cú Chuloinn go corpláidir cródha cleaslúthmhar coilgleardarthach caithbheódha fá ghiolladhuibh fhear nÉireann *et fána ndáosgarsluagh 7 do ghabh go gaibhtheach grodurlamh ag géarbhúaladh na ngiollannradh 7 do ghabh go hagarbh ainíarmartach greasghrodadbhal ar na hannruibh gá noirleach 7 gá nathchuma, gur thuit giolla 7 leath ghiolladh bfear nÉireann leis a ndíoghuil Laoigh. Táinig roimhe asa haithle sin fo fhearuibh Éireann go rachtmhar ruathorbhorb réimdhíoghair 7 níor ghabh cruaidh no cnáimh nó caithéideadh ré na chathurlaidhe nó ré na iomshlaighthe nó ré na iombúaladh 7 níor an úathadh nó sochaidhe an aóinionadh ar a aghaidh 7 do chuir go // [42] saothrach siobhalgrod sáoibhinntleachtach do chum siobhail 7*

sírtheitheadh na slúagbhuidhnibh iat 7 do ghabh rompa 7 na ndiaigh 7 dá gach táoibh dhíobh dá marbhadh 7 dá mórmhugadh 7 dá móirdhíothoghadh go ttorchair fear 7 leathbfear nÉireann leis a ndíoghail a chneadh 7 a chréacht féin, et ní raibhe aónduine beó don leath eile gan easbadh coisi nó láimhe nó leithchinn, nó leathshúl nó biothaineamh éigin, go críoch a beathadh air. Et do mharbh each 7 leatheach fhear nÉireann a ndíoghail a eich don toruinn sin.

67. Et ód chonnuirc Meadhbh na hára 7 na heasbadha móra tug Cú Chuloinn ar fhearuibh Éireann do fhiafraigh do ghuth ardmhór fhollusghlan: Cait a bfuil Lughaidh mac Con Raoí. Atáim sunna a rioghan, ar sé. Do ghealluis go tuitfeadh Cú Chuloinn leat don fhleisg neimhe do rinní Bolcán gabha, et tugusa ad láimh í fá chomhair Chon cCuloinn do thuitim dhi. Má do gheallus as cóir a chomhall, ar Lughaidh. Do éirigh Lughaidh go laochdhána leóghanta don láthuir sin, lé greasacht Meadhbha 7 do ghabh an ccraoisigh ccrainnreamhar ccrófhairsing ccinngéar et tug urchar fada foirneartmhar fadmhamach go coimseach coilgdhíreach don chaithmhílidh go ttarla an ga síthnimhneach slinnleathan soidhíobhruicthe sin, go ndeachuidh go nuige a suaineamh san Dubh Sáoileann et eidir a fordhrúinn 7 a imlinn a cCoin cCuloinn, go rug an tsleagh a hurrann tríd don tulgadh sin, et do gearrsan an tsleagh nanaird níaranngorm sin eidir a imlinn 7 an Dubh Sáoileann, et do bí an carbad na haónar ar an Líath Mhacha 7 an tsleagh eile trithe 7 í ar fud an chatha. Do ling Cú Chuloinn as an ccarbad amach 7 táinig fó fhearuibh Éireann 7 do dhíansgáoileadar fir Éireann uile roimhe et do mharbhadar soir 7 síar, badh dheas 7 badh thúaidh uadh for gach leath et níor lamhadar búain fris, nó a mbeith feadh ardhúirc nó ghona nó bhuille nó urchair nó iomagallmha dhó, et do

bhí a ionathar léna chosuibh an *tan soin* 7 do thurn brainfhíach Bodhbha fora innibh go *ttarla camlúp* // [43] *camlúb* dá cháolánuibh fó chosuibh an bhrainfhíach nó go *ttarla leagadh* don fhíach 7 do *mhadh* a *ghean gáire fair* agá fhaicsin sin 7 as é sin *gáire déighionach* do rinne *Cú Chuloinn*. *Tángadar* neóill anbháile an *éaga dhá ionnsoigheadh* an *úair* sin 7 *táinicc roimhe dionnsoigheadh* an locháin do bhí a *ccomhfhogus* dó 7 do bhí agá *thonnach* as 7 ag *nighe* a *chuirp* 7 a *chneadh* 7 a *chréacht*, *gurbó* Lochán an Tonnuigh a ainm *dhá éisi*.

68. An *úair* do *chonnuirc Laogh* an *madh* aga *úathadh* 7 an *slúagh* uile agá *sheachnadh* 7 é agá *fhothrogadh* 7 ag *léigean* an *uisge* na *chneadhuibh* 7 iona *chréachtuibh*, *táinicc dhá ionnsoigheadh* 7 *mar* do *chonnuirc Laogh chuige* do *ghabh forbfáilte mhór* é agá fhaicsin *et* do *ghabh Laogh* ag *ceangal* 7 ag *córughadh* a *chneadh* 7 a *chréacht* go *rabhadar* ag *teilgean* fhola go *hiomarcach* *gurbhó cáobha cróidhearga* 7 *linnte fola foirdheirge* an lochán lionnúaine *údha* 7 ní *fada* do bhí *amhlaidh* an *úair* do *chonnuirc* an *dobharchú* ag *ól* a fhola 7 an *úair chonnuirc* *crú* a *chuirp* ag an *ccoin dhá hól*, do *ghabh cloich chuige* 7 *tug urchar* don *dobharchoin et* do *mharbh* í. *Beir buaidh* 7 *beannochtuin* a *Chúagáin, ar Laogh, ní thuguis riamh urchar badh fearr* ioná sin 7 ní *tháinig* do *shaoghal fós* 7 *díoghail tú féin ar fhearuibh Éireann*. *Truacc* sin a *Laoigh, ar Cú Chuloinn*, ní *mhuirfeadh*sa duine nó *ainmhidhe eile dhá éisi súd* go *bráth*, 7 as *cú* an *céad éacht* do rinne *meise riamh* 7 do *tairngearadh* go *madh* *cú m'éacht* *deighionach* 7 *adubhairt*: *Maith a Laoigh, ar Cú Chuloinn, beir leat mé dionnsoigheadh* an *chairthe úd thúas, gurob ann* do *ghéabh bás* 7 *búanoigheadh* 7 *cóirigh* an *crúaidhín coididcheann um láimh*, 7 *cuir* mo *sgíath* 7 mo *chráoiseach* *dom ghoire* 7 an *comhoiread* do *chífidh* fir *Éireann mar* sin mé, ní *léigfidh*

m'eagla dhóibh *teacht dom dhícheannadh* 7 *béaraidh Conall* orra faoi sin 7 as *amhlaidh do rónadh* leó, *tángadar mar sin dionnsoigheadh an chairthe* 7 níor *lamh Laogh* búain ris nó dol a *ccomhgar dhó* // [44] ris an ré sin nó go *rangadar an chairthe* 7 do *chuir sin a ucht* 7 a *urbhruinne* ris an *ccairthe* 7 tug a lámh *ar a chroidhe* 7 do *ghabh* agá *choimhfhéaghoin*. Trúagh sin, *ar Cú Chuloinn*, do *bheirim dom bhriathar* 7 *tuinigim fána déibh aerdha nár féidir nár cridhe cloiche* nó *cnámha* nó *íaruinn* do bhí *ionnam gus* aníú 7 *dá bfiionnuinn gurob croidhe fola* 7 *féola* do bhí *ionnam*, ní *dhiongnainn leath* a *ndearnus* do *ghaisgeadh* nó do *ghníomhartaibh*. *Et adubhairt an laoidh ann:*

69. Rom ghabh aníú *aigheadh eile*, borb an *socht*

Ní fheadar nach ar churadh mo chroidhe, gus anocht

Nocha deachaidh meisi díarm a cath ariamh,

Ní fheadar nach croidhe íaruinn do bhí um chlíabh,

Robsam ógláoch buile bágha gus aníú,

Ní fheadar nach cridhe cnámha do bhí um chliú,

Robsam ógláoch féata foltchas bá maith níamh,

Ní fheadar nach cridhe cloiche do bhí um chlíomh

Rom thorracht Meadhbh turus úabhair ar an magh,

Go ttorcharsa lé na sluaghuibh, síad rom ghabh.

70. As ann sin do chóirigh *Laogh Cú Chuloinn* leis an *ccairthe* 7 do *chuir a aghaidh ar fhearuibh Éireann* 7 do *chuir a sgiath* 7 a *chraoiseach* lé na *chathghualainn* 7 tug a *chloidheamh nochtuighthe dó* 7 do *íagh a dhorn* go *daingion um an dornchloidheamh* 7 do *dealuigh anam et corp an chaithmhílidh* ré

Choin gCuloinn 7 a ucht 7 a urbhrinne ar an ccairthe. As ann sin do thuit ceann goile 7 gaisgidh, einigh 7 eagnamha, 7 cosnaimh 7 cródhachta na hÉireann uile 7 do imigh Láogh roimhe 7 do chonnuirc an Dubh Sáoillean ar neirghe asa néull 7 táinicc dhá hionnsoigheadh 7 do bhean an tsleagh nimhe sd 7 do bhádar deóra donnfhola ag síleadh tar a grúadhoibh 7 do chuaidh Laógh uirre 7 táinic as an ár amach go cumhthach créachtnaighthe tar éis a thíagharna et tangadar tar Slíabh Fúaitt 7 dionnsoigheadh na hEamhna, a niomthúsa go nuige sin.

71. *Dála bfear nÉireann uero do bhádar go ceann trí lá 7 teóra noidhche ré haghaidh Chon cCuloinn 7 níor léig an eagla dhóibh dol a ccomhghar dó fris an ré sin 7 Cú Chuloinn na trí lá soin 7 na trí hoidhche sin na sheasamh ris // [45] ris an ccairthe mar sin 7 an Liath Mhacha ar fiarlaoíd an mhaighe na thimcheall go hadhmhall anfhosaigh 7 í ag ithe 7 ag síorbhúaladh na slúagh conár lamh duine nó ainmhighhe teacht dhá ionnsoigheadh fris an ré sin. Adubhradar fir Éireann gurob cealg do bhí Cú Chuloinn do dhéanomh chuca, óir as do bhreith orainn ar éinshlighid do ní sé súd, ar síad. Cáit a bfuil inghean Chailitín, ar Meadhbh. Atáim sonn, ar Badhbh. Éirigh, ar sí, 7 fagh a fhios dúinn an beó nó an marbh Cú Chuloinn. Rachadsa ann sin, ar Badhbh, gidh bé olc nó maith do ghéubh dhe, 7 as é riocht a ndeachaidh dá ionnsoigheadh a riocht eóin ar eitiollaigh san áeur ós a chionn 7 má tá sé beó muirfidh sé meisi don chéad urchar, ar sí, 7 má atá marbh, turnfadsa a ngar dhó 7 mar do chluinfidhse mo chomhardhasa ionnsoighigh mé mar thuirleingfead 7 táinig Badhbh a riocht fhuinche 7 do chuaidh a bfroighthibh na firmáminté fíorairde ós a chionn 7 do dhruid anúas a ndiaigh a chéile go ráinic a ccomhghar dhó 7 do léic trí sgréacha móra ós a chionn 7 do thurn ar an sgiath as a chomhuir amach.*

72. *Et ód chonchadar fir Éireann sin do ionnsoigheadar eision 7 as amhlaidh do bhaoísion ar a ccionn 7 a chladheamh iona láimh aige et do bhí iomchosnamh ag go nár fhéadadar fir Éireann a dhorn dfosgladh man dornchladh, gearrthar luiteach na láimhe, ar Lughaidh mhac Con Raoí 7 tuitfidh an claidheamh aisde, 7 do rónadh amhlaidh 7 do thuit an claidheamh comhtharsna úadha 7 an tríochad mac rígh do bhádar faoí do sgar a tríochad deaslámh ríu do nimh an chloidhimh 7 as íad sin éachta déighionacha Chon cCuloinn. Dícheantar Cú Chuloinn libh, ar Meadhbh. Do fhéachodar fir Éireann eatorra féin an úair sin cía bádh cóir dhá dhícheannadh. A Lughaidh, ar Meadhbh, as duit as cóir Cú Chuloinn do dhícheannadh 7 do raidhseat fir Éireann uile an ccéadna ar aoí gurb é Cú Chuloinn do mharbh athair Lughaidh .i. Cú Raoí mhac Dáire. Do éirigh Lughaidh do dhícheannadh Chon cCuloinn et do leigeadar fir Éireann trí tromgháirthe comhóra ag comáoidreamh Chon cCuloinn. As ann sin do éirgheatar datha áille iongontacha do chionn Chon cCuloinn 7 eirghios ruigeadh san dara grúaidh dhó, gur coimhdhearg lé gréin tar fáinghleanntuibh í gur coimhgheal an grúaidh eile lé sneachta adfhúar éanoidhche. Do rónadh comhairle ann sin // [46] le fearuibh Éireann gá cúigeadh do chóigeadhuibh Éireann a mbéardhaois ceann Chon cCuloinn 7 do rádhsat fir Éireann ós lé Meadhbh do rónadh an gníomh 7 do thionóileadh na slúagh móra so, as í dlighus an ceann do bhreith lé go Crúachain. Nocha mbéarsa leam é, ar Meadhbh, acht beireadh Earc mhac Cairbre leis oír as é atá a nimleacán oireachuis Éireann. Béaradsa sin liom, ar Earc. Et rug an ceann leis go Teamhraigh. Ro sgáoileadar fir Éireann ó chéile an tan sin dionnsoigheadh a ccríoch 7 a ccúigeadh féin, et do ordaigheadar trián bfear nÉireann idir churadh 7*

chaithmhílidh noch do bhí beó dhíobh, *dfággháil tar* a néis *ar eagla Chonuill Chearnaigh* do bhreith orra. A *niomhúsa* go nuige sin.

73. *Iomhúsa Éimhire*, do bhíodh sí *ar fhoradh* an mhúir *gach* laoi, ag feithiomh an mhaighe úaithe 7 ag *teacht déisteacht fri sgéaluibh* 7 ní cían do bhí ann an lá soin an tan ad *connuirc* an táonmharcach *tar madh* na hEamhna *dhá* hionnsoighe 7 é ag *teacht* go hanbhann *ainéasgaidh* 7 do *ghabh imeagla mór* an ríoghain aga fhaicsin 7 do aithin *gurb é Láogh* do bhí ann. As fíor sin, *ar sí*, as é *sút Láogh* 7 an *Dubh Saoileann dár nionnsoighigh ar bfágbáil Chon cCuloinn* 7 na *Léithe Macha marbh ar Madh Muirtheimhne fá cháobhuibh cró* 7 fá *linntibh fuairuibhseacha fíorfhacha*, *dursan liomsa nach í an Liath Mhacha* 7 *Cú Chuloinn táinig dár nionnsoighigh* 7 as mór lá *tangadar* go máoidhmheach *móréadálach* san *slighidh úd dionnsoigheadh* na hEamhna. *Tangatar banntrocht* 7 *bandála, filidh 7 éigis, 7 ollamhain* na hEamhna *amach a naghaidh Láoigh* 7 do *fhiafruigheadar sgéala dhe, et do innis Láogh* dhóibh a *niomhúsa féin* ó thús go *deireadh, et do tógbadh gáirthe troma taibhseacha seachnóin* na hEamhna, ag *mnáibh 7 ag fearuibh, 7 ag fileadhuibh* an chóigidh uile. *Et do rinneadh aongháir ghola 7 éighmhe don chúigeadh go coitcheann. Et táinig Eimheir 7 Láogh rompa* go *Dún Dealgan 7 fúarador an dún* arna losgadh 7 do *ghlúais Eimhir gona banntrocht rompa go hairm a raibhe Cú Chuloinn* 7 do *shaith a pupall aluinn ioldhathach* os cionn a *cháomhchuirp 7 do shuidheadar* an *bantrocht iona timcheall* asa haithle. // [47]

74. As ann sin *tugadh Leabhurcham dionnsoigheadh Éimhire* 7 *adubháirt* ria dul *ar ceann Chonuill, et innis dó, ar sí, Cú Chuloinn* do mharbhadh *dfhearuibh*

Éireann. As ann sin do ghluais Leabhurcham roimpe iona rúathor roidhian nó go ráinic Inbhear Mór a gcríoch Chúailgne 7 ad *chonnairc* an long ag gabháil amuigh aran gcúan gcoimhleathan 7 tug sí aithne uirre .i. gurab í an *Eangach* .i. long *Chonuill Chearnaigh* do bhí ann, *et táinig Leabhurcham dá ionnsoigheadh* 7 *tig Conall* as an loing amach 7 táinig *mar a raibhe Leabhorcham* 7 do fhear fáilte *fríá*. Mochean duit a rímhilidh, *ar Leabhorcham*, *et as amhlaidh adubhairt sin* 7 tug a lámh ar *Irial mhic Conuill Chearnuigh* 7 do *chuidh ar a chumairce*. Sgéula leat, a *Leabhorcham*, *ar Conall*. Atáid sgéula móra olca agamsa, *ar Leabhorcham*, *Cú Chuloinn* do mharbhadh dfhearuibh *Éireann*. Uch as goirt liomsa na *sgéula sin*, *ar Conall*, 7 do threaghd mo chroidhe a meadhón mo chléibh *et ad beart*:

75. Goirt rom gáoth, géar rom gonadh,

Ard olc Uladh, udh bheire,

Cú cáomh Chuloinn, díon óg Uladh,

Sgéal go ngairbhe, gníomh go ngoirte, G.

76. Gabhthar na heich dhamh 7 inniltar mo charbhad, *ar Conall*, go ndeachoinn dá fhéachuin cá lion do mharbh mo dhalta dfhearuibh *Éireann* a Muigh Muirtheimhne. Do gabhadh na heich .i. an *Dearg Dhrúchtach* 7 an *Coincheann Crónfhada* 7 do *hinneadh an carbad* 7 *lingeas Conall ann iar sin* 7 táinig roimhe go roidhioghair 7 do ghabh adhloighe 7 anbhainne an baineach, ad feirghníomh tar bainghníomh ann sin ag *Conall* 7 do ghabh *fearg ainmheasardha* é go ttug buille don tslait do bhí na lámh dhí *gur bhíodhgusdair an teach fán gearbad gur bhrisodar an dá ghiorr ghair a gCoincheann Crónfhada go ttorchar marbh gan*

anmoin. Do éirigh *Conall* go haithmhéalach ainéusgach asa haithle sin 7 do dhíriú go deaghtapaidh an carbad ar an *Deirg Dhrúchtoigh* 7 do ling fuirre asa haithle, gunadh é sin an treas fear do roíne marcoidheacht aoíneich ar tús a nÉirinn .i. Lugh Lámhfada a gCath Muighe Tuireadh ar marbhadh Fhine Fomhra, et Cú Chuloinn mhac Súbháltaigh Síodhaighe ar an Léith Mhacha 7 *Conall Cearnach* ar an Deargrúathor.

77. Et táinig *Conall* a Machaire na hEamhna 7 dÁth na Foraire ar Slíabh Fúaid 7 a Machaire *Conuill* ris a nabartar Muirtheimhne 7 ó ráinig dhó éirghe ar an magh do chonnairc na colla ciorrbhaighthe cróidhearga gur ba líonta an magh do cholluibh // [48] fear nÉireann eidir each 7 ghiolla 7 tighearna 7 táoisioch et do ghabh ag cúartogadh an ármhoigh. As ann sin adubhairt *Conall*, as mór do mharbh mo dhalta dfhearuibh Éireann, ar sé, 7 do áirimh *Conall* céud iomaire 7 céud marbh ar gach iomaire dhíobh an úair sin 7 nochar fhéad an áireamh ó shoin amach 7 táinig timcheall an mhúighe et tárla an Líath Mhacha dhó 7 an tsleagh comhthársna thríthe 7 a tonngal fola fri a táobhuibh 7 earrchuing an charbuid dá leith clí. Rob annamh ris a Líath Mhacha, ar *Conall*, cuing do charbuid dod leith clí 7 déana oirisiomh friomsa óir as meisi do thighearna diongmhala tar éis *Chon* gCuloinn 7 gabh mo charbad ort go ndeachmáois do dhíoghail *Chon* cCuloinn ar fhearuibh Éireann gona slúaghuibh 7 ad beart an laoidh:

78. Geibh mo charbad fort a Léith, fa bhord mo sgéith sgaoileas reann

Do dhíoghail *Con* Eamhna a Léith, ba chalma ion gach cléith baoi ann

Fá hionmhuin liom Cú na gceard, do dheargadh géargha glan gorm

Uch fa hionmhuin liom an lámh, do chuireadh *gach ágh* gu holl

Geibh mo charbad *ar* do mhuin, a eich *ar*dbhuilg *ar* an treibh

A bhaisleathain bholgshróin dil, mo bheannocht fort *et* geibh. G. EI. BH.

79. Do dhruid *Conall* a ccomhghar don Léith *Mhacha dá* gabháil 7 do sguch an Líath *Mhacha úadha* 7 ní thug táobh ris a measg an *ármhaigh* 7 innisid *úghdair* 7 *éolaidh nár fhágaibh* sí ceann cloidhe nó clúanadh a nUtuibh uile gan iarraidh san ló soin 7 táinig roimpe go Linn na Léithe asa haithle sin 7 do ling innte gur báitheadh ann sin í. Táinig *Conall* roimhe dionnsoigheadh chuirp *Chon cCuloinn* 7 do ghabh an corp iona ucht *et* do ghabh ainnséin ag tuirsi 7 ag trúaighneimhéile 7 do rinne an laoidh and: Aitchim sídh 7 ceannsa an choimgeadh 7RL.

80. Cú *Chuloinn* bá hamhra an ghein, calma a shéun ó aois mheic mbig Gur thuit lé *Lughaidh* na níath, laoch budh fearr nó an tríath ní thig Do bhéarsa *Lughoidh* gan cheann, atá dream *dá* bfuil a dhíoth Nocha sgáoilidh cách a chorp, nocha ndingean go bráth síoth Doiligh liom a dhol san chath, gan *Conall* a ngar a shlis Baoth don ghéugmhac dol san treas, gu mbeadh mo chneas mar aon ris [..]s é do *badh* dhalta dhamh, *ibhidh* bran dhigh asa chrú. //[49] Ní dhingean *gaire* iona *gean*, ó dho chúaidh *ar* ceal an chú. C. Ú.

81. Adhluicthear Cú *Chuloinn* feasda, *ar* Eimhir. Ní dingear, *ar* *Conall*, nó go ndíoghlarsa *ar* tús *ar* fhearuibh *Éireann* é 7 nó go ttísíodh a cheann dionnsoigheadh a cholla óir ní fhuil cúigeadh a nÉirinn a rachadh a cheann nach

badh héigean a fhágáil damhsa et as mór na gairthesi do chluinim timcheall Maighe Muirtheimhne anois 7 a Machaire Conaill 7 as lán an cóigeadh uile do ghul 7 déighiomh déis Chon cCuloinn et do badh mhaith an fear coimhéada críche 7 fearuinn 7 foraire an tí atá na chorp chiorrbhaighthe 7 iona chaobhuibh cró um fhíaghnuise 7 rugadar na tromghairthe so mo chíall 7 mo chuimhne uaim. As ann sin adubhairt Conall: As maith do dhligh Lughaidh mhac Con Raoi bheith ag ciorrbadh Chon cCuloinn óir as é dho mharbh maithe Chloinne Deaghaidh um Choin Raoí 7 um Fhíamhuin 7 as dursan liomsa gan Chú Chuloinn ag freagra na néigheamhso 7 a eich 7 a ara mar aon ris 7 ad beart an laoidh ann:

82. Dursan a Chú Chuloinn cháigh, mar do thangois na ttiugh dhail

*A mbí a gcléith éighmhe ar an muigh, gan tú ag éirghe na naghaidh
 Uchán na héighmhesi theas, as goirt leam chroidhe is leam chneas
 Uchán na héighmhesi thúaigh, do chóidh maitheas an mhórshluaigh
 Uchán na héighmhesi thiar, goirt leam chroidhe 7 leam chlíabh
 Uchán na héighmhesi thoir, as tallann dom thiomargoin
 Nocha thúaluing meisi aríomh, gach ar mharbh Cú Chuloinn díobh
 Gacha ttorchair leis re headh, do shlúaghuibh móra Mumhan
 As dursan liom ion gach tán, gan a fhaicsin go comhshlán
 Gan a fhaicsin mór an modh, ní hé nach ádhbhar dursan. Dursan.*

83. As ann sin táinig Conall roimhe go longhort fhear nÉireann .i. go hÁth Muilt fris a nabartar Áth Fir Dhíagh aníú 7 go gleann mór fris a nabartar Gleann Bolcáin 7 tug súil seacha 7 ad chonnairc an gcaoildeathach do leath táoibh na conaire. As fíor, ar Conall, as drong éigin dfhearuibh Éireann atá ann súd 7 cuid

do bhuar Uladh aca 7 táinig dá nionnsoigheadh et as é do bhí ann sin .i. Connla mhac Críomhthainn 7 mar do chonnaire Conall chuige do éirigh ar tháobh na tolcha 7 do badh comhdhalta do Lughaidh mhac Con RAOI an Connla soin 7 [[50] táinig dionnsoigheadh Lughaidh et do innis dó aonmharcach do bheith san magh dá ionnsoigheadh 7 do bhí Lughaidh an tan soin ar nanmain tar éis an tslúaigh ag foraire 7 ag forchoimhead gunach béaradh Conall gan fhios orra 7 creacha mhóra 7 airgne aidhbhle 7 braighde acu dhá mbreith leó as an gcúigeadh amach. Ad chiúsa aonmharcach dá bhar nionnsoigheadh, ar Connla 7 aoineach deargmhór faoi 7 ní fhaca ríamh aoinfhear badh mó 7 badh ríoghda badh háilne 7 badh hoireaghdha badh déine 7 badh díogháire ioná sé 7 do thimchill an táonmharcach atá chugoinn san tulach an magh ar sé roimhe iona charbad. Do bheirimsi aithne ar an marcach sin, ar Lughaidh, óir as é ríoghlaoch Éireann atá ann sin, .i. Conall Cearnach mhac Aimheirgin 7 ní mo chean gus a ttig an turchurtha atá ann sin úair ní dheachaidh a bhíodhbha slán úadha ar muir nó ar tír ríamh 7 gidh cara dhúinne é as neamhchara 7 ad beart an laoidh:

84. Aónmharcach sunn ar an muigh, a Lughaidh láochdha loinnmhir

Ní cheúl ar churadh na gclann, ad beirim as é Conall

Más é Conall atá ann, calma curata coimhtheann

Do chiú ar ccaruid ar an muigh, gidh cara ní cairdeamhuil

Táinig Conall roimhe ar soin, gus an áit a mbí Lughaidh

Fearg mhór gun mileadh re a mhac, níor bhó ceannus a chomhrag

Mo chean duit a Chonuill chaín, as eadh adubhairt Lughaidh

Tú an treas athair toluibh clann, fhágbhus mo mháthair agam

Sloinn do chairdeas toluibh clann, s'ní heagail duit, ar Conall

Muna rabhuis ar an muigh, ag marbhadh mhic Subhaltuigh
 Bríathair baoisi dhuitsi sin, a Chonuill mheic Aimheirghin
 As mé do bhean a cheann de, do Choin gCuloinn Muirtheimhne
 Más tú do bhean a cheann de, do Choin gCuloinn Muirtheimhne
 Fuigfear do cheann ar an muigh, a ndíoghail mhic Subhaltuigh
 Ní thorrachd Muirtheimhne múaidh, do mharbhadh Chon cCuloinn
 crúaidh
 Nach dígheoltair orra soin, lé cúlghlais Chonuill Chearnoigh
 Cairde comhlan damhsa a fhir, a Chonuill mheic Aimheirghin
 Go ttíad mo chatha ream chois, is an moigh a nairgeadros // [51]
 Do bearadsa sin a fhir, a Lughaidh láochdhá loinnmhir
 Is tug bréithir toluibh clann, nach seachónair mo chomhlann
 Do bheirim mo bhríathair níadh, tuingim fám chloidheamh 's fám sgíath
 Acht go ttíad mo shlúaign amach, nach éimdhéobha aonmharcach.
 Aonmhar.

85. As ann sin do naisg Conall ar Lughaidh mar do shoichfeadh a measg a mhuinntire nach teithfeadh roimhe 7 go mbiadh ar Magh Airgeadros ag feitheamh air sion. 7 táinig Conall roimhe iona rúathor confadhach go haonghlaois mbreagh et mar do bhí ann do chonnaire na trí chaoga curadh armtha éidighthe ar ur an átha go hoirchilleach ar a chionn 7 do dhearc Conall forra 7 do fhíafroigh cuith do bhí ann. Maine Móeibeart, ar síad, .i. mac mórghrádhach Oilealla 7 Méadhbha 7 adbhar airdrí Connacht. Maith leam t'fagháil ann sin a Mhaine, ar Conall, má do bhádhuis ag marbhadh Chon cCuloinn. As deimhin gur ghon meisi é, ar Maine. Gonfadsa thusa na aghaidh

sin, *ar Conall* 7 do ionnsoigh *Conall* ann sin eiséin go hainmhín
easmhuinntearda 7 tugadar cách *tulgadha dá sleaghuibh ar an airsídh a*
naóinfheacht 7 *congmuís Conall* a sgiath ris na *craóisíochuibh* 7 do *bhris* 7 do
mhionaigh a narmasan 7 *táinig féin go feargach fraoichníata fona fearuibh et*
 do *thomhus* go toghtha *treúnláidir a threasbhuilleadha tar tháobhuibh*
tréinmhíleadh 7 *tar chorpuibh curadh gurbhó ciorrbhtha comhroinnte* 7 *gurbhó*
millte marbhtha miochóirighthe muinntir Mhaine don mhórchumasg soin 7 *táinig*
Conall roimh Mhaine sa nionghuin 7 *tug buille coirpghéarrtha cnáimhleadortha*
dhó gur ghéarr eidir arm 7 *éidigh é don aonbhuille sin conach deachaidh*
aoinfhear beó ar toradh a lúais nó a mhadhma nó a mhóirtheithidh do mhuinntir
Mhaine gan mharbhadh maille ris féin. Et táinig Conall fan bfíodhbhuidh fá
coimhneasadhó 7 do *bhean slat fhada fhionnchuill dar bhó miodhlán a ghlac* 7 do
shníomh í 7 *tug barr na slaite chuige* 7 do *chuir snaidhm uirre* 7 do *chuir ceann*
Mhaine ar an slait sin. As maith liom an ceann so do bheith agam, ar Conall, 7
 do *bheirim dom bhréithir nach rachad dom thoigh nó go mbeire mé lán an*
ghoittsi do cheannuibh ríogh 7 *taoiseach* // [52] 7 *tréinfhear leam et as tosach*
díthe 7 do *iongabhála eachta* 7 *easbadha dfhearuibh Éireann mo theacht tar muir*
 don *toisgsi óir ní fhuil dún nó deaghárus a nÉirinn nach bia gul* 7 *mairg ann om*
chumusgsa don chur so ag díoghailt mo dhalta ar fhearuibh Éireann 7 *as maith*
leam mar do chuaidh a foraire do Mhaine tar éis an tsluaigh 7 *as romhaith leam*
fós gurab ar Chonnachtuibh do rónus mo chéidiogháltus 7 *mo chéidghníomh* 7
 mo *chéad deargadh ar tús* 7 *badh Sruth Maine ainm an tsrutha so mar ar thuit*
Maine Moéibeart 7 *ad beart an láoidh:*

86. Maine Mó Éipeart fo chean, do thuitim for ghlaisi mbreagh

Ní soiréidh do dhearg a dhreach, a fhoraire déis lúighdheach
As maith leamsa mar do sguir mo shleagh dfhothragadh na fhuil
A néiric mo dhaltáin de, ionar fhothruig sleagh neimhe
Sruth Maine ainm an tsrotha, mar do chlaochlaigh na crotha
Go ttúir an bráth brisi dhe, an sruth so ba Sruth Maine. P. A.

87. *Et táinig Conall roimhe go Teamhraigh iar sin 7 do bhí óglach dhUlltuibh a tTeamhraigh an tan soin ag cuideachtoin Feidhlimeadh Nuachrothaighe inghine Conchobhair darbhó comhainm Ceann Biorraidhe dhUlltuibh. Et as amhlaidh do bhí Earc mhac Cairbre an úair sin a ndabhuigh aga fhothrughadh déis a aisdir 7 a ardchosguir a nUlltaigh et a dubhairt mar so: Maith leam mar atáid Ulltaigh anocht, ar sé, gan fear díoghalta faladh nó faltanuis aca nó cosnamha críche tar éis Chon cCuloinn. Eirgheas a alladh báidhe a cCeann Biorraidhe aga chloisdin sin 7 adubhairt: An ccéin mairfeas Conchobhar guna chloinn 7 Fearghas guna chloinn 7 Conall guna chlanmhaicne 7 ríoghraidh Uladh archeana as eúgcóir dhuitsi sin do rádha nach beith fear díoghalta fala beó dhUlltuibh tar éis Chon cCuloinn. Do ghabh Earc cloich chuige dárbhó lán a dhorn 7 tug urchar dhí dionnsoigheadh Chinn Biorraidhe 7 do chrom Ceann Biorraidhe a cheann roimh an gcloich 7 do léig seacha í go ndeachaidh tré tháobh na bruighne amach 7 do éirigh Ceann Biorraidhe et do ghabh a arma chuige 7 táinig amach 7 an tslighe a ttáinig do chonnairc an taonmharcach go tinneasnach día ionnsoigheadh 7 fáiltigheas a chroidhe aga fhaicsin // [53] dó 7 do bhí aga fheitheamh a bfad uadha 7 do aithin gurab é Conall do bhí ann 7 aithnigheas Conall eision 7 gurab dUlltuibh dhó 7 do fhailtigh roimhe 7 mar do rángadar a chéile do thoirbirsíod póga día roile. Sgéula leat a Chinn Biorraidhe, ar Conall, cía atá a tTeamhraigh.*

Atá Earc mhac Cairbre innte, ar sé 7 do fhágbhusa a ndabhaigh dá fhothragadh é et tug a bhréithir nach fuil fear díoghalta fala nó greisi beó a nUlltaigh tar éis Chon cCuloinn. Nocha dhósan as fíor sin, ar Conall, atúsa beó fós 7 as fear díoghalta fala 7 greisi mé. Et do innis Ceann Biorraidhe do Conall a imreasoin féin uile re hEarc.

88. Et tángadar araon rompa go Teamhraigh asa haithle sin 7 do chonncadar an iomáin agá déanamh ar an bfaithche 7 tángadar féin dá hionnsoigheadh 7 as íad do bhí agá déanamh dá thaoisíoch teaghlaigh Eirc mhic Cairbre .i. Maol 7 Miodhna a nanmanna 7 as í do badh líathróid dóibh ceann Chon cCuloinn agá bhúaladh eatorra. Creúd so aguibh a óga, ar Conall. Fort do chlé 7 do cholduabhuis, ar síad, an é nach gcúaluis go sstrásda Cú Chuloinn do mharbhadh dfhearuibh Éireann ar Magh Muirtheimhne. Do chúalás go deimhin, ar Conall, má do chúaluis, ar síad, as é so a cheann aguinne mar líothróid. Uch as olc liomsa an ceann soin do bheith aguibhsi, ar Conall, 7 tiucfadh na ceinn sin díbhsi tre bhur niomáin air, et do ionnsoigh Conall íad go haigmhéil ainíarmartach 7 tug sáthadh sonnda sotalbhorb don chúlghlais chéinngheir chrainnreamhair a ccorp gacha caithmhílidh dhíobh gurbhó créachtmhór comharthach taobh gacha tréinmhílidh dhíobh ó na tromghonuibh sin 7 do dhícheann Conall go deithfreach an días sin .i. Maol 7 Miodhna et do chuir an dá cheann sin ar an ngad a ndíoghail na hiomana do rónsad ar cheann Chon cCuloinn. Adubhairt Conall asa haithle sin: Ní liomsa budh cóir ceann mo charud 7 mo chaomhdhalta do chomaoídheamh agus adubhairt an laoidh:

89. Oighidh Mháoil agus Mhiodhna, a tTeamhraigh iar na tioghbha

Dé atá a luidhe 7 a *leacht*, déag an chinn ro chomaoidseach // [54]

Riomsa nochar mháoidhte an gníomh, nochum geibh fáilte go fíor

Do cháoinfeadh an fear mo chlú, níor mháoidhte le coin an cú

Ceann Chon Culoinn a tTeamhraigh, tug *Ulaidh* fá mháoithmheanmain

Tuirsioch meisi dhéis an fhir, olc *leam* a eúg 's a oighidh. Oighidh.

90. A Chinn Bhiorraidhe, ar *Conall*, déana imtheacht *feasda* 7 *beir ceann Chon Culoinn* leat mar a bfuil *Éimhir*. Nocha mbéar, ar *Ceann Biorraidhe*, gion gu ndéarna mé *acht* aoínfhear dfearuibh *Éireann* do mharbhadh *gach* laoi ní fhúigeabh thusa at áonar, dá marbhtha *céad gach* laoi dhamhsa, ar *Conall*, 7 *céad gach* noídhche do *badh* fhearr *leam* an *ceann* so do *breith* dionnsoigheadh a cholla féin ionáid sin uile do dhéanamh dhuit. Do éirigh *Ceann Biorraidhe* 7 rug an *ceann* leis go *Dún Dealgan* 7 tug a láimh *Éimhire* é 7 do rónadh an *ceann* do nighe 7 do níamhghlanadh aca 7 do cuireadh ar a cholainn féin ann sin é 7 tug *Éimhir* an corp 7 an *ceann* chuite féin 7 do dhruid rena hucht 7 rena hurbhruinne iad aráon asa haithle. Et do ghabh ag tuirsi 7 ag trúaighneimhéile romhóir ósa chionn 7 do ghabh ag súgh a fhola 7 agá hól go hiomarcach 7 ag súgh a bheoil 7 do chuir tlacht soineamhail sróill uime. Uch uch, ar sí, do *badh* maith maisi 7 snúadh an cheinnsi gé atá sé mar so aniu 7 as mór dingheanuibh ríogh et táoisíoch an domhain do bhíadh agá cháoinfeadh aniu dá bfeasdaois a bheith mar so et gidh iad lucht iarratuis óir 7 ionnmhuis 7 athchuingeadh *Éireann* 7 *Alban* 7 an domhain mhóir thoir do *badh* tú a náonrogha leannáin 7 a náonghrádh dfearuibh *Éireann* uile et dúaislibh ríoghradh 7 roithighearnadh an domhain et as trúagh mo bheathasa aniu dot éisi, óir ní raibhe ag fíor nó gan fhíor a nÉirinn nó a nAlbain nó san domhan uile bean nach raibhe ag formad friumsa gus aniu óir

dob *iomdha* séoid 7 máoine, cána 7 cíosa a *críocheuibh* an domhuin do *thigeadh* dom ionnsoigheadhsi le *neart* 7 le *calmacht* na lámhesi *Chon cCuloinn*. *Et gabhuis* Éimhir a lámh iona lámh 7 do ghabh ag *tabhairt* a *teasd* 7 a *túarasgbhála* ós áird *et adubhairt*: *Trúagh* sin, *ar sí*, // [55] as mór do *ríoghuibh* 7 do *rothaoísiochuibh et* do *thréinfhearuibh fhear* talmhan do *cuireadh* a ndáil bháis 7 a *nairrgheanuibh* eúga le lúth na lámhesi 7 as mór *deúnuibh* 7 *dainmhintibh* éigcállach an domhain do *loiteadh* lé *et* as mór do mhaoínibh an domhain do *sgaoileadh* 7 do *bronnadh* leis an lámhsi *dfileadhuibh* 7 *dollmanuibh* an domhain 7 *adubhairt* Éimhir an laoidh:

91. Uch a chinn ón uch a chinn, gé do *measgadh* thú fán linn

Mór sochuidhe *dá ttuguis* eúg, mór *ccuradh* mór *ccéad* a chinn,

Uch a *airm* ón uch a airm, mór sochuidhe *ar* a *ttuguis* maidhm

Nocha *rabhuis seachtmhuin* ríamh, nach *ttiobharthá* bíadh do bhaidhbh

Uch a shúil ón uch a shúil, do *raduis* do mheanma dhúinn

Ionann *ionadh* a mbía *ar leacht*, ionann *feart* cláoidhfidhear dhúinn

Uch a lámh ón uch a lámh, do *bhádhuís* sealad go sámh

Meinic do cuirthí fám *cheann*, uch dob *ionmhain* leam an lámh

Uch a Léith ón uch a Léith, do *thighearna* níor sum tréith

Fada go *leámhthaoí* do *chrádh*, an gein *bheitheá ar* sgáth a sgéith

Uch a Dhuibh ón uch a Dhuibh, ní *thréigfinn* tú do *chionn* chruidh

Uch do *bhris* mo *chroidhe* um chlíabh, an *tríath* do *fhágbhuis* san muigh

As maith *leam* ón as maith *leam*, a Chú *Chuloinn* Mhuighe Meann

Nach *ar imdheargas* do ghnúis, 's nach *deárnus* drúis *tar* do *cheann*

Ionmhain béul ón *ionmhain* béal, fá *blasda* ag *innisin* sgéul

Ó do fhás *gean ar* a ghrúadh, nochar eúr sé *trúagh nó treún*
 Ionmhuin rí ón ionmhuin rí, *nár eúrusdar neach* um ní
 Tríocha laithe gus *anocht*, do chomhruigh mo chorp le a chlí
 Ionmhuin *fear* ón ionmhuin *fear*, lé *ar tochradh mór slúagh* re seal
 Ionmhuin *folt forordha fuar*, is as ionmhuin a ghruadh gheal
 A dhá shleigh 7 a sgiath, 's a chloidheamh anglíaidh go neimh
 Tabhair do *Chonall* na gcath, ní *thugadh* a rath *mar* sin
 Ionmhuin cách ón ionmhuin cách, nach ccluinfidh guth cúach go bráth
 Nocha *ttiocfaidh* lé na *ngairm*, go *ttisiod* na *mairbh iar mbás* //[56]
 A charbadsan a charbad, do *badh reamhar* do fargbhoidh
 Tabhair é do *mhac Deaghaidh*, *nar chathaigh acht* re harmoibh
 Uchan uch ón uchan uch, sum lúaithe na gaoth *fria sruth*
 Aníú ní fhoilcim mo cheann, ní aibeor ní as *fearr* na uch. Uch.

92. As a haithle sin do bhí Éimhir ag comhrádh *fris* an mbantrachd 7 as *eadh*
adubhairt: As fada atáthar dha *thaisbeanadh* dhamhsa a bfi sibh oidhche go
ttuitfeadh *Cú Chuloinn* le *fearuibh Éireann* 7 do *tárfás damh fos* mur Dhúna
Dealgan do thuitim go *talmhain* 7 do *chonnarc fós mar* do *sgoilfidhe* ó a bhile
 go a bhórd 7 *mar* do *bhrisfidh* a chloidheamh 7 a chraoisioch iona
gceirtmheadhón 7 do *thaidhbhrigheadh dhamh* Conall do bheith dá *mharbhadh*
 um fhíaghnúise 7 mé féin 7 tusa do dhícheannadh a Láoigh, *ar sí*, 7 gion go
 mbeidís na *taidhbhsi* sin aga *ttaisbeanadh* dhamh do *bhádair draoithe Éireann*
 uile aga *thairngire* go *ttuitfeadh* *Cú Chuloinn* lé *harmuibh Chlainni Cailitín* 7 lé
Lughaidh mhac Con Raoí et a Láoigh, *ar Éimhir*, do bhamairne seisior *ar*
aoínshlighe 7 *dob aoibhinn dúinn óir da* sirthí an domhan uile ó *thurghabháil*

gréine go fuineadh ní fuighthí *ar nionnamhail* a naoínionadh .i. tusa 7 Cuilleann
 giolla na hIobhraidhe 7 an Líath Mhacha *et an Dubh Saoileann* 7 meisi féin 7 *Cú*
Chuloinn et as trúagh leam Lughaidh Sríabh nDearg gan fear tabhartha catha
aige nó coisgthe comórtuis nó cogaidh dhe tar éis a oide. Et atá ag brisiodh mo
chroidhe um chlíabh bheith ag éisdeacht le faoidhibh fíortrúagha ban 7 fear an
chóigidh 7 lé goluibh arda ainmhíne annradh 7 óglach Uladh ag caoineadh Chon
cCuloinn. Et mar atáid Ulltaigh uile san Cheas Naoídhean et gan neart aca ar a
dhíoghuilt ar fhearuibh Éireann et adubhairt an laoidh 7 ní fhuil sí ann so. As
ann sin do rónsad toirrsi 7 tromachlán leath ar leath .i. Láogh 7 Éimhir 7 as ann
ad beart Éimhir: Dursan liom a Láoigh, ar sí, ar sgaradh re chéile anois 7 do
budh súaimhneach ar gcomhnaidhe gus anois lé chéile a naoínionadh. // [57] As
fíor sin, ar Láogh, 7 ní bhiúsa ag giollaighíocht feasda ag áon duine eile go bráth
tar éis mo thighearna féin. Uch as trúagh leamsa sin, ar Éimhir, 7 a Láoigh, ar
sí, nar athoin Cú Chuloinn misi dhíot nó an ttug teagusg dá theaghlach. Ní thug,
ar Láogh, acht do aithin diotsa gan dol le fear go bráth acht muna dheachdá le
fear dfearuibh Uladh. Do ghéansa sin, ar Éimhir, óir ní bhead ag fear
dfhearuibh an domhain tar éis Chon cCuloinn 7 adubhairt an laoidh:

93. Uchán ach ón uchán ach, ón ló do chúaidh gus an chath

Bás Chon Chuloinn Muirtheimhne, mo chroidhesi um chlíabh adbath

Uchán ní huch gan phudhair, uch oile cían bhus cumhain

Tar éis na con go nárdhbladh, biaidh uch ar arduibh Uladh

Luidhimsi anois fá do láimh, a bhean as áille do mhnáibh

Dá sire mé muir is tír, noch um fhaicfe rígh na dháil

An beag liom a thoigh a Láoidh, is abair gan iomarghaoidh

Nar iomráidh meisi an cú cain, suil do thaoth san iomarghain
Tug bheannachtoin duit an gcoin, fíor dhamh fada bhus cumhoin
Da tí go fear na dheaghuidh, go madh fear dfearuibh Uladh
Do ghéansa ar Choin gCuloinn soin a Láoigh, óir as é mhionmhoin
Ní racha go fear feardha, acht lé fear dfearuibh Eamhna
Éisd riomsa a thoigh a Láoigh, abair riom as radh réidhe
Innis damh gidh fáth orchra, gá méid torchair leam chéile
Do airmheas céad iomaire, a ndiaigh óirligh Chon cCuloinn
Ceúd laoch ar gach niomaire
Do áirmheas céad eitridhe, déis mhadhma na con céadna
Céad laoch ion gach eitrighe, as eadh do mharbh go déadla
Dom chubhuis ón dom chubhuis, gár bheag ré ndul na oighidh
Tighe nó sneachta ós cionn chnoc, fuil corp fá dhéis a chloidhimh
Dom chubhuis ón dom chubhuis, gár bheag ré ndol na oighidh
Tighe nó cíoith cloichshneachta, cnámha fá dhéis a chloidhimh // [58]
Dom chubhais sin dom chubhais, liom gé thísíodh a shloinneadh
Nocha ttugsan ar ainbfeas, día dheis nó día chlí buille
Dom chubhais ón dom chubhais, ré ndol dúinn a gceann chatha
Ní bhíodhsan gan mfeúchoinsi, 's do fhéachoinn gnúis na flatha
Noch táinig críoch mo chumhadh, ro chráidh mo chiall is mo chruth
Ionann cás dúinn a Eimhir, táinig teimheal as fáth uch. Uch.

94. As a haithle sin adubhairt Eimhir: Ní rachsa seacha so nó go tí Conall dom ionnsoigheadh. Ní córa do neach eile anmhuin leis na sgéala sin iona dhamhsa, ar Láogh. Et do ghabhadar ag osnadhadh 7 ag eugcaoine timcheall Chon

cCuloinn leath ar leath 7 níor léig eagla Conaill dóibh Cú Chuloinn dádhlacadh nó go ttigeadh sé féin chuige.

95. *Iomthúsa Chonaill tar éis Mháoil 7 Mhiodhna do dhícheannadh dhó do ráidh, abradh neach aguibh lé hEarc mhac Cairbre teacht amach dom agallamhsa et muna ttí luighimsi fám bréithir nach bfuil san mbaile uile líon a ionggabhála ormsa nó go roichear dhá ionnsoigheadh. Et do hinnisiodh sin dEarc et do éirigh agá chloisdin sin dó 7 ro gabh a arma 7 a éidigh uime et táinig as an dúnadh amach 7 trí chaóga curadh caithéidighthe maille ris. Maith sin a Eirc, ar Conall, as sádhail súaimhneach atá sibh tar éis Chon cCuloinn do mharbhadh. Ná habairsi sin a Chonaill, ar Earc, 7 ní loigh do sbraigbriathradh ormsa mar sin óir ní íocfa mé éiric nó eineachlann riotsa ann sin acht béim a naghuidh bhéime 7 goin a naghuidh ghona. Trúagh sin, ar Conall, ní gheúbhuinnsi ór an domhain 7 airgead 7 maitheas na huile úaitsi iona éiric acht do cheann féin 7 á chor ar an ngad so a measg na gceann atá air agus ad beart an laoidh:*

96. *Sádhail súaimhneach sin a Eirc, tug Ultaigh a ndáil neimhneirt*

Ar ndícheannadh Chon gCuloinn, duitsi is dairdrí deasmhumhan

Na hiomaird orm do bhríathra, riot nocha níocfam fiacha

Nochan faghair éiric dhe, acht béim a naghuidh bhéime // [59]

Nocha sireabh fiacha ort, acht sgarfad do cheann read chorp

A ndíoghuil Chon na hEamhna, do crad mé fá mhímheanma

Tarr amach is gabh do gha, go ndíoghluinn ortsa mheúgnach

Go gcumaisgthear uime soin, gonach bía sunna sádhoil. S.

97. As ann sin do ionnsoigh cách a chéile dhíobh .i. *Earc* gona *thrí chaóga* láoch láidir lánchalma 7 *Conall* iona *úathadh* 7 iona *áonar* na naghuidh uile .i. ríoghláoch *Éireann et fear* taisdil 7 *cuartaighthe* an *domhain* 7 *aonúaithe* catha na *cruinne* na *chomhaimsir féin acht Cú Chuloinn* amháin an tan do *badh* beó óir as *friu sin aráon nar* ghabh *uathadh nó sochaidhe ar* muir *nó ar tír* do *ló nó dhoidhche* ríamh. *Et tugadar frasa dúra díana* do *ionggabhála díogháire* lúatha lúthmhara leidmheacha da *narmuibh áithe fhirneimhneacha* a *naoinfheacht ar Chonall* 7 do rinne *seision roth rithneimhneach* dá *rúadhloinn* ris na *reamharghaoíthibh* 7 *táinig féin go calma confadhach ar* a *gceartlar* gan choigill 7 do *thuairg* iad do *bhuilleadhuibh* borba *bíodhbhamhla* iona *mboirdthimcheall* go *sanntach síorláidir seabhcamlail et* go *fíochdha fírneartmhar fearamhuil* *gurbhó teasgtha táoibhghearrtha tréinfhir et* *gurbhó leadhorta leathroinnte* láoich 7 *gurbhó ciorbhtha cneadhoch creúchtach caithmhíleadhuibh* ó *mhóirbhéimeannuibh meara meanmnacha an mhorchuraidh Conaill* *gur* ghabh *gráin* 7 *gealtacht* na *glanchuruibh* 7 *criothmhaidhm chláoibrise* na *caithmhíleadhuibh uamhan* 7 *imeagla uafásach a nairdríoghuibh tuisiol* 7 *tréinteitheadh* na *ttréinfhearuibh loige* 7 *láinghealtocht* iona *láochuibh* brisiodh 7 *búainréabadh ar* a *mbuighnibh ár* 7 *oirleach* 7 *athchuma ar* an *annradhaibh* falach 7 *fobuirt ar* a *bféinneadhuibh* siobhal 7 *seachrán ar* a *sochaidhibh* ón *luidhe ainmhín ainiarmhartach* *chrúaidh churata chathláidir sin Conaill Chearnuigh* *gurbhó maidhm* 7 *teitheadh* go *tinneasnach gan chuimhne gan chéill gan chothughadh* don *chrúadhchath* soin as an *áit* a *rabadar ar* an *moigh* sin 7 a *ttighibh* 7 a *gladhuibh* 7 a *[[60]* a *ccaaimchéarnuibh* na *claoitheamhra* *gur fhágbhadar* a *ttriath* 7 a *ttighearna* na *áonar* a *néagcomhlann*, go *ttug Conall sáthadh* *sanntach neartmhar neimhneach neamhthuisioch* don *Chúlghlais*

cheinnghear chrúaidh chrainnreamhair chatha a mullach a ochda 7 a urbhrinne dEarc gur chuir ceann na sleighe tar a seamannuibh tréna cheirtmhéadhón gur dhfainbhris a dhruim iona cheartlár et tug coilgbhéim crúadhláidir tarrsna a tháoiuibh 7 a thromcholla don tréinmhílidh go ndearna dhá órdain de eidir sgéith 7 chloidheamh 7 chorp 7 chathlúireach et do bhean a cheann de as a haithle 7 do chuir ar an ngad é. As maith leam, ar Conall, an ceann do bheith agam dá chur ar an ngad a ndíoghail chinn Chon cCuloinn, et do chuir an ceann go Teamhraigh 7 táinig féin a ndíaigh na madhma sin go Teamhraigh 7 do ghabh ag marbhadh 7 ag móirdhíothughadh mhuinntire Eirc go ttorchair leis cáoga curadh um dhoirsibh na Teamhrach. Et táinig Muireadach mhac Feargusa .i. taoísíoch teaghlaigh Eirc mhic Cairbre 7 lucht coimhéada na Teamhrach maille ris do dhíoghail Eirc ar Chonall Chearnach 7 do fhógair Muireadhach comhrag ar Chonall et do fhágaibh céad láoch ar gach dorus do dhoirsibh na Teamhrach dá coimhhead ar Chonall et táinig céad curadh iona fharradh féin do fhreagra comhruig do Chonall. Et do ionnsuigh an caithmhílidh cosgrach .i. Conall, an comhrag sin et do ghabh aga sloighe 7 aga síorbhualadh do bhuilleadhuibh sanntacha seadhmhara sruthborba 7 do ghonuibh doimhne díomhóra dlúithmheara achd atá ní cheana do thuiteadar an céad láoch soin timcheall Muireadhaigh san móirghleó sin lé Conall. Et táinig Muireadhach féin iona mhaidhm 7 iona mhíochosgar mhóirtheithidh dionnsoighe a mhuinntire et do ráinig ar dhorus do dhoirsibh na Teamhrach. Do ghreannuidh sé Conall do theacht dá ionnsoigheadh arís 7 do fhógair comhrag fair. Et do ghabh ag aithisiughadh 7 ag imdheargadh Conaill do briathruibh móra míleata et mar do chúalaidh Conall na mórgotha sin Mhuireadhaigh do líon rúathor robhorb reachtmhar // [61] robharta san rímhílidh et fiuchadh fiormhór feirge 7 tonn

anfadhach agarbh ainíarmhartach aingidheachta san árdfhlaith *et* táinig go mear mórdhásachtach 7 tug buille tohachtach treúnurluidheach *ar* na treisbhéimeannuibh 7 easgaidheacht ullamh urmuisneach *ar* a iombúaladh gur thuit céad láoch don chuinnsgleó sin leis 7 do chúaidh Muireadhach *ar* éigin úadha an dara feacht 7 do ionnsoigh an dara dorus do Theamhraigh 7 an tan ráinig ann do fhógair comhrag *ar* Chonall a ccéadóir *et* táinig Conall go santach sírdhíochra dá ionnsaighe 7 do ghabh go marbthach mórairgtheach ag mughughadh 7 ag míochorughadh Mhuireadhaigh 7 a mhuintire an treas feacht gur thuit an céad láoch sin leis go láingníomhach leadarthach *ar* an láthair sin 7 do imthigh Muireadhach le toradh a reatha 7 a rionnlúais 7 a láidireachta ó Chonall an treas feacht 7 do ionnsoigh an treas dorus do Theamhraigh. Ciodh thrácht torchair céad láoch *ar* gach doras do dhoirsibh na Teamhrach le Conall 7 do dhícheann sé Muireadhach féin fá dheireadh *ar* láochlár na truimtheamhra don treúnruáthor soin 7 do chuir a cheann *ar* an ngad asa haithle. As maith leam, *ar* Conall, an ceann so Mhuireadhaigh do chur *ar* an ngad *ar* son a ndéarna dom ghríosadh 7 dom ghreannughadh *et* dá madh dúal dEarc an baile si do bheith aige do loisgfínnsi é *et* as é imleacán oireachuis Éirionn 7 ní loisgeabh é 7 adubhairt an laoidh 7 ní fhuil annso.

98. Asa haithle sin táinig Conall roimhe go maoidhmheach móiréachtach a Teamhraigh amach déis *ar* thuit leis do chéaduibh 7 do churadhuibh na claoínteamhrach *et* an teolus a ttáinig ó Theamhraigh tárrla Colla Fáthach dhó *ar* na fhágbháil do Lughaidh mhac Con Raóí ag foraire 7 ag forchoimhéad *air* féin, *et* do fhreagair cách a chéile dhíobh 7 do ghabhadar go calma caithbheódha ag comtharruing 7 ag comhthúargain a chéile gan choigill 7 tug Conall béim

neimhneach noimhdighe neartláidir do Cholla san chumasg sin gur bhean a cheann don chrúaidhbhéim sin don churaidh 7 do chuir an ceann soin ar an ngad. Dar ar mbréithir ámh, ar Conall, as maith linn ceann mhic Fáthoigh do bheith iona // [62] leadhbhaibh leadortha 7 iona chosair chró um fhíaghnuise 7 adubhairt an laoidh ann:

99. Ceann Cholla mheic Fáitheamhuil, do sgarusa re a mhéidhe

Ní soruidh do dhearg a dhreach, ag foraire chinn tsléibhe

As maith leamsa mar do sguir, mo shleagh dfhothragadh na fhuil

A ndíoghuil Chon gCuloinn sein, ionar fhothruig sion a shleigh

Creamhnois curadh fá búan bládh, do ghabh sé le rúadhadh reann

Níor feúdagh don chath a chlódh, acht gurbh iomdha slógh na cheann.

Ceann.

100. Táinig Conall go cródha confadhach tar éis an chomhrúig sin et an teólus do chuaidh tarra Cuilleann Breagh dhó 7 bá tréinfhear teann tóghtha 7 bá caithmhílidh calma comhradhach a gcathuibh 7 a ccomhlannuibh an Cuilleann sin 7 do dhícheann Conall go prap é 7 do chuir a cheann ar an ngad 7 do ghabh ag marbhadh 7 ag miochórughadh a mhuintire asa haithle go ndearna aonmhaidhm anbhúaineach dá raibhe san gcathraigh uile roimhe eidir mhnaoi 7 fhior 7 chrodh 7 cheathra 7 do ghabh Conall ag máoidheamh chinn Chuillinn do bheith ar a chur féin aige agus ad beart an laoidh:

101. Cuilleann Bhreagh a brúachuibh Meadh, atá sunn na chosair chró

Do chláochlaigh a dhealbh sa dhreach, badh tearc neach fá comhlann dó

Cuilleann Bhreagh a brúachuibh Meadh, atá sunn na luighe cró
Noch *ar* thaghuill fiadh nó frach, *ar* an magh fá comaidh dhó
Ro fhearsamar comhlann crúaidh, *ar* bhéluibh slúaiigh toghtha truim
Mo shleagh ag goin thochta ánagh, ro *badh* corcra bláth an chuill.
Cuilleann.

102. Táinig Conall roimhe íar sin go Fiodh Rocaime *et* do *chonnairc* dheathach dhíomhóir do *leatáobh* an fheadha a ccomhghar dhó. As fíor sin, ar sé, as dream éigin dfearuibh Éireann atá ann súd 7 cuid do bhúar 7 do bhraighdibh Uladh aca ann 7 táinig Conall roimhe dionnsaigheadh na teineadh 7 as íad do bhí ann Clann Chailitín *et* mar do *chonnaircsion* na hamuideadha adhúathmhara urghrána sin do aithin íad 7 adubhairt gurob íad a bhíodhbhadha bunaidh do bhí ann .i. Clann Chailitín 7 do // [63] do ráidh Conall: *Beirim* a bhuidhe ris na déibh dá nadhruim mé féin do bhreith oruibh 7 ní thárrla chugom ríamh *ar* muir nó *ar* tír turchuirthi *badh* fearr liom do chur chugam iona sibh *et* gion go tuitfidhear leamsa dfearuibh Éireann a ndíoghuil *Chon cCuloinn acht* Clann Chailitín na naónar do *badh* maith mo thoisg 7 mo thurus a nÉirinn do dhíoghuil *Chon cCuloinn* 7 mo chean do bhéaradh na sé cinn úd leis dionnsaigheadh na hÉamhna *et* as faoilteach do beidís banntracht 7 bannala, maithe 7 mórúaisle Uladh agá bfaicsin agus adubhairt an laoidh ann:

103. Ní híad na cairde rom *car*, *theagmhus* damh ó atú um aonar

Budh foirdhearg an feúr ga bfuil, fuicfeadsa a mbaidhbh fa *conuibh*

Béaradsa bhur gcinn budh thuaigh, a Chlann Chailitín chrúaidh

Tuitfidhthí liom gan taisi, do neimh chrúaidh na culghlaisi

Gach *ar mharbhasa uile*, eidir *mhagh mhín is mhuine*

Mór as *fearr liom an líni*, nó *ar mharbhus do choimhdhíni*. N. Í.

104. As *ann sin do ionnsoigh Conall go dían díochra dásachtach do chum na teineadh* 7 do ghabh ag sloighe na slúagh *et agá síorbhúaladh et do éirgheadar na hamuideadha go húathfásach uireaglach ar a naonchosuibh* 7 *ar a naonlámhuibh et do ghabhadar go fraochghonach firneimhneach ag lot* 7 *ag láochbhúaladh ar Chonall et ó fúair seision a nanbfhainne dhraoigheachta* 7 *díabhluidheachta iad do ghabh go lúthmhar láinbheódha luathghonach loinngníomhach aga láochbhúaladh* 7 *níor sguir dona hamuidibh taobhainmheacha trochamhla sin nó gur thuiteadar dona brathbhuilleadhuibh borba búanmharbhtacha sin* 7 *do bhean na sé cinn díobh* 7 *do chuir ar an ngad iad.*

105. Táinig *Conall go subhach soimheanmach san slighe ar mbreith chosgair* 7 *chomaoidhmhe Chloinne Cailitín dó et táinig roimhe go Magh nAirgeadros* 7 *tar Glaisi Croinn fris a nabarthar Glaisi Chró aníú* 7 *mar dho bhí ann do chonnaire an cath* // [64] *an cath coimheagair ceanguilte ar na chorughadh fa na chomhair* 7 *as é do bhí ann Conla .i. comhdhalta Lughaidh mheic Con Raoí* 7 *teaghlach Lughaidh mar aon ris. Et do ionnsoidh an caithmhílidh* 7 *an curadh céadach cathbhúadhach comhramhach curata sin .i. Conall iad et do ghabhadar ag comhthurgoin a chéile gan choigill go hainíarmhartach éichtbheódha áitheasach ag cnaimhgearradh* 7 *ag coimhleadradh chorp* 7 *chaomhcholainn a chéile et tugadar na slúaigh ceatha coimhthiugha* 7 *sáitheadha síanlúatha soighead* 7 *frasa fíormhóra faobhuirghéara foghadh dionnsoigheadh Conaill. Et níor ghabhsan ó ghonuibh nó ó iombúaluibh nó ó bhorburchoruibh na bruighne*

sin achd do ghabh go marbhthach móiréachtach ag sloighe 7 ag síorbhúaladh na sochuidhe gonach deachoidh aoinfhear as díobh *acht* muna dheachoidh duine a maidhm nó a míochosgar *et* do thuit deich gcéad díobh a neaochairimlibh an átha anonn 7 anall *et* do chomhruig Conall 7 Connla re chéile fa dheireadh re headh 7 re hathaidh fhada 7 do ghabhadar ag iombúaladh sgiath 7 cheann 7 chathbharr a chéile *et* do thuit Connla fa dheóigh do bhuilleadhuibh catharrdha crúaidhe calma Conaill *et* do dhícheann Conall asa haithle é *et* do chuir an ceann ar an ngad 7 do ghabh ag féachuin an áir an abaigh sin 7 na méideadha maoidearga ag snighe 7 a ccuirp uile comhosluigte ag coimhtheilgean a ccaomhfholá *et* na sruithlinnte dearga dianlúatha donnfholá ag síleadh sa nglaisi gurbhó cáoba cró 7 linnte fola foirdheirge an ghlaisi ghlanfhúar ghainmhidhe sin, *budh* Glaisi Chró a hainm go bráth tar éis an ghníomha so, *ar* Conall, agus adubhairt an laoidh:

106. An ghlaise si glaise chró, leanfuidh dhi ní hiomarghó

Cosair deich gcéad méidheadh fear, san sruth so ro shileasdair

Connla comhdhalta Lughaidh, ro ba taoisíoch é tar lear

Nó go tarrla meisi ris, dóigh leis go ndingéabadh fear

Silidh gach méidhe san sruth, mór sochuidhe ar a ttug uch // [65]

Nochar thaghuill Brugh banbha, laoch [...] ar chomhlann calma

[.]ob inibhe an tráth so ane, deoch duisge na glaisi se

Ní bá hinibhe go se, deoch duisge na glaisi se. A.

107. Táinig Conall roimhe go Magh nAirgeadris ann sin óir as ann baoi Lughaidh mhac Con Raoí guna chath coirighthe ara chionn. Ní teitheadh nó

ionggabháil tugusdar Conall orra acht do ionnsuigh iad a gceann chatha a ccéadóir 7 ro badh samhalta lé hoireagar tuinne coirpghile Cliodhna ag diubhrachadh a hiasgaigh fa thír .i. Conall ag díansgaoileadh 7 ag díanmharbhadh chloinne Deaghaidh iona thimcheall nó go ttorchar dar leis dóidh fria dóidh 7 uille fria huille 7 oirbhe fria oirbhe go rabhadar go linntibh fola dá éis et ro chomhruig sé féin 7 Lughaidh re chéile. Maith, a Chonuill, ar Lughaidh, nocha nionchathuighthe sinn nar ndís .i. tusa 7 do lámh ar do chumus féin agad 7 meisi ar leathláimh .i. ceanguiltear do lámh dheasa a Chonuill, ar sé. Do ceangladh lámh Conuill iar sin et asa haithle sin do ghabhadar dá chloidheamh chlaisleathna chrúaidhgéara chatha 7 do ghabhadar ag gleóbhúaladh a chéile go héasgaidh adúathmhar easmuinnteartha go ttug Lughaidh béim crúaidhghéar cíocrach do Chonall gur ghearr 7 gur ghearleaduir na ceanguil 7 na cruadhchuibhrighthe do bhí ar leathlaimh Chonuill. A Chonail chaoimh chosgarthaigh chathbbuadhaigh, ar Lughaidh, ceanguil mar do choimhgealluis do lámh go lándaingean. Ní dingeantar don duladh so, ar Conall, óir an tan tugus ceangal 7 cuibhreach uirthé rob aithreach leam é et an lámh do sgaoilis féin dod lúathbhuillibh ní ceingéoltar bu dheasda. Asa haithle sin do lúathaigneador ar a lámhuibh 7 do bhrosduigheadar a mbuileadha 7 do ghéaruigheadar go sanntach sruthbhorb ar na sargonuibh sin 7 do [...] crúadhchroidheadha na ccuradh soin go leimneach lúthmhar léomhanta go confadach coimhfeargach conamhuil iona gcaomhchorpuibh 7 cuimhnighis cách a bfalta 7 a //[[66] bfior[...] fola go reachtmhar runolach dia roile achd atá ní cheana, [...] Lughaidh do chruaidhbhéimeannuibh curata Chonuill Chearnaigh [...] é asa haithle. Do éirigh alla baidhe Chonuill le [...] 7 as eadh adubhairt: Muna dícheanntasa Cú Chuloinn, ar sé, do badh [...]g liomsa do dhíthsi 7 do

dhícheannadh uair as eision [...] athair ar seilbh a raibhi sé .i. *Conall Cearnach* ⁊
Cú Chuloinn ⁊ Cú Raóí mac Dáire.

108. Asa haithle sin do chomhruig *Conall* ⁊ Gabhal Ghlinne mhac [...]eaguidh ⁊
tuiteas Gabhal Ghlinne don ghairbhghleó sin *Conuill Chearnaigh* ⁊ dícheannuis
Conall go deaghtapaidh é et torchar Glas mhac Deaghaidh le [...] na dheaghadh
sin et torchar [...] fhichid do chlannuibh datha Deaghaidh leis don toisg
⁊ don treúnturus sin et do chuir na cinn uile go hiomlán ar an ngad. Ciodh trácht
ro badh lán an gad do ceannuibh riogh ⁊ ruireach ⁊ rodhaoine bfhear nÉireann et
ro chuir *Conall* ar a mhuintir íad asa haithle ⁊ do imidh roimhe a bfrithing na [...]
céadna nó go ráinig go Dún dreachsholus Dealgan mar a raibhe corp *Chon*
cCuloinn ⁊ do leig na cinn ar lár ar an bfaithche ⁊ do chuir ar chuailleachuibh
bioracha Bodhbha íad a ttimcheall na faithche ar gach leath et do léigeadh
griothghair adhbhalmhór fan dúnadh ag faicsin na láoich cheann ar na
leabharchuailleachuibh dhóibh. Do éirigh Éimhir amach ann sin. Déantor
íaramh corp an chaithmhílidh dadhlacadh budheasda, ar sí, fáilte ród a *Chonuill*,
ar Éimhir, ⁊ innis dúinn creúd íad do línibh for a rabhadar na cinn ad chiú for na
biorchuailleachuibh Bodhbha agus do rinne an laoidh ann. Ailidh trócaire dom
anmain.

109. A *Chonaill* gidh híad na cinn, as dearbh linn gur dhearguis tairm

Na cinn sin do bhí ar an ngad, sloinntear leat na fir dan faidhb

[...] inghean Fhorghuill na neach, a Éimhir úr na mbreath mbinn

As a ndíoghuil *Chon* na cCleas, tugas leam a ndeas na cinn // [67]

Cuith an ceann malachdubh mór, deirge na an rós a ghruaidh ghlan

As é as neasa dom leith clí, *ceann* an rí *nar athruigh* dath
[..]*eann* rígh Midhe na neach luath, *Earc mhac Cairbre* na *ngruadh*
ndearg
A ndíoghuil mo dhaltáin féin, tugus liom a ccéin an *ceann*
Cuith an *ceann* so dom leith clí, *deirge* a lí ní *locht* dá dheilbh
An *ceann* ó *tharrla* gan chorp, as maith *leam gidh* olc le Meidhbh
Maine Mo *Eibirt* na neach, *mac Meidhbhe* do *chreach* go cúan
*Ar sgarthu*in a chinn sa chuirp, liom uile do thuit a shluagh
Cia an dá *cheannsa ar maghaidh* thoir, a *Chonuill mhóir* go ngoil ngoíth
Geal a naighthe, dubh a bhfuil, *deirge* a *ngruaidhe* na fuil laoigh
Ceann Mhaoil 7 *Mhiodhna mhóir*, an *dá cheann* soin as dóigh lind
Aca fúarus *ceann* na Con, ag múr *Teamhrach* na sgor slim
Cia an *ceann* soin *ar maghaidh* thall, go bfolt bfann fo *maladh* slim
Rosg *mar oighreadh*, *déad mar bhláth*, aille sa chách *cruth* an chinn
As leis sin do thuit an Cú, do rad a chorp fá chrú thais
Lughaidh mhac Con Raoí na *reann*, tugus a *cheann leam tar* ais
Cia an *dá cheannsa ar maghaidh* theas, a *Chonuill mhóir* na *ccleas* lúith
Aon dath *ar fholtuibh* na *bfear*, *deirge* a *ngruaidhe*, geal a ngúis
Cuilleann Breagh is *Connla* *cruaidh*, dias do *bheireadh* buaidh le a *bfeirg*
A *Éimhir* ag sin na cinn tugus, a ccuirp fa linn *ndeirg*
Cuith na sé cinnsi as olc níamh, do chím *ar maghaidh* a ttúaigh
Gorm a naighdhe, dubh a bhfuil, siabhra a ruisg, a *Chonuill* chrúaidh
A *ttearna* ó *chleas* na Con, do *Chloinn Cailitín reir* choir sgáth
Do *mharbhusa* an seisior badhbh, do thuitsiod lé *marm* seach cách
Cia na cinnsi as faide amach, a *Chonuill mhóir* do bhrath badhbh

Ar ghrádh hoinigh na ceil orm, ainm na deisi do dhonn tarm // [68]
Ceann Láoghair is chláire Cuilt, an dá cheann do thuit leam ghuin
Do ghonsad Cú Chuloinn cairn, tríd do dheargus mhairm na bfuil
A Chonuill ó Áth Fir Dhíadh, cia hé an ceann so dar ghíall cách
Go nór fá thrillsibh an chinn, go ccumhdach slim dairgead bhán
Ceann mheic Finn mheic Rosa rúaidh, Maicníadh do fúair bás leam neart
A Éimhir ag sin a cheann, airdrígh Laighean na lann mbreac
Cía an ceann soin ghabhuis ad láimh, a Chonuill mhóir ní báidh linn
Ó nach maireann Cú na cCleas, ciodh fa bfuile ar leas an chinn
Ceann mheic Fearghusa na neach, Muireadhach do chreach go colt
Mac mo sheathar an tuir theann, do sgaras a cheann ré a chorp
A Chonuill mhóir Mhuighe an Sgáil, cread do thuit réad láimh gan locht
Dona slúaghuibh do mhill sinn, leat a ndíoghuil chinn na Con
Náonmhar 's ceithre fichead céad, adeirim riot fá léan slúaigh
A ttorchair leam druim ar dhruim, do neimh mo chuilg choinnligh
chrúaidh
A Chonuill cionnus atáid, mná Innsi Fáil déis na Con
An bfuil cumha um cholt nó um ghéis, nó an ttabhruid sbéis na dhol
An dá gháir do chráidh mo chorp, a Éimhir óg na bfolt mbláth
Gáir chumhadh ní maith a bfear, glangháir chaoínte bhantracht mban
A Chonuill as mithidh dhúinn, Cú Chuloinn san úir dho chor
Tochlum go foircheann an úaigh, an leabaidh chumhang chrúaidh chloch
A Éimhir ciodh do ghéan féin, gan an Cú dom réir fá rath
Gan mo dhalta fá glan groidh, dfhaicsin amoigh is amach
A Chonuill as oircheas damh, ní luigheabh lé fear go bráth

Do ghéubh bás dá chumhaidh sin, a Chonuill na ceil *ar* chách
A Chonuill rachad fan bfeart, as fann mo neart *mar* atá
Cuir mo bhéul *ar* bhéal na Con, as oircheas damh dol na dhál // [69]
An Dubh 's an Líath Mhacha mhear, an dá each fá ghlán a ngníomh
Gach neach lé a ttorchair a ttriath, orra thiar do imris fhíoch. A Chonuill.

110. As a haithle sin do dhéanamh dhóibh leath *ar* leath do fhurail Éimhir *ar*
Chonall feart fairsing fóirleathan do chumhdach 7 do chomhchloidhe do Choin
cCuloinn, ionnas go ttuillfinnsi féin ann, *ar* sí, maráon réam chéile comháisi 7
do rinne an laoidh ann.

111. ³[Claoitear mfeart bu dheasda, is measadh cach mo neartsa
Innte da cclaoitear feart, do rad mo chroidhe ttiughleacht
Ata mo chroídhisi ag maidhm, tar éis a reanna rúadh airm
An tarm rúadh da bfuil do fhirt, gan con no cuua ga imirt
Cionnus bhéid *ar* tulchaibh thall, Comscradh Cormac is Conall
Cionnus bhéid *ar* tulchuibh thoir, Deictin Conchubhar Cathbhoith
Cionnus bhéid an bhantracht bhúan, 7 macraidhe na morshlúagh
Cionnus bhéid Ulaidh abhos, is iad uile gan mhórmhathios
Maith é ag imdhídion Ulaidh, maith é ag milleadh mormumhon
Maith é ag meadhúghadh na ófann, maith é ag indabhadh eachtrann
Dursan laoch a lighe cró, dursan éag dursan a oigheadh
Dursan a chorp déis a chinn, do bheith anait eisinnill
Ionmhoin aghaidh is lán dfhuil, deaghmhac seathar Chonchubhair

³ Is as RIA 23 K 37 an píosa seo.

Indingne *neach tar a éis, a oirbheart ar na aiséis*
Cosmhúil liomsa *riocht na con, cosmhúil mo riochta leision*
Ro *beacht ionann ar ngeasa, robsad cubhaidh comeasa*
Ionann duinn saoghal abhus, ionann *feacht frith ar fhlaithéas*
An éinfheacht o sin a leith, frith *ar mbathis geintlighe*
At *bheart Mannann med ngluinn, riomsa 7 re Cu Choloinn*
Cosmhúil bhar *cciall is bhar cconn, cosmhúil bhar bhfiadh is bar bfea[.]*
Nochar chaith cuid na aonar, níor ghabh *fearg acht re fáobhar*
[.] raibh a comhmaith ag mnaoi, *ar druim an domhuin dreachnaoi*].

AGUISÍN 2
LAOITHE BREISE

Is as A3 (RIA 23 K 37) na laoithe seo, le léamha malairteacha as A2 (TCD 1362) agus A4 (BM Egerton 132).

(§11 sa téacs)

A [Leabharcham]⁴ luaimneach,

A eachlach ard uaibhreach,

Cidh dos rad⁵ go huaimhneach,

[Truagh]⁶ tagra do sgeoil⁷.

Conchubhar go [déadla]⁸,

Óglach foltchas féata,

Ro chuir mé i gceann [tséada]⁹,

Chugad-sa dom dheoin.

Sluaigh Éireann it ághach,

Tar muir is tar maigh ann,

A Chú chaoimh gan teinn¹⁰,

A glonn na leirg dte.¹¹

Do chuir mé mac Neasa,

A fhir is tréan treasa,

A Chú chaoimh an chleasa,

Mé ar do cheann ale. A.

⁴ A3 = Leabharchim, A2 = Leabharcham, A4 = Leabhuirchim

⁵ A3 = dos rat, A2 = do rad

⁶ A3 = Tnigh? A4 = Truagh

⁷ A2 = Ag tagra do sceoil, A4 = Truagh tagra do sgeoil

⁸ A3 = dedhla A2, A4 = dedla

⁹ A3 = teasadha, A2 = Rom chuir a cceann tsheada, A4 = Ro chuir me a cceann tseata

¹⁰ A2 = A Chu choemh gan teine

¹¹ A2 = A lagh bhoinne na sreaph tte

(§92 sa téacs)

Dún Dealgan an dún-sa thiar,
A mbiadh Niamh is Eimhear úr,
Eithne thaobhfhada is Beibheann,
Do bhí ar mo cheann sa dún.

Cú Chulainn fa hoide ban,
Glé, glic, achar, glan a rún,
Tug mo [chroidhe]¹² 'na chaobh cró,
Gan a thoidheachd beó sa dún.

Mé Laogh mac [Rianghabhra]¹³ réidh,
Laoch ba leabhar léim tar múr,
Gion gur torcradh mé san ghleó,
Nocha dtéighim beó ón dún.

Gairid go gclaidhtear mo leachd,
Do traothadh mo neart 's mo lúth,
Cú Chulainn 's a Liath 's a Dubh,
Gan a dtriall ag dul sa dún.

Sleagh Conaill an Cúlg[h]lais¹⁴ cruaidh,
Do chuirfeadh na sluaigh ar gcúl,
Dá mbeadh ár bhfarradh san ár,

¹² A3 = thaobh, A4 = *croidhe*

¹³ A3 = *Riainghabhra*, A4 = *Rianghabhra*

¹⁴ A3 = Cúl Glas, A4 = *Culglais*

Do-rachmais-ne slán don dún. D.

**INNÉACS DAOINE
AGUS
AINMHITHE**

Cuirtear n. le huimhir an ailt má tá eolas ar an duine / ainmhní sna nótaí téacsúla.

Abhrathchaoimh: §64.

Aimheirghin (ginideach i ngach cás): §§10, 83, 84 x 2.

An Coincheann Crónfhada (capall Chonaill Chearnaigh): §76n. x 2.

An Dearg Dhrúchdach (capall Chonaill Chearnaigh): §76n.; tabharthach uatha: *an Deirg Dhrúchdaigh* (§76).

An Dubh Saoileann (capall Chú Chulainn): §§12n., 31, 32, etc.; gairmeach uatha: *a Dhuibh* (§91 x 2).

An Liath Mhacha (capall Chú Chulainn): §§2,12, 28, etc.; gairmeach uatha: *a Léith (Mhacha)* (§§39 x 3, 40, 78, etc.), *a Léithe* (§40), *a Liath Mhacha* (§77n.); ginideach uatha: *Léith Mhacha* (§39), *Léithe Macha* (§73); tabharthach uatha: *Léith (Mhacha)* (§§39 x 2, 50, 76, etc.), *Liath Mhacha* (§67). Maidir le foirmeacha an ainm seo, féach an plé ar an ainmfhocal.

Badhbh (inghean Chailtín): §§20, 33, 38, etc.; ginideach uatha: *B(h)aidhbh* (§47n.), *Baidhbhe* (§20), *Badhbha* (§67), *Bodhbha* (§108 x 2); tabharthach uatha: *B(h)aidhbh* (§§20, 50 x 2).

Bolcán: §§2, 5, 67; ginideach uatha: *B(h)olcáin Ghoibhneann* (§2n.).

Caibhdean (mhac Lonchraois): §9n.

Cailtín: §§1n. x 2, 19.

Cairbre Nia Fear: §10

Casal Figheadh (mhac Faghoil): §5n.

Cathfadh (mhac Mhaoilchroich): §§13n. x 2, 30 x 2, 31 x 7, etc.; gairmeach uatha: *a Chathfaidh* (§42), *a Chathfaidh mheic Mhaoilchroich* (§43n.); ginideach uatha: *C(h)athfaidh* (§§10 x 2, 16, 22, etc.).

Ceann Biorraidhe: §§87n. x 5, 90 x 2; gairmeach uatha: *a Chinn Biorraidhe* (§87); ginideach uatha: *C(h)inn Biorraidhe* (§87)

Ceann Campuir: §5n.

C(h)láire Cuilt (ginideach): §109.

Clann Chailitín: §§1, 4 x 2, 7 etc.; *Clanna...Cailitín* (§16n.); gairmeach: *a Chlann Cailitín* (§§1, 2, 6, etc.), *a Chlanna Cailitín* (§§3, 5); ginideach: *Chloinne Cailitín* (§§10, 13, 22, etc.), *Chlainne Cailitín* (§92); tabharthach: *C(h)loinn Chailitín* (§§27, 109).

Clann Deadhaidh: ginideach - *C(h)loinne Deadhaidh* (níl teacht ar an ainmneach sa téacs): §§81, 107; tabharthach: *C(h)lannaibh datha Deadhaidh* (§108).

Cliodhna: §107.

Cobhthach (ceoilbhinn an cruitire .i. caomhdhalta Chonchobhair): §31.

Colla (Fáthach / mhac Fáthaigh / mhac Fáitheamhail): §§20, 98; *Colla Fáthach* (§98n.); ginideach uatha: *C(h)olla mheic Fáitheamhail* (§99), *mhic Fáthaigh* (§98).

Conall (Cearnach): §§10, 21 x 3, 30, etc.; *Conall Cearnach*: §§46, 107; *Conall Cearnach mhac Aimheirghin*: §83; gairmeach uatha: *a Chonail (mheic Aimheirghin)* (§§84 x 2, 95, 107, etc.); ginideach uatha: *C(h)onail (Chearnaigh)* (§§10, 74, 94, etc.).

Conchobhar: §§9, 10, 11, etc.; ginideach uatha: *C(h)onchobhair* (§§13, 30, 31, etc.)

Conchobhar (mhac Rosa): §§8 x 2, 20; gairmeach uatha: *a Chonchobhair* (§8).

Connla (mhac Criomhthainn): §§83 x 2, 105 x 3, 106, etc.; *Connla mhac Criomhthainn* (§83).

Cormac Conloingear: §9n.; *Cormac* §111.

Cú Chuilleasg: §§53 x 2, 55 x 2; ginideach uatha: *C(h)on Cuilleasg* (§55).

Cú Chulainn: §§1 x 2, 2, 5, etc.; *Cú Chulainn mhac Subhaltaigh* (§76); gairmeach uatha: *a Chuagáin* (§§16, 20 x 2, 31, etc.); ginideach uatha: *C(h)on gCulainn* (§§7n., 10, 16 etc.); tabharthach uatha: *C(h)oin gCulainn* (§§1, 7, 8, etc.).

Cuilleann (giolla na hIobhraidhe): §92.

Cuilleann Bhreagh: §§100 x 2, 101 x 3, 109; ginideach uatha: *C(h)uillinn* (§100).

Cumhsgraidh: §§45, 111n.

Cú Raoi (mhac Dáire): §§10n., 52, 72, etc.; ginideach uatha: *Con Raoi* (§§7, 10 x 2, 56, etc.); tabharthach uatha: *C(h)oin Raoi* (§81).

Curas: §5n..

Dearca (mhac Con Raoi): §10n.

Deitchine / Deic[h]tine / Deic[h]tin: *Deitchine* (§§3, 17n., 46), *Deic[h]tine* (§44 x 3), *Deic[h]tin* (§111).

Dubh (mhac Lonchraois): §9n.

Earc (mhac Cairbre): §§8 x 5, 20; *Earc mhac Cairbre:* §§58, 62, 72, etc.; gairmeach uatha: *a Eirc* (§§8, 95, 96); ginideach uatha: *Eirc (mhic Cairbre)* (§§8n., 88, 97, etc.).

Eimhir (inghean Fhorgaill Monaigh): §§12 x 3, 13, 30, etc.; ginideach uatha: *Eimhire* (§§32, 47, 73, etc.).

Fear Diadh: §19n.

Fearghus: §9; *Fearghas:* §87; ginideach uatha: *Fearghusa* (§20, 109).

Feidhlimeadh Nuachrothaighe inghine Conchobhair (ginideach): §87.

Feircheirne: §10.

Feircheirtne (file): §§10, 31 x 2.

Fiadhmar: §10.

Fiamhain: §§10, 81

Fionn (mhac Lonchraois): §9n.

Fionn (mhac Rosa .i. rí Laighean): §10n.

Fraoch (mhac Fiodhaigh): *Fraoch mhac Fiodhaigh:* §10n.; ginideach uatha:
Fraoich (§19).

Gabhal Ghlinne (mhac Deadhaidh): §108; *Gabhal Ghlinne mhac Deadhaidh:*
§108.

Gabha (mhac Faghail): §5n.

Gaidheal: ginideach iolra – *Gaidheal.* §§21, 43.

Geanann Gruadhsholas: §§13 x 2, 30, etc.; *Geanann Gruadhsholas mhac
Cathfaidh* (§16); gairmeach uatha: *a Gheanainn* (§§16, 20); ginideach uatha:
Gheanainn (§10).

Giobha: §5n.

Glanbhuinne: §10n.

Glas (mhac Deadhaidh): §108.

Irial (mhac Conaill Chearnaigh): §74.

Laogh (mhac Rianghabhra): §§12, 38, 39, etc.; *Laogh mhac Rianghabhra*
§§2n., 12, 32, etc.; gairmeach uatha: *a Laoigh* (§§47, 50, 52, etc.); ginideach
uatha: *Laoigh* (§§21, 65, 66, etc.).

Laoghaire: §109.

Laonbhuinne: §10.

Leabharcham: §§10n. x 2, 11 x 4, 74 x 6.

Lóch: §10.

Lughaidh (mhac Con Raoi): §§7 x 3, 8, 20, etc.; *Lughaidh mhac Con Raoi:* §§56, 58 x 2, 67, etc.; ginideach uatha: *Lughaidh mhic Con Raoi* (§7n.), *Lughaidh mheic Con Raoi* (§105), *Luighdheach* §86n.

Lughaidh Sriabh nDearg: §92.

Lugh Lámhfada: §76n.

M(h)ac Deadhaidh: §91.

Mac Lir: §§18n., 19 (*groigh mheic Lir sa dá chás*).

Mac Mannoir: §§18n. (*cruit mheic Mannoir*), 19 (*cruit mhic Mannoir*).

Maicniadh (mhac Finn mhic Rosa): §§8n. x 3, 20, 58; *Maicniadh mhac Finn mhic Rosa:* §§62, 109.

Maine (Móeibeart): §§20, 85 x 2, 86, etc.; *Maine Móeibeart* (§§85 x 2, 86 n, 109).

Mannann: §111.

Maol: §88 x 2; ginideach uatha: *M(h)aoil* (§§89, 95, 109).

Meadhbh (inghean Eachach Feidhligh): §§1 x 2, 4, 5, etc.; *Meadhbh Chruachan, inghean Eachach Feidhligh* (§1); gairmeach uatha: *a inghean Eachach Feidhligh* (§5); ginideach uatha: *Meidhbhe* (§§9, 13, 47, etc.), *Meadhbha* (§§22, 67, 85); tabharthach uatha: *Meidhbh* (§§7, 109).

M(h)iodhna: §§88 x 2, 89, 95, etc.

Monaigh (ginideach): §21.

Muireadhach (mhac Fearghusa): §§97 x 5, 109; *Muireadhach mhac Fearghusa:* §97; ginideach uatha: *M(h)uireadhaigh* (§97 x 4).

Musgalach: §5n.

Niall: §10.

Niamh (inghean Chealtchair mheic Uitheachair): §§27, 29 x 2, 30, etc.;

Niamh inghean Chealtchair mheic Uitheachair (§§24n., 30); *Niamh inghean*

Chealtchair (§§31, 34); ginideach uatha: *Néimhe (inghine Cealtchair)* (§33 x 2);

tabharthach uatha: *Néimh (inghin Chealtchair mheic Uitheachair)* (§§24, 31)

Oileall: §§7, 20; ginideach uatha: *Oilealla* (§§10, 85).

Sreamadh Freamadh (mhac Fiodhoigh): §5n.

INNÉACS
ÁITEANNA

Is as Hogan 1910 an t-eolas ar na logainmneacha. Cuirtear n. le huimhir an ailt má tá cuntas ar an áit le fáil sna nótaí téacsúla.

Álbain: *Scotland*. §§2, 5, 90; ginideach uatha: *Alban* (§90).

Álmhu: tabharthach uatha – **Álmhain:** *The Hill of Allen*, cúig mhíle taobh thoir thuaidh de bhaile Chill Dara. §43.

Ard Mhacha: *Armagh*. §49.

Áth Ealadha i Magh Muirtheimhne: §14.

Áth Fir Dhiadh: i gCo. Lú. §§83, 109.

Áth Muilt: nó Áth Fir Dhiadh i gCo. Lú. §83.

Áth na Foraíre ar Sliabh Fuaid: i gCúige Uladh. §§50, 77.

Babalóin (tabharthach): *Babylon*. §§2, 5.

Béal Átha na Foraíre ar Magh na hEamhna: §47.

Bóinn (tabharthach uatha): *River Boyne*. §§1, 8, 10.

Breagh: §10. *C(h)rich Bhreagh* (tabharthach uatha): §10; *Magh Breagh:* Magh a chuimsíonn oirthear chontae na Mí agus tuaisceart Bhaile Átha Cliath. §9.

Brugh Banbha: *Ireland*. §106.

Carnmhagh: tabharthach uatha - **C(h)arnmhaigh:** taobh thuaidh de *Indber Locha dá Dháil*. §43n.

Ceann Sléibhe: ginideach uatha – **C(h)inn tSléibhe:** trí rogha in Hogan 1910, 1) *Cenn Sléibhe* i nDoire; 2) *Cenn Sléibe* in Ard Macha; 3) *Cenn Sléibhe* i gcúige Laighean nó ar a theorainn. §99n.

Cearmna: *Cearmna fearann i Midhe. Críoch Chearmna* (§9), *fir Chearmna* (§43).

Colt: idir an Bhóinn agus an Life. §109.

Connachda: ginideach iolra – **Connachd.** §§20, 21, 51, etc.

Craobhruadh: tabharthach uatha - **Craobhruaidh:** in Eamhain Mhacha. §32;
ginideach uatha: *Craobhruaidhe* (§§42, 64).

Críoch Chnódhbha: i gCo. na Mí. §9.

Críoch Chruithneach: in Albain. §§9, 30.

Crioch Theafa: *Tebtha / Tethbe?* San Iarmhí. §9.

Cruachu: cuspóireach / tabharthach – **Cruachain:** idir *Mag Luirg* agus *Mag Mucraime* i gCúige Connacht. §§6, 7, 8, etc.; ginideach uatha: *Cruachna* (§§4, 6), *C(h)ruachan* (§1n.).

Crunnloch (ainm eile ar Loch Luatha): taobh thoir thuaidh de Ghleann Mór.
§9.

Cruthantuath: cuspóireach / tabharthach uatha - **Crutha(i)ntuaithe :** *The Picts in Ireland.* §§21, 22; ginideach uatha: *Cruthantuaithe* (§17n.).

Cuailgne: *Cooley* i gCo. Lú. §§7, 9, 12, etc.

Dubhthír: nó *Tír Coibden*, ina bhfuil *Cruach Duib*, taobh thoir d’Ath Luain.
§9.

Dún Dealgan: *Dundalk*, Co. Lú. §§1, 10, 11, etc.; ginideach uatha: *D(h)úna Dealgan* (§92).

Dún Deic[h]tine: §44.

Eamhain (Mhacha): *Navan Fort*, dhá mhíle taobh thiar d’Ard Macha. §§1, 10, 12, etc.; ginideach uatha: *Eamhna (Macha)* (§§15, 21n. x 2, 23, etc.).

Eóchaoin: §11.

Ériu: cuspóireach / tabharthach uatha - **Éirinn:** *Ireland.* §§8, 53, 76, etc.;
ginideach uatha: *Éireann* (§§1 x 2, 2 x 3, 7 x 3, etc.).

Fíodh Rocaime: §102n.

Fódla: *Ireland.* §5.

Frainnc: *Tír na bhFrancach.* §5.

Glaise Chró: i gCúige Uladh. §§105 x 2, 106.

Glaise Chroinn (ainm eile ar Glaise Chró): i gCúige Uladh. §105.

G(h)laise mBreagh: *Claenglais Breg hi Maig Breg.* §86; cuspóireach uatha: *hAonghlaise mBreagh* (§85).

Gleann an Eóin: taobh thoir d’Ath Luain. §9.

Gleann Bolcáin: féach *Gleann Mór* thíos. §83.

Gleann na mBodhar: gar do Fhaithe na hEamhna (gar d’Ard Macha). §§24n. x 3, 26, 30 x 2, etc.; ginideach uatha: *G(h)linn na mBodhar* (§32).

Gleann Mór: nó *Gleann mBolcán ag Athfhirdiadh*, taobh thoir thuaidh de Ghleann an Eóin, taobh thoir d’Ath Luain. §9. *Gleann Mór fris a n-abartar Gleann Bolcáin* (§83).

Ifreann: *Hell.* §4; *Ifearn* (§58); ginideach uatha: *Ifrinn* (§2).

Inbhear Mór i gcríoch Chuailgne: §74.

Inis Fáil: ginideach uatha - *Innse Fáil: Ireland?* §109.

Inis Mhara Meidia: §5n.

Laighin: ginideach iolra – **Laighean:** *Leinster.* §§8 x 2, 9, 10, etc.

Linn na Léithe: *Linn Liath / Linn Léith* i Sliabh Fuaid. §79.

Lochán an Tonnaigh: §67.

Machaire Chonaill: idir *Sliab Breg* agus *Dún Dealgan.* §§14, 33, 77, etc.

Magh (n)Airgeadrais: i gCill Chainnigh. §§85, 105.

Magh an Sgáil: ginideach uatha - **M(h)aighe an Sgáil.** §109.

Magh Cruinn: taobh thuaidh de *Chruachu* i gCúige Connacht. §9.

Magh Finn: tá trí áit leis an ainm seo in Hogan, 1910. An chéad cheann atá i gcúige Connacht, tá an dara ceann in *Cenél Connill*, agus an tríú ceann atá i gCo. na Mí. §9.

Magh Léana: ginideach uatha - **M(h)aighe Léana.** §40.

Magh Lir: *an fharraige.* §21.

Magh Meann: ginideach uatha – **M(h)aighe Meann.** §91n.

Magh Mhacha: ginideach uatha - **M(h)aighe Mhacha** : i gcúige Uladh idir *Ollarbi* agus *Sliab Fúait.* §42.

(Magh) Muirtheimhne: idir Sliabh Fuaid agus Dún Dealgan. §§3, 28, 64, etc.; *Magh Muirtheimhne* (§§10, 11, 12, 14n., etc.); ginideach uatha: *M(h)aighe Muirtheimhne* (§§20, 60, 81); tabharthach uatha: *Maigh Muirtheimhne* (§§22, 63, 76).

Magh Tuaim Mónadh: *Tuaim Móna* – taobh theas de *Chruachain Aii.* §9.

Meadh: §101n. x 2.

Midhe: §§10, 20, 109. *C(h)rich Mhidhe* (tabharthach uatha): *The territory of Meath* §10; *Magh Midhe: The plain of Meath.* §9.

Muir Meann: *The Irish Sea.* §21.

Mumhu: ginideach uatha – **Mumhan:** *Munster.* §§9, 10 x 3, 47, etc.

Ráth Saileach (ainm eile ar Ard Macha): ginideach uatha - **Rátha Soiligh.** §49.

Saxan: tabharthach iolra - **Sax(ann)aibh:** *the territories of England.* §§2, 5.

Seanáth (ainm eile ar Áth Luain): *Athlone.* §9.

Sliabh Cuilleann: i ndeisceart Ard Mhacha. §12.

Sliabh Fuaid: idir Dún Dealgan agus Ard Macha. §§50, 64, 70, etc.

Sruth Maine: nó *Claonglaisi Breg.* §§85, 86 x 2.

Tailtiu: tabharthach uatha – *Tailtin:* i gCo. na Mí. §9.

Teamhair: cuspóireach / tabharthach uatha - **Teamhraigh:** *Tara* i gCó. na Mí. §§72, 87 x 3, 88, etc.; ginideach uatha: *Teamhra* (§21), *Teamhrach* (§§97 x 5, 98, 109).

Tír Chaibhdean: nó *Duibtir*, taobh thoir d’Ath Luain. §9.

Tíre Colach: tabharthach iolra - **Tíribh Colach:** §5n.

Tuath Inbhear: cuspóireach uatha - **Tuaith Inbhear:** Tá trí rogha in Hogan, 1910. 1) *Tuath Inbhir: i mBregaib idir Inbher n-Ainge agus Inbher Colpa*; 2) *Tuath Inber*, ina bhfuil *Tráig Inbir*; 3) *Tuath Inbir: Béal na Banna.* §43.

Tulach an Bhalláin: ag Eamhain Mhacha. §44.

Ulaidh: *Ulster / Ulstermen.* §§1, 9, 12, etc.; *Ultaigh* (§§31, 96); gairmeach iolra: *a Ulta* (§48); ginideach iolra: *Uladh* (§§10, 12, 21, etc.); tabharthach iolra: *Ultaibh* (§§9, 79), *Oltaibh* (§§12, 63, 64).

LEABHARLIOSTA

Giorrúcháin:

DIL = Quin 1983

FGB = Ó Dónaill 1977

GOI = Thurneysen 1949

LL = Best & O'Brien 1956

LU = Best & Bergin 1929

SnaG = McCone, K., McManus, D., Ó Háinle, C., Williams, N., Breatnach, L.
1994

ZCP = *Zeitschrift für celtische Philologie*

Foinsí:

Abbott, T.K. & Gwynn, E.J., 1921. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Library of Trinity College, Dublin*. Dublin & London.

Baumgarten, R., 1983. 'A Hiberno-Isodorian etymology', *Peritia* 2, 225-228.

Baumgarten, R., 1986. *Bibliography of Irish Linguistics and Literature*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.

Baumgarten, R., 1986-1987. 'Placenames, etymology, and the structure of Fiannaigecht', *Béaloideas* 54-55, 1-24.

Baumgarten, R., 1990. 'Etymological aetiology in Irish tradition', *Ériu* 41, 225-228.

Bergin, O., 1930. *Stories from Keating's History of Ireland* [3rd ed.]. Royal Irish Academy, Dublin.

Bergin, O., 1931. *Tri Bior-Ghaoithe an Bháis*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.

- Bergin, O., 1970. *Irish Bardic Poetry*. Compiled and edited by David Greene & Fergus Kelly. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Best, R.I., 1905. 'The tragic death of Cúrói mac Dáiri', *Ériu* 2, 18-35.
- Best, R.I., 1913. *Bibliography of Irish Philology and of Printed Irish Literature*, Vol. 1. Dublin.
- Best, R.I., 1942. *Bibliography of Irish Philology and Manuscript Literature*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Best, R.I. & Bergin, O., 1929. *Lebor na hUidre*. Royal Irish Academy, Dublin.
- Best, R.I. & O'Brien, M.A., 1956. *The Book of Leinster* Vol. 2. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Blondell, R., Gamel, M., Sorkin Rabinowitz, N., Zweig, B., 1999. *Women on the Edge, Four Plays by Euripides*. New York, London.
- Brainse Logainmneacha na Suirbhéireachta Ordanáis, 1989. *Gasaitéar na hÉireann*. Oifig an tSoláthair, Baile Átha Cliath.
- Breatnach, C., 1996. *Patronage, Politics and Prose*. An Sagart, Maynooth.
- Breatnach, L., 1984. 'Canon law and secular law in early Ireland: the significance of *Bretha Nemed*', *Peritia* 3, 439-459.
- Buttimer, C.G., 1989. *Catalogue of Irish Manuscripts in the University of Wisconsin-Madison*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Byrne, M.E., 1928. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 3. Dublin & London.
- Campbell, J.F., 1972. *Leabhar na Féinne*. Irish University Press, Shannon.
- Cross, T.P. & Slover, C.H., 1936. *Ancient Irish Tales*. New York.
- Cross, T.P., 1952. *Motif-Index of Early Irish Literature*. Indiana University, Bloomington.

- De Barra, P., 1984. *Agallamh na Seanóirí*, Iml. 1. Cathair na Mart, Contae Mhaigh Eo.
- De Barra, P., 1986. *Agallamh na Seanóirí*, Iml. 2. Cathair na Mart, Contae Mhaigh Eo.
- De Brún, P., 1967(a). *Clár Lámhscríbhinní Gaeilge Choláiste Ollscoile Chorcaí: Cnuasach Thorna*, Iml. 1. Cló Bhréanainn, Baile Átha Cliath.
- De Brún, P., 1967(b). *Clár Lámhscríbhinní Gaeilge Choláiste Ollscoile Chorcaí: Cnuasach Thorna*, Iml. 2. Cló Bhréanainn, Baile Átha Cliath.
- De Brún, P. & Herbert, M., 1986. *Catalogue of Irish Manuscripts in Cambridge Libraries*. Cambridge University Press, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.
- De Brún, P., 1988. *Lámhscríbhinní Gaeilge: Treoirliosta*. Institiúid Ard-Léinn Bhaile Átha Cliath.
- Delargy, J.H. & Mulchrone, K., 1930. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 5. Dublin & London.
- Dillon, M., Mooney, C., & De Brún, P., 1969. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Franciscan Library Killiney*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Dillon, M., 1994. *Early Irish Literature*. Four Courts Press, Dublin.
- Dineen, P.S., 1927. *Foclóir Gaedhilge agus Béarla*. Dublin.
- Dobbs, M.E., 1923. 'The battle of Findchorad', *ZCP* 14, 395-420.
- Duncan, L., 1932. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 8. Dublin & London.
- Duncan, L., 1935. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 17. Dublin & London.

- Falconer, S., 1953. *Lorgaireacht an tSoidhigh Naomhtha*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Fitzpatrick, E., 1933. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 9. Dublin & London.
- Fitzpatrick, E., 1934. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 12. Dublin & London.
- Fitzpatrick, E., 1935(a). *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 14. Dublin & London.
- Fitzpatrick, E., 1935(b). *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 15. Dublin & London.
- Fitzpatrick, E., 1936. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 21. Dublin & London.
- Fitzpatrick, E. & Mulchrone, K., 1938. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 23. Dublin & London.
- Fitzpatrick, E., 1938. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 24. Dublin & London.
- Flower, R., 1926. *Catalogue of Irish Manuscripts in the British Museum*, Vol. 2. London.
- Flower, R. & Dillon, M., 1953. *Catalogue of Irish Manuscripts in the British Museum*, Vol. 3. London
- Gantz, G., 1981. *Early Irish Myths and Sagas*. Middlesex, New York.
- Gray, E.A., 1982. *Cath Maige Tuired*. Irish Texts Society Vol. 52. London.
- Greene, D., 1952. 'Middle quantity in Irish', *Ériu* 16, 212-218.
- Gwynn, E., 1903: *The Metrical Dindshenchas*, Part 1. *Royal Irish Academy Todd Lecture Series, Vol. 8*: Dublin & London.

- Hayes, R., 1965. *Manuscript Sources for the History of Irish Civilisation*, Vol. 11, Lists of Manuscripts. Massachusetts.
- Henry, P.L., 1982. 'Furor heroicus', *ZCP* 39, 235-242.
- Hogan, E. 1910. *Onomasticon Goedelicum*. Dublin, London.
- Hogan, S. & Lloyd, J.H., 1901. 'Brisleach Mhór Mhaighe Mhuirtheimhne annso thíos', *Irisleabhar na Gaedhilge*, Iml. 11, lgh. 81, 145, 161, 177.
- Hogan, S. & Lloyd, J.H., 1907. 'Brisleach Mhór Mhaighe Mhuirtheimhne annso thíos', *Irisleabhar na Gaedhilge*, Iml 17, lgh. 305, 321, 337, 353, 381.
- Hull, E., 1898. *The Cuchullin Saga in Irish Literature*. London.
- Hull, E., 1906. *A Textbook of Irish Literature*. Dublin, London.
- Hull, V., 1971. *Longes Mac n-Uislenn*. New York, Oxford.
- Hyde, D., 1967. *A Literary History of Ireland*. London.
- Knott, E., 1922. *The Bardic Poems of Tadhg Dall Ó hUiginn*, Vol. 1. Irish Texts Society Vol. 22, Lúndain.
- Knott, E., [1921] 1926. *The Bardic Poems of Tadhg Dall Ó hUiginn*, Vol. 2. Irish Texts Society Vol. 23. Lúndain.
- Lehmann, R., 1989. 'Death and vengeance in the Ulster Cycle', *ZCP* 43, 1-10.
- Lehmann, R., 1997. 'Poems from the *Death of Cú Chulainn*', *ZCP* 49, 432-439.
- Mac Gearailt, U., 1991. 'Cath Ruis na Ríg and twelfth-century literary and oral tradition', *ZCP* 44, 128-153.
- Mac Gearailt, U., 2004. 'Foinsí "Cath Ruis na Ríogh"', *Aistí ag Iompar Scéil*, 57-86. Eag. B. Ó Conaire. Baile Átha Cliath.
- Mac Giolla Léith, C., 1993. *Oidheadh Chloinne hUisneach*. Irish Texts Society Vol. 56, London.

- Mackechnie, J., 1973. *Catalogue of Gaelic Manuscripts in Selected Libraries in Great Britain and Ireland*, Vol. 1 & 2. Massachusetts.
- Mac Mathúna, S., 1985. *Immram Brain*. Max Niemeyer Verlag Tübingen.
- MacSweeney, P., 1904. *Cathréim Conghail Cláiringhnigh*. Irish Texts Society Vol. 5, London.
- Mallory, J.P. & Stockman, G., 1994. *Ulidia*. Belfast.
- M'Caughey, T., 1968. 'Ní bhfuil', *Celtic Studies, Essays in Memory of Angus Matheson 1912-1962*, 72-75. Ed. James Carney & David Greene. London.
- McCone, K.R., 1987. *The Early Irish Verb*. An Sagart, Maynooth.
- McCone, K.R., 1990. *Pagan Past and Christian Present in Early Irish Literature*. An Sagart, Maynooth.
- McCone, K.R., McManus, D., Ó Háinle, C., Williams, N., Breatnach, L., 1994. *Stair na Gaeilge*. Roinn na Sean-Ghaeilge, Coláiste Phádraig, Maigh Nuad.
- McCone, K.R., 1997. 'The cyclops in Celtic, Germanic and Indo-European myth', *Studia Celtica* 30, 89-111.
- McCone, K.R., 2005. *A First Old Irish Grammar and Reader*. Department of Old and Middle Irish, National University of Ireland, Maynooth.
- Meid, W., 1974. *Táin Bó Fraích*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Melia, D., 1975. 'Parallel versions of the boyhood deeds of Cuchulainn', *Oral Irish Literature: Seven Essays*, 25-40. Ed. J.J. Duggan. Academic Press and Barnes & Noble, Edinburgh and New York.
- Melia, D., 1978. 'Remarks on the structure and composition of the Ulster death tales', *Studia Hibernica* 17-18, 36-57.

- Meyer, K., 1906. *The Death-Tales of the Ulster Heroes*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Meyer, K., 1909. *A Primer of Irish Metrics*. Dublin.
- Mulchrone, K., 1928. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 2. Dublin & London.
- Mulchrone, K., 1929. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 4. Dublin & London.
- Mulchrone, K., 1931. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 6. Dublin & London.
- Mulchrone, K. & Fitzpatrick, E., 1932. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 7. Dublin & London.
- Mulchrone, K., 1934. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 13. Dublin & London.
- Mulchrone, K., 1935. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 16. Dublin & London.
- Mulchrone, K., 1936(a). *Catalogue of the Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 19. Dublin & London.
- Mulchrone, K., 1936(b). *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 20. Dublin & London.
- Mulchrone, K., 1937. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 22. Dublin & London.
- Mulchrone, K., 1942. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 26. Dublin & London.
- Mulchrone, K. & Fitzpatrick, E., 1943. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 27. Dublin & London.

- Mulchrone, K., Fitzpatrick, E., & Pearson, A.I., 1948. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Index 1. Dublin, London.
- Mulchrone, K., Fitzpatrick, E., & Pearson, A.I., 1958. *Catalogue of Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Index 2. Dublin, London.
- Murphy, G., 1933. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 11. Dublin & London.
- Murphy G. & Wulff, W., 1935. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 18. Dublin & London.
- Murphy, G. & Fitzpatrick, E., 1940. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 25. Dublin & London.
- Murphy, G., 1961. *Early Irish Metrics*. Royal Irish Academy, Dublin.
- Murray, J.A.H., Bradley, H., Craigie, W.A., & Onions, C.T., 1933. *The Oxford English Dictionary*, Vol. 5. Oxford.
- Ní Dhomhnaill, C., 1969-1970. 'Séimhiú thar éis an ainmbhriathair thabharthaí', *Éigse* 13, 1-9.
- Ní Dhomhnaill, C., 1975. *Duanaireacht*. Baile Átha Cliath.
- Ní Shéaghdha, N., 1961. *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 2. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Shéaghdha, N., 1967. *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 1. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Shéaghdha, N., 1976. *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 3. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Shéaghdha, N., 1977. *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 4. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.

- Ní Shéaghdha, N., 1979. *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 5. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Shéaghdha, N., 1980. *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 6. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Shéaghdha, N., 1982(a). *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 7. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Shéaghdha, N., 1982(b). *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 7. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Shéaghdha, N., 1984. *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 8. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Shéaghdha, N., 1986. *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 9. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Shéaghdha, N., 1987. *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 10. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Shéaghdha, N., 1990(a). *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 11. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Shéaghdha, N., 1990(b). *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 12. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ní Úrdail, M., 2000. *The Scribe in Eighteenth and Nineteenth Century Ireland*.
Münster.
- O'Brien, M.A., 1962. *Corpus Genealogiarum Hiberniae*, Vol. I. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ó Broin, T., 1961-1963. 'What is the 'debility' of the Ulstermen?', *Éigse* 10, 286-299.
- Ó Broin, T., 1967-1968. 'The word *cess*', *Éigse* 12, 109-114.

- Ó Broin, T., 1969-1970. 'The word *noínden*', *Éigse* 13, 165-176.
- Ó Buachalla, B., 1962. *Clár Lámhscríbhinní Gaeilge i Leabharlann Phoiblí Bhéal Feirste*. An Clóchomhar Tta., Baile Átha Cliath.
- Ó Buachalla, B., 1977. 'Ní and *cha* in Ulster Irish', *Ériu* 28, 92-141.
- Ó Cathasaigh, T., 1977. *The Heroic Biography of Cormac mac Airt*. Dublin Institute of Advanced Studies, Dublin.
- Ó Ceallaigh, S., 1935. *Rudhraigheacht*. Baile Átha Cliath.
- Ó Conchúir, B., 1982. *Scríobhaithe Chorcaí 1700-1850*. An Clóchomhar, Baile Átha Cliath.
- Ó Conchúir, B., 1991. *Clár Lámhscríbhinní Gaeilge Choláiste Ollscoile Chorcaí: Cnuasach Uí Mhurchú*. Institiúid Ard-Léinn Bhaile Átha Cliath.
- Ó Corráin, D., 1997. 'Tír cumaile: omán 'thistle'', *Peritia* 11, 170.
- Ó Coileáin, S., 1978. 'Oral or literary: some strands of the argument', *Studia Hibernica* 17-18, 7-35.
- Ó Cuív, B., 1945. *Cath Muighe Tuireadh*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ó Cuív, B., 1952. *Párlíament na mBan*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ó Cuív, B., 2001. *Catalogue of Irish Language Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford and Oxford College Libraries*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ó Dochartaigh, C., 1976. 'Cha and ní in Ulster Irish', *Éigse* 16, 317-336.
- Ó Dónaill, N., 1977. *Foclóir Gaeilge Béarla*. An Gúm.
- Ó Fiannachta, P., 1965. *Lámhscríbhinní Gaeilge Choláiste Phádraig, Má Nuad*, Fasc. 2. Cuallacht Choilm Cille, Má Nuad.

- Ó Fiannachta, P., 1966. *Lámhscríbhinní Gaeilge Choldáiste Phádraig, Má Nuad: Leabharlanna na Cléire agus Mionchnuasaigh*, Fasc. 3. An Sagart, Má Nuad.
- Ó Fiannachta, P. 1967. *Lámhscríbhinní Gaeilge Choldáiste Phádraig, Má Nuad: Leabharlanna na Cléire agus Mionchnuasaigh*, Fasc. 4. An Sagart, Má Nuad.
- Ó Fiannachta, P. & Ó Maoileachlainn, P., 1968. *Lámhscríbhinní Ghaeilge Choldáiste Phádraig, Má Nuad*, Fasc. 5. An Sagart, Má Nuad.
- Ó Fiannachta, P., 1969. *Lámhscríbhinní Gaeilge Choldáiste Phádraig, Má Nuad*, Fasc. 6. An Sagart, Má Nuad.
- Ó Fiannachta, P., 1972. *Lámhscríbhinní Gaeilge Choldáiste Phádraig, Má Nuad*, Fasc. 7. An Sagart, Má Nuad.
- Ó Fiannachta, P., 1973. *Lámhscríbhinní Gaeilge Choldáiste Phádraig, Má Nuad*, Fasc. 8. An Sagart, Má Nuad.
- Ó Fiannachta, P., 1978. *Clár Lámhscríbhinní Gaeilge*, Fasc. 1. Institiúid Ard-Léinn Bhaile Átha Cliath.
- Ó Fiannachta, P., 1980. *Clár Lámhscríbhinní Gaeilge*, Fasc. 2. Institiúid Ard-Léinn Bhaile Átha Cliath.
- Ó Gealbháin, S., 1991. 'The double article and related features of genitive syntax in Old Irish and Middle Welsh', *Celtica* 22, 119-145. .
- O'Grady, S.H., 1926. *Catalogue of Irish Manuscripts in the British Museum*, Vol. I. London.
- Ó hUiginn, R., 1988. 'Crúachu, Connachta, and the Ulster Cycle', *Emania* 5, 18-24.
- Ó hUiginn, R., 1993. 'Fergus, Russ and Rudraige: a brief biography of Fergus Mac Róich', *Emania* 11, 31-40.
- Ó hUiginn, R., 2002. 'Oileamhain Con Culainn', *Emania* 19, 43-52.

- Ó hUiginn, R., 2007. 'Onomastic formulae in Irish', *Proceedings of the Seventh Symposium of Societas Celtologica Nordica*, 53-70. Ed. Mícheál Ó Flaithearta. Uppsala Universitet.
- O'Keefe, J.G., 1975. *Buile Shuibhne*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- O'Leary, P., 1986. 'Verbal deceit in the Ulster cycle', *Éigse* 21, 16-26.
- O'Leary, P., 1988. 'Honour-bound: the social context of early Irish heroic *geis*', *Celtica* 20, 84-107.
- Ó Macháin, P. & Ní Shéaghdha, N., 1996. *Catalogue of Irish Manuscripts in the National Library of Ireland*, Fasc. 13. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ó Madagáin, B., 1974. *An Ghaeilge i Luimneach 1700-1900*. An Clóchomhar, Baile Átha Cliath.
- Ó Máille, T., 1912. 'Contributions to the history of the verbs of existence in Irish', *Ériu* 6, 1-103.
- Ó Máille, T., 2002. *An Béal Beo* [3ú Eag.]. An Gúm, Baile Átha Cliath.
- Ó Mainnín, M.B., 2007. 'Goidé mar 's tá na fearaibh?: gnéithe de leathnú agus de fhuaimniú fhoirceann an tabharthaigh iolra sa Nua-Ghaeilge', *Celtica* 25, 195-225.
- Ó Néill, P. 1915. *Mil na mBeach*. Baile Átha Cliath.
- O'Rahilly, C., 1961. *The Stowe Version of Táin Bó Cuailnge*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- O'Rahilly, C., 1967. *Táin Bó Cualinge, from the Book of Leinster*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- O'Rahilly, C., 1974. 'Cess naíden', *Éigse* 15, 252.

- O’Rahilly, C., 1976. *Táin Bó Cuailnge: Recension 1*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- O’Rahilly, T.F., 1926. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 1. Dublin & London.
- O’Rahilly, T.F., 1932. *Irish Dialects Past and Present*. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Ó Riain, P., 1968. *Clár na Lámhscríbhinní Gaeilge sa Bhreatain Bhig*. Cló Bhréanainn, Baile Átha Cliath.
- Ó Suilleabháin, P., 1945-1947 [1948]. ‘Miscellanea’, *Éigse* 5, 61-65.
- Quin, E.G., 1974. ‘The Irish modal preterite’, *Hermathena* 117, 43-62.
- Quin, E.G., 1983. *Dictionary of the Irish Language*, Compact Edition. Dublin.
- Sayers, W., 1991. ‘*Airdrech, sirite* and othe early Irish battlefield spirits’, *Éigse* 25, 45-55.
- Sjoestedt, M.L., 1949. *Gods and Heroes of the Celts*, translated by Miles Dillon. Dublin.
- Smyth, D., 2005. *Cú Chulainn, an Iron Age Hero*. Irish Academic Press, Dublin.
- Stokes, W., 1884. ‘The destruction of Troy’, *Irische Texte*, 1-142.
- Stokes, W., 1908. ‘The training of Cúchulain’, *Revue Celtique* 29, 109-152.
- The University of Chicago Press, 2003. *The Chicago Manual of Style* [15th ed.]. Chicago & London.
- Thurneysen, R., 1921. *Die irische Helden und Königsage*. Halle.
- Thurneysen, R., 1949. *A Grammar of Old Irish*. Revised and enlarged edition, translated by D.A. Binchy & Osborn Bergin. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.

Toner, G., 1991. 'Cormac Conloingeas – the hero of the mound', *Emania* 8, 60-62.

Van Hamel, A.G., 1933. *Compert Con Culainn and Other Stories*. Institiúid Ard-Léinn Bhaile Átha Cliath.

Walsh, P., 1933. *Gleanings from Irish Manuscripts* [2nd ed.]. Fleet Street, Dublin.

Walsh, P., 1980. *Lámhscríbhinní Gaeilge Choláiste Phádraig, Má Nuad*, Fasc. 1 (an dara cló). An Sagart, Má Nuad.

Wulff, W., & Mulchrone, K., 1933. *Catalogue of Irish Manuscripts in the Royal Irish Academy*, Fasc. 10. Dublin & London.